

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BANKASI
Arşivi - <https://rantey.org>
r Yayınları

CAVİT ORHAN TÜTENGİL
"YENİ OSMANLILAR" DAN BU YANA İNGİLTERE'DE TÜRK GAZETECİLİĞİ
1867-1967

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008

DANIŞMAN
DENİZ TÜTENGİL MAZLUM

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ YAYINLARI, 1969

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
1. BASKI: EYLÜL 2011

ISBN 978-605-360-378-8

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultu.com.tr

Cavit Orhan Tütengil

“yeni osmanlılar” dan bu yana
**İngiltere’de Türk
Gazeteciliği**
1867-1967

TÜRKİYE \$ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	VII
------------	-----

I

GİRİŞ

Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği.....	2
İlk Gazetemiz: <i>Muhbir</i>	3
Niçin İngiltere?.....	4
Gazetelerin Dili.....	5
“Jön Türk” Gazeteleri.....	6
Tasnif Denemeleri.....	8
Gazeteyi Değerlendirme.....	10
Monografi İhtiyacı.....	11
Metodoloji.....	11

II

SİYASİ ÖRGÜTLEŞME VE TÜRKİYE DIŞI GAZETECİLİĞİMİZ

Diyalog ve Basın.....	13
Gazetenin İki Görevi.....	14
Tanzimat Fermanı.....	15
Yeni Osmanlılar ve Tanzimat.....	15
Kuleli Vakası.....	16
Yeni Osmanlılar Cemiyeti.....	18
Önemli İki Faktör.....	22
V. Murat'ın Çevresinde Olup Bitenler.....	25
“İttihat ve Terakki”nin Kuruluşu.....	27
Vardığımız Üç Nokta.....	29

III

İNGİLTERE'DE YAYIMLANAN TÜRKÇE GAZETE VE DERGİLER

1. <i>Muhbir</i> Gazetesi.....	33
2. <i>Hürriyet</i> Gazetesi.....	54

3. Girit Gazetesi	75
4. "Civanpir"ın <i>Hürriyet</i> Gazetesi	76
5 ve 6. <i>Hayal</i> Dergisi ve <i>İstikbal</i> Gazetesi	82
7. <i>Hamidiye</i> Mizah Gazetesi	86
8. <i>Hilâfet</i> Gazetesi	87
9. <i>Osmanlı</i> Gazetesi	90
10. <i>Kürdistan</i> Gazetesi	95
11. <i>Dolab</i> Gazetesi	96
12. <i>Selâmet</i> Gazetesi	97
13. <i>Abdülhamid</i> Gazetesi	99
14. <i>Sadakat</i> Gazetesi	100
18. <i>Türk Sesi</i> Gazetesi	101
19. <i>Kıbrıs Türk Sesi</i> Gazetesi	104

İngiltere'de Türkçe Basın

15. <i>El-Hakikat</i> Gazetesi	107
16. <i>Türkiye ve Büyük Britanya</i> Dergisi	107
17. <i>Britanya Sanayii</i> Dergisi	108
20. <i>Abbotempo</i> Tıp Dergisi	109

IV

SONUÇLAR

İngiltere "Model"i	111
Ortaklaşa Yanlar	112
Basın Hayatında Türk-İngiliz İlişkileri	119

BİBLİYOGRAFYA

1. Kitaplar	121
2. Makaleler	124
3. İncelenen Gazete ve Dergiler	126

Önsöz

“Gazete” sözünü ve ne olduğunu bilmeyen bir Türk yurttaş düşünülemez. İtalyanca “gazzetta” kelimesinden gelen ve bizler için Avrupa’nın kapısı sayılan Fransa’da ilk defa 1631 yılında yayımlanan *La Gazette* sebebiyle de yaygınlık kazanan “gazete”, çağdaş toplumların “kitle haberleşme araçları”ndan biri ve belki de en önemlisidir. Gazetenin önemi, basılı yazı ve resimleri kolayca yaydığı kadar, saklanabilir olmasından da doğmaktadır. Öte yandan, kamuoyunu yaratmak ve kamuoyunu dile getirmek görevleri günümüzde basını demokrasilerin dayandığı “kuvvet”lerden biri haline koymuş, bir sanayi dalı olmasına ve iktisat kurallarına göre yönetilmesine rağmen basına, kamu hizmeti yapma özelliği kazandırmıştır.

Bugün, Türkiye ölçüsünde dağıtılıp okunan “Milli Basın” hemen hemen yurdun her köşesinde günü gününe okuyucuya ulaşmaktadır. Aralarında “Bölge Basını” niteliğinde olanlar da bulunan çok sayıda gazete ise il, ilçe ve hatta bazı köylerimizde bile yayımlanma olanağı bulmaktadır. Türkiye’de artık basımevi ve gazetesi olmayan tek bir il kalmamıştır. Türkiye’nin siyasi sınırları dışında da bizim ilkimizi çekmesi gereken bir basın faaliyeti sürüp gitmektedir. Türk topluluklarının oturduğu yerlerle Türk lehçelerinin konuşulduğu ülkelerde de “Türkçe” gazeteler yayımlanıyor.

Konu tarihi bakımdan ele alındığı zaman da insanı şaşırtan bir zenginliğin mevcut olduğu görülür. Bir vakitler Türk hâkimiyeti altında kalmış olan ülkelerde "Türk Basın Tarihi" içinde yer alan yayınlar vardır. "Yeni Osmanlılar" ve onları devam ettiren "Jön Türkler" de Avrupa ülkelerinde "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği" ni uzun süre devam ettirmişlerdir. Görüldüğü gibi, mekân içinde olduğu kadar zaman içinde de geniş bir alana uzanan "basın" ve ona biçim kazandıran içtimai, siyasi, tarihi ve kültürel faktörler söz konusudur.

Gazete ve onun ayrılmaz bir parçası olan basımevi açısından yapılacak bir mukayese bizi daha da düşündürücü sonuçlara götürebilir. Türkiye'de ilk gazetenin yayımlandığı yıl olan 1831, kültür çevremize giren Fransa'dan 200 yıl daha sonradır. Mukayeseyi basımevi, daha açık bir deyişle günümüzdeki gelişmeye varan baskı tekniği bakımından ele alırsak, Gutenberg'in 1440 yılında kurduğu ile İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılında kurduğu basımevi arasında 287 yıllık bir zaman parçası vardır. Ali Suavi Efendi'nin "Telâfisi kabil olmayan mazi" dediği şey budur.ⁱ

Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan azınlıklardan kültür ve sanat hayatımız, özellikle gazeteciliğimiz içinde görev yüklenenlerin İstanbul'da kurdukları basımevleri de Türklerden çok öncedir. Yahudiler 1492'de, Ermeniler 1567'de, Rumlar da 1627 yılında basımevlerini kurup işletmeye başlamışlardır.ⁱⁱ Bu duruma göre azınlıklar arasında basımevine en geç kavuşan Rumlar ile İbrahim Müteferrika'nın basımevi arasında 100 yıllık bir mesafe var demektir. Bunları hatırlatmaktan maksadımız, iki noktaya dikkati çekmek içindir:

1) Basımevi ve ona bağlı olarak ortaya çıkan, kitap ve süreli yayınlar (périodiques), fikri gelişmenin olduğu kadar milli bilinci küt-

ⁱ Paris'te yayımladığı *Ulûm* gazetesinde Ali Suavi şunları yazacaktır:

"... Osmanlı ulemâsının kalemiyle hiç bir millet kalemi müsabaka edemezdi. Fakat tabî makinesi gecikti. Ecdadımız bu mes'uliyetten kurtulamaz. Telâfisi kabil olmayan mazi budur."

N.H. Atay, "Ali Suavi Kendine Göre", *İstanbul*, sayı 31, 1 Mart 1945, s. 10.

ⁱⁱ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. S.N. Geroç, *Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası*, İstanbul 1939, s. 26-29.

lelere ulaştırmanın da aracı olmuşlardır. Bu sebeple, bazı olayların anlaşılması için bu faktöre de başvurulması yerinde olur.

2) Gerek basımevi ve gerekse gazetenin Türkiye'ye oldukça geç gelmesine rağmen yayılma ve gelişme hızı sevindiricidir. Karşı koyma ve engelleme çabalarının, görünüşteki gecikmelere mukabil, bir budamanın canlılığını kazandırdığı söylenebilir. Belki de bilinçaltı bir davranışla geç kalmışlığımızı giderici çabalar sarf edilmiştir.

Bu küçük işaretlerin bile genişliğini ve ilgi çekici yanlarını belirtmeye yeteceğini umduğum Türk Basını'nın küçük bir parçası, bu monografinin konusu olmaktadır. "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği"nin bir dalı olarak İngiltere ele alınmış ve "Yeni Osmanlılar"dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği konusu üzerinde durulmuştur. Böylece, konunun fikir ve siyaset hayatıyla münasebeti içinde işlendiği belirtilmek istenmiştir. Bize öyle geliyor ki "Türk Basın Tarihi" mozaikini olduğu kadar "Kültür Tarihi"mizi aydınlığa çıkarmak için de "bütün"ü meydana getiren "küçük" parçalar üzerinde durulması gerekmektedir.

Söylemeye lüzum yoktur ki konuyu daraltmanın görünüşteki kolaylığını, derinlemesine incelemenin güçlükleri izler. Özellikle Türkiye gibi, başta gazete olmak üzere, kültür değerlerinin iyi derlenip saklanmadığı bir ülkede, konunun cereyan ettiği ülkelerdeki "kolleksiyon"ları da gidip incelemek zorunluluğu vardır. Bizim bu monografide üzerinde durduğumuz "malzeme" önce Londra'da British Museum'da incelenmiş, bu malzemeyi tamamlamak üzere de İstanbul ve Ankara'daki başlıca kaynaklarımız yoklanmıştır. Bu vesile ile yakın ilgilerini gördüğüm İngiliz ve Türk "kütüphaneci"lere teşekkürlerimi burada da ifade etmek isterim.

Bu küçük monografinin kültür tarihimizin bir yönüne aydınlık getireceğini umuyor, benzeri çalışmalarla mozaik'in tamamlanmasını diliyorum.

DR. C.O. TÜTENGİL
İçlevent, Ekim 1968

Giriş

“Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği”, fikir tarihimizin üzerinde yetesiye durulmamış alanlarından biridir.ⁱ XIX. yüzyılın ikinci yarısında *Tercüman-ı Ahval*’de aydınlarımızın başlattığı diyalog ve bir kamuoyu yaratma çabaları kısa bir süre sonra büyük engellerle önlenmek istenince, girişilen mücadelenin yurtdışına aktarıldığı görülür. Bizim “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği” adını verdiğimiz olay, iç ve dış faktörlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına taşındığı bir basın hareketi görünüşündedir. Gerçekte, fikri muhtevaya kavuşturulmak istenilen siyasi bir eylem (action) söz konusudur. Başlangıç döneminde, “Bâb-ı âli” kelimesiyle ifade edebileceğimiz yüksek idare kadrosunu, sonraları da doğrudan doğruya “padişah”ı hücumlarına hedef seçen bu siyasi eylem, “usul-i meşveret”i gerçekleştirmek ister.

ⁱ Bu konuda yapılan iki çalışma olarak bkz.:
Ş.A. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, Ankara 1964.
Z.F. Findıkoğlu, *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsûsîzâde Münif Bey, Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930)*, İstanbul 1962.

Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği

Önce, konunun sınırlarını çizmeliyiz. "Türkiye dışı", 1867 Türkiye'si'nin siyasi sınırları dışında kalan ve bir istisnası ile hiçbir zaman Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ülkeleri ifade eder. İstisna saydığımız ülke, Türkiye ile bağları oldukça zayıflamış bulunan ve "hıdivlik" adımıyla bağımsızlığa yönelen Mısır'dır. Özellikle üzerinde durulması gereken ülkeler arasında ise İngiltere, Fransa, İsviçre ve Belçika sayılabilir. Bu ülkelerle birlikte Mısır, "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği"nin toplu halde yer aldığı mekân parçalarıdır. Bize kalırsa, bir vakitler Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını teşkil etmiş olan günümüzün Balkan ülkeleri ile bazı Akdeniz adaları, Sovyetler Birliği'nin bir kısım "Cumhuriyet"leriⁱ ve Mısır dışındaki Arap ülkeleri, gerek Türk hâkimiyeti, gerekse onu takip eden dönemdeki Türkçe gazete ve dergileriyle Türk basın tarihinin ayrı bir bölümünü teşkil etmelidir.

Genel çizgileriyle sınırlarını belirlediğimiz "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği" özellikle bazı şehirlerde bir yoğunluk kazanır. Bu arada İngiltere'de Londra ve Folkestone, Fransa'da Paris, İsviçre'de Cenevre, Belçika'da Brüksel ve Mısır'da Kahire dikkatimizi çeker. Tabii, ulu bir çınar görünüşünde olan basın tarihimizin bu ülke-

ⁱ Balkan ülkeleri ve Akdeniz adalarının basın tarihimizin bir bölümünü teşkil eden durumu şu kitap ve incelemelerde görülebilir:

İsmail Tevfik [Okday], *Romanya Matbuatı*, Ankara 1932.

—, *Oniki-Ada Matbuatı*, Ankara 1933.

İ. Eren, "Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Kitap Belleten*, sayı 2, İstanbul, Aralık 1960, s. 14-15.

—, "1866 Yılından Sonra Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Bilgi*, c. XIV, sayı 163-165, Ekim-Aralık 1960, s. 8-10 ve sayı 166-167, Ocak-Şubat 1961, s. 11-12.

—, "Yugoslav Topraklarında Türkçe Basın", *Sesler*, sayı 9, Üsküp 1966, s. 51-73 ve sayı 20, Üsküp 1967, s. 18-20.

A.B. Taymas, "Rusya Türkleri Arasında Matbuatın Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *Yıllık*, sayı 2, İstanbul 1961, s. 47-64.

M.N. Deliorman, *Balkan Türklerinin Tarihi*, Birinci Kitap, İstanbul (t. s.).

ⁱⁱ Bu konudaki dikkate değer bir çalışma için bkz., A. Bennigsen ve Ch. L. Quelquejay, *La presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920*, Paris ve La Haye 1964.

ler dışında İtalyaⁱ ve Danimarka'yaⁱⁱ, işaret ettiğimiz şehirler dışında da Manchester, Lyon ve İskenderiye'ye kadar uzanan serpintileri de vardır.

İlk Gazetemiz: *Muhbir*

Türkiye dışındaki ilk gazetemiz, Londra çevresindeki Hammersmith'te 31 Ağustos 1867 tarihinde yayımlanan sayısıyla basın hayatımızın yeni bir bölümünü başlatan *Muhbir*'dir.ⁱⁱⁱ Bu gazetenin, "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği"ni başlattığı genellikle kabul edildiği halde yayın yeri hakkındaki yanlış bir bilgi günümüze kadar sürüp gelmiştir. İlerde yeri geldiğinde ortaya konulacağı gibi, *Muhbir*'in önce Paris'te yayımlandığı doğru değildir. Böylece, Türkiye dışındaki ilk gazetemiz İngiltere'de yayımlanmış oluyor.

Bu "ilk"lik vesilesiyle basın tarihimizin dönüm noktalarını işaretleyen bazı "ilk"leri hatırlatmayı gerekli sayıyoruz. Bilindiği gibi, bugünkü Türkiye toprakları üzerinde "Türkçe" olarak yayımlanan ilk gazete 1 Kasım 1831 tarihinde İstanbul'da çıkan *Takvim-i Vakayi* olmuştur. "Bugünkü Türkiye toprakları" kaydı bir yana bırakılacak olursa Kahire'de 1828 yılında Türkçe-Arapça olarak yayımlanan *Vakayi-i Mısıriyye* ve "Türkçe" şartı üzerinde durulmazsa Fransız İhtilali yıllarında İstanbul'da Fransız Konsolosluğu'na yayımlanan *Bulletin de Nouvelles*'in de Türkçede ve Türkiye toprakları üzerinde "ilk gazete" konusunda unutulmaması gerekecektir.^{iv} Bir başka araştırmacıya göre ise, "Türkiye'de yabancılar tarafından kendi menfaatleri hesabına çıkarılmış gazetelerin

i İlerde görüleceği gibi Ali Şefkati'nin *İstikbal* adlı gazetesi, bir süre Napoli'de yayımlanacaktır.

ii Ahmet Rıza'nın 1 Aralık 1895 tarihinde Paris'te çıkarmaya başladığı Fransızca *Mechveret* gazetesinin 15 Ağustos 1899 tarihli 81. sayısının Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da yayımlandığını belirtelim.

iii "Avrupa'da çıkan ilk Türkçe gazete (Hürriyet) gazetesidir" iddiasını ciddiye almak mümkün değildir. Deliorman, *Balkan Türklerinin Tarihi*, s. 24. Aynı iddiayı hem tarih ve hem de gazeteyi çıkaranın adını yanlış vererek ileri süren yabancı bir yayın için bkz., E.E. Ramsaur, *The Young Turks*, Princeton 1957, s. 4.

iv S.N. Gerçek, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, İstanbul 1931, s. 10, 30-35. —, "Takvimi Vakayi", *Ayılık Ansiklopedi*, c. 1, İstanbul 1945, s. 189-191.

tarihi 1795'ten başlamaktadır".ⁱ Doğrusu aranırsa gerek S.N. Gerçek'in yayın tarihini kesin olarak söyleyemediği, gerekse S. İskit'in 1795'ten başlattığı iki yayın organı da "bülten" özelliğinde idi. Bu sebeple, Türkiye için olduğu kadar Ortadoğu ülkeleri için de ilk gazetenin 1796 yılında İstanbul'da yayımlanan *Gazette Française de Constantinople* olduğunu kabul etmek daha yerinde olur.ⁱⁱ

"Resmi" olan ilk gazetemizi izleyen "yarı resmi" *Ceride-i Havadis*'ten sonra 1860 yılında "özel" gazetelerimizin ilki olarak *Tercüman-ı Ahval* çıkar.ⁱⁱⁱ Fikir gazeteciliğimizi de başlatan bu gazete, yine İstanbul'da yayımlanan *Tasvir-i Efkar* (1862) ve *Muhbir*^{iv} (1867) ile başkaları takip eder. "Milli basın"ı temsil eden bu gazetelerle başlatılan "diyalog"un güç kazanmakta olduğunu, başına karşı alınan tedbirler yetesiye göstermektedir.

Nihayet, vilayetlerin teşkili ile "bölge basını"nın ilk temsilcisi olarak *Tuna* gazetesi^v, adını taşıdığı vilayetin merkezi olan Rusçuk'ta 3 Mart 1865 tarihinde yayın hayatına girer.

Niçin İngiltere?

Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle fikri temasları düşünülürse *Muhbir*'in İngiltere'de yayımlanması insanın aklına, haklı olarak, "Niçin İngiltere?" sorusunu getirmektedir. "Yeni Osmanlılar"ın Fransız dili ve kültürü ile olan yakın ilişkileri ise yayın yeri olarak Fransa'nın seçilmemesinin birtakım sebeplere dayanması gerektiğini düşündürüyor. Sorunun cevabını Ebüzziya Tevfik'in bir yazısında buluyoruz:

i S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara 1943, s. XIV.

—, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul 1939, s. 7.

ii B. Lewis-Ch. Pellot, "Djarida", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. II, s. 464.

iii S. İskit, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz "Tercüman-ı Ahval" ve Ağâh Efendi*, Ankara 1937.

iv İstanbul'da yayımlanan *Muhbir* için bkz., İ. Sungu, "Muhbir Gazetesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. II, İstanbul 1946, s. 401-404.

v *Tuna* gazetesi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: C.O. Tutengil, *Türkiye'de Bölge Gazeteciliği*, "Anadolu Basını Semineri"nden ayrı basım, İstanbul 1968, s. 148-149.

İ. Eren, "Tuna Vilayeti Matbaası ve Nesriyatı (1864-1877)", *Türk Kültürü*, sayı 29, Mart 1963, s. 311-318.

Gazetenin Londra'da neşri dahi cümle-i mukarrerattan¹ idi. Çünkü Fransa'da matbuat ağır cezaları hâvi² bir kanuna tâbi olduğu gibi, iktiza ederse³ gazetelere kanun haricinde de muamele ediliyordu. Hususa⁴ bir ecnebi tarafından çıkarılacak gazete, o ecnebinin mensup olduğu sefaretin şikâyeti-ne de kurban edilebilirdi. Yani imparatorlukta irade-i keyfiye⁵, ahkâm-ı kanuniyenin⁶ fevkinde⁷ idi. Buraları nazar-ı mütâlaaya⁸ alınarak matbuatın hürriyet-i kâmile⁹ ile mutlak-ül-inan¹⁰ bulunduğu Londra tercih olunmuştu.ⁱ

Bu tarihte, bize öyle geliyor ki, Paris'e geldikten kısa bir süre sonra "Yeni Osmanlılar"ın, gösterilen sebep ne olursa olsun, Fransa'yı terke davet edilmelerinin yarattığı hayal kırıklığı da amil olmuştur. Öyle görünüyor ki Üçüncü Napoléon'un Fransa'sı "Yeni Osmanlılar"ın Avrupa "image"ına pek de uygun düşmemişti:

Çünkü Üçüncü Napolyon'un Paris'i Sultan Aziz'in İstanbul'undan daha hür değildi.ⁱⁱ

Gazetelerin Dili

Türkiye dışında yayımlanan gazetelerin dili iki bakımdan dikkatimizi çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı ve etnik grupların mevcudiyeti Türkçenin yanı sıra veya Türkçenin yerine birtakım dillerin de kullanılmasına yol açmıştır. Bağımsızlık davası güdenler de kendi dilleriyle yayın yapma yolunu tutmuşlardır. Öte yandan, savundukları fikirlerin Batı dünyası tarafından da anlaşılmasını gözeterek Fransızca, İngilizce ve Almanca yayınlara da başvurulduğu görülmektedir. Batı dilleriyle yayının üç şekli vardır: 1) Bu dillerle yayın yapan gazeteler, 2) Türkçe gazetelerin "ek"i halinde yabancı dillerdeki gazeteler, 3) Türkçe gazetelerin bazı sütunlarında yer alan Batı dilleriyle özetler.

Bu arada "metodolojik" bir mesele de karşımıza çıkmaktadır. Acaba, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği'nin, diller bakımından, kap-

1
cümle-i mukarrerat:
oybirliğiyle alınmış
kararlar

2
hâvi: içinde
bulunduran

3
iktiza etmek: gerekmek

4
husus: ayrıca

5
irade-i keyfiye: keyfi
emirler

6
ahkâm-ı kanuniye:
kanun hükümleri

7
fevk: üst

8
nazar-ı mütâlaa:
araştırma

9
hürriyet-i kâmile: geniş
özgürlük

10
mutlak-ül-inan: serbest
bırakılmış

i Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 51.

ii M.C. Kuntay, *Namık Kemal Dönemi'nin İktisadi ve Siyasal Arasında*, s. 1, İstanbul 1944, s. 482 veya *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946, s. 42.

samı nedir? Türkler tarafından Türkçe olarak çıkarılan gazetelerle Batı dillerindeki "ek" ve "özet"lerinin ve doğrudan doğruya Batı dilleriyle çıkarılan gazetelerin "Türk Gazeteciliği" içinde yer aldığı şüphe götürmez. Eğer imparatorluk sınırları içinde konuşulan dil veya diller "Türkçe"nin yanı sıra bir gazetede yer alıyorsa, bu durumun da adı geçen gazetenin "Türk Gazeteciliği" içinde yer almasına bir engel teşkil edemeyeceği meydandadır. Öte yandan, çıkaranlar "Osmanlı tebaası" olsalar da, münhasıran Türkçe dışındaki bir dil kullanan ve "séparatiste"¹¹ bir maksat güden gazetesinin, "Ermeni basını" gibi ayrı kategoriler içinde ele alınması gerekir. Son bir durum olarak, "yabancı"ların kendi ülkelerinde Türkçe olarak çıkardıkları gazete ve dergiler kalıyor ki bunların da "Türkçe basın" başlığı altında incelenmesi mümkündür.

"Jön Türk" Gazeteleri

"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin mührünü taşıyan *Muhbir* ve onu izleyen öteki gazete ve dergiler "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği" ile ikiz anlamı olarak kullanılan "'Jön Türk' Gazeteleri" adı altında ele alınagelmıştır. Başlıca iki ortaklaşa özelliği, Türkiye'deki rejime "muhalif" olmak ve Türkiye dışına kaçanlarca yayımlanmak olan "Jön Türk" gazeteleri, bu nitelikleriyle bizim çizdiğimiz alanı taşarak, bir vakitler Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanına giren Balkanlar ve Akdeniz adaları gibi yerlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş ölçü içinde ele alınacak olursa "Jön Türk" gazetelerinin sayısı, Avram Galanti'den sonra konuyu daha genişçe inceleyen S.N. Gerçek'e göre "116"yı bulmaktadır.ⁱ Bunlardan 95'i Türkçe, 8'i Arapça, 12'si Fransızca ve 1'i de İspanyolcadır. Aynı yazar daha önce 88 olarak tespit ettiği "Jön Türk" gazetelerinin sayısını,ⁱⁱ kendi listesinde bulunmayıp da Avram Galanti'nin listesindeⁱⁱⁱ yer alan 28 yayını ekleyerek 116'ya yükseltmiştir.

i S.N. Gerçek, "Jön Türk Neşriyatı", *Akşam*, 3 Nisan 1941, s. 5, 7.

ii S.N. Gerçek, "'Jön Türk' Gazeteleri", *Akşam*, 19 Mart 1941, s. 5, 7.

iii Avram Galanti [Bodrumlu], *Küçük Türk Tefebbular*, c. I, İstanbul 1925, s. 133-137.

1925 ve 1941 yıllarından sonra 1952 ve 1962 yıllarında da bu yayınları tespit denemeleri olmuştur. T.Z. Tunaya'nın verdiği "Jön Türkler tarafından neşredilen belli başlı gazeteler" in alfabetik listesinde 1867-1910 yıllarında yayımlanan 118 gazetenin adı yer almaktadır.ⁱ Z.F. Fındıkoğlu'nun "XIX. ve XX. Asırlarda 1867-1908 Arasında Türkiye Dışında Neşredilen Türkçe Gazeteler" listesinde ise tarih sırasına göre düzenlenen ve çıkış yeri değişikçe tekrar ele alınan 66 gazete adı vardır.ⁱⁱ

Söylemeye lüzum yoktur ki, ortaya çıkan sayıların en büyüğü olan 118 bile, "Jön Türk" gazetelerinin tam sayısını göstermekten uzaktır. Mesela, Tunaya'nın listesinde 1867-1902 yıllarında İngiltere'de yayımlanan gazete sayısı 8 iken, aynı dönemde bizim, İngiltere'de yayımlanan gazete sayısını 14 olarak tespit ettiğimiz, yeri gelince görülecektir. Bu küçük örneğin de gösterdiği gibi, konuyu bütünüyle ortaya çıkarabilmek için, küçük monografilerden hareket etmekten başka yol yoktur.ⁱⁱⁱ

Tasnif Denemeleri

"Jön Türk" gazetelerinin sayısından daha da önemli saydığımız, bunların nasıl tasnif edileceğidir. Bize kalırsa bu gazeteleri değişik açılardan tasnif etmek mümkündür.

1) Fırka ve cemiyetlere bağlılık bakımından:

Bu tasnif, başka bir deyişle "siyasi tutum bakımından" bir tasnif olarak da nitelendirilebilir. Ne var ki, yayın süresi içinde meydana gelen siyasi tutum değişiklikleri, bu tasnifi güçlüklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

ⁱ T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 157-160.

ⁱⁱ Z.F. Fındıkoğlu, *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1962, s. 7-10.

ⁱⁱⁱ Bazı Jön Türk gazetelerinin toplu halde başlıklarını gösteren klişeler için bkz., P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1908, s. 333, 349, 393.

Bu klişelerden ikisi A.B. Kuran'ın *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"* adlı kitabında da tekrarlanmıştır. Bkz., a.g.e. s. 24, 46.

Biz de kitabımızda yayımlanan "Bazı Jön Türk Gazeteleri" adlı klişeyi P. Fesch'in kitabından aldık.

2) Gazeteleri yayımlayanlar bakımından:

Gazeteleri yayımlayan, ona kişiliğini kazandıran gazeteciler bakımından yapılacak bir tasnifin de bazı sakıncaları vardır. Gerçi bazı yayın organlarının gerisinde gazeteye kişiliğini veren yazarlar görülecektir. Fakat yazılara her zaman imza konulmaması, görüş ayrılıkları sebebiyle gazeteden ayrılmalar veya fikir değiştirmeler, bu tasnifi de pratikte işlemez hale getirmektedir.

3) Yayınların özellikleri bakımından:

Sürelî yayınların önce “gazete” ve “dergi” olarak ikiye ayrılması, sonra da özelliği göz önünde tutularak siyasi, mizahi, fikri bakımlardan tasnifi düşünülebilir. Burada ilk güçlük kendisini “gazete” veya “mecmua” olarak niteleyenlerin her zaman doğru bir adlandırma yapmamış olmalarından doğmaktadır. Öte yandan, bir yayın organının hâkim vasfını her zaman belli bir kalıp içine sığdırmak da mümkün değildir.

4) Gazetelerin savunduğu içtimai-siyasi fikirler bakımından:

“Jön Türk” gazeteleri savundukları temel görüşlere bakılarak, “meşveretçi” (parlamento sistemine taraftar), “meşrutiyetçi”, “liberal”, “demokrat”, “sosyalist”, “ihtilalci” gibi yaftalarla da ayırt edilmek istenebilir. Fakat öyle görünüyor ki, özellikle başlangıç dönemi için, bu cinsten ayırmalar sunidir. Çünkü içtimai-siyasi görüşlerdeki “nuance”lar henüz yeterince belirmiş değildir.

5) Gazetelerin yayımlandıkları ülkeler bakımından:

“Jön Türk” gazetelerini sınırları açıkça belirlenmiş, birbiri içine girme tehlikesi önlenmiş monografilere konu yapabilmek için “coğrafya”dan hareket edilmesi bize en elverişli tasnif olarak görünmektedir. Gerçi burada da yayın yeri ülkeler bakımından değişen bazı organlar karşımıza çıkacaksa da, ele alınan ülkede yayın süresi üzerinde durularak bu sakıncayı önlemek mümkündür.

“Jön Türk” gazetelerinin yayın alanı, coğrafyadan hareketle şöyle çizilebilir:

- a. Avrupa ülkeleri .
- b. Balkan ülkeleri ve Akdeniz adaları (Girit, Kıbrıs ve Rodos)
- c. Arap ülkeleri (özellikle Mısır)
- d. Çarlık Rusyası'ndaki Türk Elleri (özellikle Kırım)

Önce de işaret ettiğimiz gibi biz “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği”ni, Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ülkelerdeki Türk basınına ayırmayı, bazı karışıklıkları önlemek için, daha yerinde buluyoruz. Konu bu açıdan ele alınırsa, önce adlarını sıraladığımız Avrupa ülkeleri ve bir özelliğine değinerek bunlara kattığımız Mısır, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği'nin, yayımlandığı ülkeler bakımından coğrafi alanını teşkil etmektedir.

Gazeteyi Değerlendirme

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve bir Avrupa ülkesinde “Türkçe” bir gazete çıkarmanın hangi meselelerle iç içe olduğuna değinmek gereğini duyuyoruz. Bütün dikkatlerin yazarlık ve yöneticilik görevlerini yüklenen “gazeteci”ye çevrilmesine rağmen, birtakım güçlüklerin varlığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bunlardan biri “hurufat” ise ikincisi de “Türkçe bilir mürettip”tir. Üçüncü olarak “basımevi” düşünülebilir. Bütün bunların sağlanması, gerekli malzemenin ve masrafların karşılanması ise “para” kelimesiyle ifade edebileceğimiz sermaye unsurunu zorunlu kılmaktadır. Asıl güçlüğü ise, gazetenin yayımlanmasından sonra başladığını söylemeliyiz. Çünkü okuyucularımız sınırların ötesindedir ve yurda sokulması istenilmeyen bir gazetenin okuyucuya ulaştırılması hiç de kolay değildir. Yayının çeşitli yollarla engellenmesi ise olağan bir durumdur. Bu güçlükler ortasında zaman zaman taşbasması (litografya) ile yayın zorunluluğu kendini gösterecek, duraklamalar ve yer değiştirmeler karşımıza çıkacaktır. Güçlüklerle dolu bir ortamın, mizaç farklarını ve karakter sağlamlığını ölçen bir mihenk taşı olduğu bilinmelidir.

Görüldüğü gibi “gazete” sosyal çevrenin bir ürünüdür. Onu değerlendirirken kendisine vücut veren unsurların ve katılan fedakârlıkların da hesabı katılması yerinde olur.

Monografi İhtiyacı

Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği'nin başlıca özelliklerini ve ortak meselelerini ortaya koyabilmek için, yayımlandıkları ülkeler bakımından monografilere konu yapılması bize elverişli göründü. Türkiye dışında yayımlanan ilk gazete olarak *Muhbir*'in İngiltere'de çıkışı, "İngiltere'de Türk Gazeteciliği"ni öncelikle ele almayı gerekli kılıyordu. British Museum'daki malzemeyi Türkiye'nin süreli yayınlar bakımından değerli başlıca kitaplıklarındaki çalışmamızla tamamlayarak, geniş sınırlı konunun hiç değilse İngiltere açısından bir "kesit"ini vermeye çalıştık.

Monografımız, yüz yıllık bir zaman süresi içinde İngiltere'de Türk Gazeteciliği ve Türkçe Basın'ın bir "döküm"ünü yapmakta, önemli yayın organlarını kişiler ve siyasi kuruluşlarla ilişkileri bakımından ele almakta, gazeteleri doğuran "çevre"yi ve fikir tarihimize "bağ"larını belirtmeye yönelmektedir. Bu kesitin aracılığı ile vardığımız Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği'nin ortaklaşa meseleleri "Sonuçlar" başlıklı bölümde ayrıca incelenecektir.

Metodoloji

Kısa adı ile "İngiltere'de Türk Gazeteciliği" monografisini hazırlarken izlediğimiz metot üç noktada özetlenebilir:

a. Aydınlarımızın basında başlattığı "diyalog" ve "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" ile biçim kazanan "muhalefet"in "plüralist sistem" doğrultusundaki gelişmeleri, konumuzla ilgisi ölçüsünde ele alınmıştır. Tarihi çerçeve ve basın çalışmalarını Türkiye dışına iten faktörler bilinmeden konu havada kalırdı. "Giriş"i takip eden bölümde monografimizin "zaman boyutu" veya yaygın bir terimle "background"ı verilmeye çalışılmıştır.

b. İngiltere'de yayımlandığını tespit ettiğimiz Türkçe gazete ve dergi koleksiyonları, dikkatli bir incelemenin konusu olmuştur. Günümüze kadar gelemeyen yayın organları hakkında ise başka kaynaklara dayanılarak bilgi edinilmiştir. Belli bir planı her kolleksiyona aynen uygulamak yerine de önem, özellik ve bilinirlik derecelerine göre değişen bir çalışma yolu tutulmuştur.

c. Konuya bir basın tarihçisi gibi değil, bir sosyoloji mensubu olarak baktığımız için, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısından gelen özelliklerin basındaki görünüşleri ilgimizi çekti. Değerlendirmelerimizi yaparken bazı kıyaslamalara girişmekten geri kalmadık. Yeri geldikçe de sosyoloji tarihimize atıflarda bulunarak Jön Türk gazetelerinin fikir tarihimizle yakın bağlarını belirtmek istedik.

Güçlüklerle dolu olduğu kadar da nankör olan bu çalışmaya bizi iten, basın fenomenimizin önemli bir alanı saydığımız bu konuya duyduğumuz yakın ilgi ve "Basın Sosyolojisine Giriş" niteliğinde bir araştırmanın gerekliliğine beslediğimiz inanç olmuştur.

Siyasi Örgütleşme ve Türkiye Dışı Gazeteciliğimiz

Diyalog ve Basın

“Teokratik bir monarşi”nin hüküm sürdüğü XIX. yüzyıl Türkiye’sinde, “diyalog” kelimesiyle ifadeye çalıştığımız siyasi tenkidin ve farklı görüşlerin yazılı olarak beyanı engellerle karşılaşmıştır. *Tercüman-ı Ahval*’in ilk sayısında yer alan ve Şinasi’nin kaleminden çıktığı anlaşılan önsözde “diyalog” isteği açıklıkla dile getirilmiştir:

Mademki bir heyet-i içtimaiyede¹² yaşayan halk bunca vazaif-i kanuniye¹³ ile mükelleftir, elbette kalen ve kalemen¹⁴ kendi vatanının menafine dair beyan-ı efkâr etmeği¹⁵ cümle-i hukuk-ı müktesebesinden¹⁶ addeyley. Eğer şu müddeaya¹⁷ bir sened-i müspet¹⁸ aranılacak olursa maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan milletlerin yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet¹⁹ edebilir.

Gazete imtiyazlarının hükümetin dileğine göre verilmesi, hoşagitmeyen yayınların, gazetelerin “tatil” edilmesi suretiyle engellen-

12
heyet-i içtimaiye:
toplum

13
vazaif-i kanuniye:
kanuni vazifeler

14
kalen ve kalemen:
sözlü ve yazılı olarak

15
beyan-ı efkâr etmek:
fikirleri beyan etmek

16
cümle-i hukuk-ı
müktesebe: kazanılmış
haklar

17
müdde: iddia olunan
şey

18
sened-i müspet: delil

19
kifayet: yetme

i S.N. Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931, s. 39.

mesi, çeşitli yollarla "muharrirlikten men edilme", diyalog'a karşı takınılan olumsuz tutumlar arasında sayılabilir. Basını dizgin altında tutmak için çıkarılan "1864 Nizamnamesi"nden sonra Âli Paşa'ya izafeten "Âli Kararname" de denilen 1867 Kararnamesi, hükümete tanıdığı gazete kapatma yetkisiyle "diyalog"a fiilen son vermek istiyordu.ⁱ "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mensuplarından bazılarının Avrupa'ya kaçmaları bu "Kararname" üzerinedir.

Gazetenin İki Görevi

"Neşir ve beyana vasıta" olarakⁱⁱ düşünülen "gazete" zamanla siyasi örgütleşmede iki yanlı görev yüklenir. Bir yandan, "hal-ka hizmet için, halk tarafından anlaşılmaq ve ona hitap etmek"ⁱⁱⁱ anlayışına varan siyasi örgütlerin vazgeçilmez organı halini alır. Öte yandan da görevinin bilincine vardığı ölçüde "gazeteciliğin bir halk müessesesi olarak kurulması ve bu sayede bir kamuoyunun da yaratılmış olması"^{iv} sonuç olarak ortaya çıkar. Böylece, aydınların başlattığı, başlamasına gazete sayfalarında öncülük ettiği diyalog, ilerde "plüralist sistem" içinde seçmen olarak ağırlığını koyacak olan kamuoyunun biçim kazanması olayına yol açmış bulunur. Gelişmeleri zaman sırası içinde izleyebilmek için XIX. yüzyıl Türkiye'si'nin "Tanzimat"tan bu yana sahne olduğu ve konumuzla ya-kın ilgisi bulunan olayları gözden geçirmeliyiz.^v

ⁱ Daha geniş bilgi için bkz., S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, 1943, s. 26.

ⁱⁱ Gazetenin bu anlayışı da Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahvâl'e* yazdığı önsözde yer almaktadır. Bkz., bu kitapta, s. 13, dipnot i.

ⁱⁱⁱ E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, Ankara 1956, s. 301.

^{iv} K. Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoloji Dergisi*, c. II, sayı 1, Ankara 1965, s. 16.

^v Tanzimat olayını derinliğine ele alan başlıca iki kaynaktan biri Ed. Engelhardt'ın 1882 ve 1884 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des réformes dans l'Empire ottoman, depuis 1826 jusqu'à nos jours* adlı kitabıdır. Adı geçen kitap, Ali Reşat tarafından dilimize çevrilmiştir: *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826-1882*, İstanbul 1328. İkinci kaynak ise çeşitli yazarların incelemelerini bir araya getiren *Tanzimat I* adlı anonim eser olup 1940 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Tanzimat Fermanı

3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Reşit Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı, değişik anlayışlara konu olmuştur. Fermanı "... haricî tesirlerin empoze ettiği bir ıslah teşebbüsü"ⁱ olarak ni-teleyenler, "'keyfilik'ten 'hukukî'liğe, 'kanunsuz'luktan 'meşruiyet'e, 'emniyetsizlik'ten 'emniyet'e geçişi'"ⁱⁱ ifade ediyor sayanlar, "Avru-palılılaşma siyaseti altında eski dinî medeniyeti ve hukuk felsefesi-ni devam ettirmek"ⁱⁱⁱ biçiminde anlayanlar vardır. Bu arada "... kollayıcılık, telifçilik ve ikilik"^{iv} karakteriyle "hilafetçi ve sal-tanatçı, Osmanlıcı, mutlakiyetçi, tedricci ve idare-i maslahatçı, atı-fetçi, Garp'ı üstün görücü, Garp'ten medet umucu"^v olduğu üze-rinde de durulmuştur. Bunlar bir ölçüde doğrudur. Fakat bir kita-bımızda belirttiğimiz gibi, Tanzimat Fermanı "Devlet-vatandaş mü-nasebetlerini yeni bir anlayışla düzene koymak bakımından ileri atılmış iyi niyetli bir adım olarak ele alınabilir. Her alanda başa-rılı sayılan Avrupa karşısında var olmakta devam edebilmek iste-ği yanında, Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı fikirler karşısında türlü ırk, dil, din, milliyete mensup insanları aynı bütünün fertle-ri olarak bir arada yaşatmak endişesi de gerek Tanzimat Fermanı'nın yayınlanması, gerekse Ferman'ın fikir-özü üzerinde tesirli olmuş olsa gerektir".^{vi}

Yeni Osmanlılar ve Tanzimat

Yayın organlarında Tanzimat adamlarını vesile ederek Tanzi-mat'ı tenkit eden "Yeni Osmanlılar"^{vii} ne ölçüde Tanzimat'ın iki-ciliğinden kurtulabildiler? Sorunun cevabını bulduğumuz bir ya-

ⁱ H.Z. Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, s. 757.

ⁱⁱ H.V. Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, s. 139.

ⁱⁱⁱ Z.F. Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İctimaî Hayat", *Tanzimat I*, s. 658.

^{iv} A.H. Ongunsu, "Tanzimat ve Âmillerine Umumi Bir Bakış", *Tanzimat I*, s. 8.

^v C. Bilsel, "Tanzimat'ın Haricî Siyaseti", *Tanzimat I*, s. 696-698.

^{vi} C.O. Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954, s. 6.

^{vii} *Hürriyet* gazetesinde ileri sürülen tenkidler için bkz. İ. Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, s. 777-857.

zısında H.Z. Ülken, *İbret* gazetesindeki "Medeniyet" adlı yazıyı örnek göstererek, Yeni Osmanlılar'ın belli başlı bir ideoloğunu bile Tanzimat zihniyetinin bir temsilcisi sayar:

Tanzimat'ı takip eden tefekkür ya tamamıyla kendi muhitine kapılarını kapamış bir Garp hayranıdır. Yahut onun içinde iki şahsiyet yaşar: Bir tarafında içine kapanmış ve şeklini kaybetmiş Şark, ötede, muhtevassız ve realiteyle bağları zayıflamış Garp. Ruhta İslâm ve Şarklı, şekilde Garplı olmak isteyen bu düalist Tanzimat zihniyetini en güzel ifade eden yine Namık Kemal'dir.ⁱ

Yazara göre bu düalizmin temelinde "şekil ile esasın kat'i surette ayrılabilceği kanaati" yatmaktadır ki son şeklini Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayrılığında bulan "bu fikrin müdafaa edilir tarafı olmadığını bizzat hadiseler ispat" etmiştir.ⁱⁱⁱ

Dikkate değer bulduğumuz bir görüş, "Tanzimat'tan sonra Garp zihniyetini temsil eden mütefekkirler arasında Fransız İnkılâbı'ndan ve İnkılâbı hazırlayan mütefekkirlerden mülhem bir siyasî felsefe temayülünün" ancak (Genç Türkler) aşamasından geçerek "memleket meselesine tekabül eden içtimaî felsefe halini almış" olmasıdır.^{iv} Diyalogu canlı tutmak, kamuoyunun ilgisini sürdürmek için, "sosyal realite"yi işlemek zorunluydu ve öyle görünüyordu ki Türkiye'nin meselelerine Türkiye dışından bakmak daha elverişli bir ortam hazırlıyordu.

Kuleli Vakası

A.B. Kuran'ın "Jön Türk harekâtının başlangıcı", "Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin öncüsü" saydığı^v "Kuleli Vakası" 1859 yılında meydana gelir ve adını, ilgililerin sorguya çekilip hapsedildikleri

i Namık Kemal'in, bir yerinde "İktisab-ı medeniyete çalışan akvam için tamamı tamamına Avrupa'yı taklit etmek neden lâzım gelsin?" sorusunu cevaplandırdığı yazısı için bkz., M.N. Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938, s. 212-217.

ii H.Z. Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, s. 762.

iii A.g.m., s. 762.

iv A.g.m., s. 774-775.

v A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, İstanbul 1945, s. 6-9.

Kuleli Kışlası'ndan alır. Türkiye'de siyasi cemiyet ve parti hayatının başlangıcı sayılan bu "... ilk teşekkül, 1859 senesi Nisan veya Mayıs ayında kurulup bir müddet gizli faaliyette bulunduktan sonra 13 Eylül 1859'da belli başlı kırk bir azası birden yakalanan, (Fedailer) ismini verebileceğimiz gizli cemiyettir".ⁱ

Tarihe "Kuleli Vakası" ile giren "Fedailer Cemiyeti" çeşitli yorumlara konu olmuştur. "Heyet-i Vükela kararlarına" dayanan Uluğ İğdemir'e göre "... bu aslî memba bize vak'anın meşrutiyet istihdaf eden²⁰ bir hareket olmadığını, bilâkis irticaî şekil ve mahiyet taşıyan bir teşebbüs olduğunu gösterecek bazı donnée'ler vermektedir".ⁱⁱ Bir başka kaynak ise olayın sebepleri arasında "sarayda opera ve operet oynatma, elçilikteki baloya gitme gibi padişahın kamuoyunca hoş görülmeven pervasız hareketleri"ni sayar.ⁱⁱⁱ Enver Ziya Karal, siyasi şahsiyetlerin Abdülmecit'i hedef tutan bir hükümet darbesi olarak gördükleri olayı "Vambéry, Engelhardt ve onlardan naklen Yorga gibi yabancı tarihçiler"in "meşrutî bir idarenin kurulması yolunda yapılmış bir ilk teşebbüs olarak" yorumlama eğilimlerini belirtir.^{iv}

Bize kalırsa, Cemiyet'e girenlerin çok farklı sosyal gruplardan gelişi, değişik yorumları haklı gösterecek niteliktedir. Olayı derinlemesine inceleyen U. İğdemir için "Kuleli Vak'ası'nın ileri bir hareket olmaktan ziyade, sırf Abdülmecid'in şahsını istihdaf eden bir hareket olduğunu kabul etmek icap etmektedir".^v E.Z. Karal'a göre ise "söz konusu vak'a bir irtica teşebbüsü olarak kabul edilebileceği gibi, meşrutiyet idaresi için yapılmış bir teşebbüs olarak da kabul edilebilir".^{vi} Öyle görünüyor ki, olayın önemini, mahiyetinden çok "başlangıç" olma özelliğinde aramak daha yerinde olacaktır. *Hürriyet*'in 18 Ocak 1869 tarihli 30. sayısından nakledilen şu soru, bu özelliğe bir işaretidir:

i L. Eroğlu, "Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. V, İstanbul 1949, s. 1489.

ii U. İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1937, s. 35.

iii K. Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoloji Dergisi*, c. II, sayı 1, Ankara 1965, s. 16.

iv E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara 1954, s. 96.

v A.g.e., s. 38.

vi A.g.e., s. 97.

Cemiyetin eî'ali²¹, azasının bazı mahallerde birkaç defa içtima ederek²² devleti müşteki²³ oldukları halden kurtaracak bazı tedabir²⁴ düşünmekten ibaret değil miydi?

Biz, bu soruda bir savunma havası buluyoruz.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti

21
efal: işler, eylemler

22
içtima etmek:
toplanmak

23
müşteki: şikâyetçi

24
tedabir: tedbirler

25
muahharen: sonradan

26
cemiyet-i inkilâbiye:
inkılap cemiyeti

27
sene-i efrnciye:
miladi yıl

28
idare-i mutlaka:
mutlakîyet idaresi

29
idare-i meşrutiye:
meşrutiyyet idaresi

30
tahvil: dönüştürme

31
ittihaz: alma

32
tedabir-i evveliyi:
ilk önlemler

Türkiye dışı gazeteciliğimizin mensupları eliyle başlatıldığı "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"ni tanıtan başlıca kaynaklar M. Kaplan'ın bir kitabında özetlenmiştir.ⁱⁱ Kaynaklar arasında konuyu en ayrıntılı biçimde ele alan, Ebüzziya Tevfik'in yazdıklarıdır.ⁱⁱⁱ 1952 yılında T.Z. Tunaya'nın konuyu sistematik bir tahlille ele aldığı,^{iv} 1962 yılında da Ş. Mardin'in konuyu bütünüyle incelediği görülür.^v

Programı hakkında bilgi sahibi olmadığımız ve "... muahharen²⁵ (Yeni Osmanlılar) namile meydana çıkan cemiyet-i inkilâbiyenin²⁶ esas, o gün mevzuubahs ve müzakere olur ki 1865 sene-i efrnciyesi²⁷ haziranında bir pazar günüdür". Anlaşıldığına göre;

O günkü müzakere, idare-i mutlakanın²⁸, idare-i meşrutiye²⁹ tahvil³⁰ için ittihaz³¹ olunacak tedabir-i evveliyeye³², yani bir cemiyet-i inkilâbiye teşkiline teşebbüs hakkında cereyan eder.^{vi}

i U. İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, s. 14.

ii M. Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 54-72.

iii Ebüzziya Tevfik'in hükümete ihbar edilmesi konusunda iki ayrı rivayet mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre -ki İbnül'emin M. Kemal İnal tarafından kaydedilmektedir- Cemiyet'i hükümete haber veren Ayetullah Bey'dir. İ.H. Ertaylan ise, kaynak belirtmeden, Cemiyet'i hükümete Ali Suavi'nin "anlatılmaz bir garabetle ifşa" ettiğini yazar. Ebüzziya'nın yazı dizisinde muhbirin adı (.....) ile geçirilmektedir. *Yeni Osmanlılar Sebeb-i Zuhuru*" adıyla başlayan yazı dizisi, 13 Haziran 1909'dan itibaren "Yeni Osmanlılar" ve 27 Ağustos 1909'dan itibaren de "Yeni Osmanlılar Tarihi" adını alarak devam eder. Bu yazı dizisinin bir bölümü Emel Kuralay'ın "Yeni Osmanlılar Muharriiri Ebüzziya" adlı tezine konu olmuştur (İstanbul 1953, Türkiye Enstitüsü, No. 421).

iv T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952, s. 91-96.

v Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton 1962, s. 10-80.

vi Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 17.

Mustafa Fazıl Paşa

Bir başka kaynağa göre;

Yeni Osmanlılar'ın ve tâbir-i cedid³³ ile Genç Türkiye'nin maksadı Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına nihayet vermek ve devlette bir idare-i ahrrane³⁴ vazetmek³⁵ idi. Bunun için evvelâ Âli Paşa'yı ıskat³⁶ ve saniyen³⁷ anın yerine usûl-i cedideyi³⁸ tervic³⁹ ve hürriyetkâr idareyi temin edici bir hey'et tedarik ve ikame eylemek⁴⁰ lâzım geliyor idi.ⁱ

33
tâbir-i cedid: yeni tabir

34
idare-i ahrrane: hür idare; liberal yönetim

35
vazetmek: kurmak

36
ıskat: düşürme

37
saniyen: ikinci olarak

38
usûl-i cedide: yeni düzen

39
tervic: destekleme

40
ikame etmek: yerine koymak

i Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 173.

"Âli Paşa'yı ıskat", görüşünün, "Yeni Osmanlılar" arasında ilk bölünmeye ve üyelerden birinin (Ayetullah Bey) ihbarına yol açtığını kaydedelim.

Ed. Engelhardt ise "Parti"nin Nizamnamesi'nin 1. maddesinden söz eder. Türkçeye çevirenin kelimeleriyle dipnotunda verdiği bilgi şudur:

41
neşretmek:
yayımlamak

Genç Türkiye Fırkası, Mustafa Fazıl Paşa'nın emri altında bir nevi idare-i merkeziye tesis etmişti. 30 Nisan 1867 tarihinde neşrolunan⁴¹ nizamnamenin birinci maddesinde Fırka'nın Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişaha takdim eylediği mektubunda muharrer⁴² programı mevki-i tatbikiye vaz'etmek⁴³ ve bilhassa Hristiyan tebaa-yı Osmaniye'nin ıslah-ı ahvaline⁴⁴ çalışmak maksadıyla teşekkül ettiği beyan olunuyordu.ⁱ

42
muharrer: yazılı

43
mevki-i tatbikiye
vaz'etmek:
uygulamaya koymak

Birbirini tamamlayan bu görüşler, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin amacının "meşruti bir idare" olduğunu açıkça göstermektedir. Mustafa Fazıl Paşa'nın "Sultan Abdülaziz Han'a hitaben neşretmiş olduğu mektup" konuya daha çok aydınlık getirmektedir. Fakat Türk basınında "Yeni Osmanlılar"dan nasıl söz edildiğini ve hangi kelimelerin kullanıldığını göstermek için Mustafa Fazıl Paşa'nın bir başka mektubundan daha önce söz etmeyi uygun buluyoruz.

Brüksel'de yayımlanan *Nord* adlı gazetede 1867 Şubatı'nda çıkan Mustafa Fazıl Paşa'nın tekzip yazısı, İstanbul'da yayımlanan *Courrier d'Orient*'de yer aldıktan sonra, önce 21 Şubat 1867 tarihli *Muhbir*'de, sonra da Namık Kemal'in bir "Mütalâa"sı ile *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanırken "Jeunes-Turcs"ün Türkçe karşılıkları da ortaya çıkmış bulunuyor. *Muhbir*'de "Efkâr-ı Cedide Eshabı", *Tasvir-i Efkâr*'ın "Mütalâa"sında da "Türkistan'ın Erbab-ı Şebabı"ⁱⁱ, *Nord* gazetesindeki tekzip yazısında geçen "Jeunes-

44
ıslah-ı ahval: şartların,
durumların
iyileştirilmesi

45
mesalih-i umumiye:
geneli ilgilendiren işler

46
mesalih-i zatiye:
kişisel işler

47
mukaddem: öncelikli

48
mübayenet-i
mezhebiye: anlayış,
görüş ayrılığı

49
müftehir olmak:
övrünmek

50
efkâr-ı cedide:
yeni fikirler

51
ariza: bir büyüğe
sunulan yazı

52
vaz'-ı nizam:
kanun koyma

i Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, İstanbul 1328, s. 221. Aynı not, kitabın Fransızcasının II. cildinin 3. sayfasındadır.

ii Namık Kemal ve arkadaşları tarafından *Hürriyet* sayfalarında da kullanıldığını gördüğümüz "Türkistan" için Z.F. Fındıkoğlu şu açıklamayı yapıyor: "(Türkistan) tâbiri bir kısım Tanzimat muharrirleri tarafından *Türkiye* mukabili olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin kullanılışı, herhalde Türkiye'de Türkçülük ve millî şuur hareketlerinin belki meş'ur, belki gayri meş'ur bir başlangıcı addedilebilir. Fakat herhalde Namık Kemal ve arkadaşları için şuurlu bir ictimai nüfuz noktası olduğu iddia etmek mümkündür"

Turcs”ün dilimizdeki ilk karşılıklarıdır.ⁱ Adı geçen mektubun Ebüzziya’nın yazı dizisinde yer alan çevirisinin konumuzla ilgili bölümü şöyledir:

Mesalih-i umumiye’nin⁴⁵ mesalih-i zatiyeden⁴⁶ mukaddem⁴⁷ olduğunu bilmeğe mübâyenet-i mezhebiyenin⁴⁸ te’siri olamamak lâzım geldiği umumen itiraf ve tasdik olunur. Binaenaleyh insan olanda ıslahat ve vatan gayreti bulunmak iktiza eder. Mensubiyetiyle müftechir olduğum⁴⁹ Osmanlı Milleti’nde efkâr-ı cedideyi⁵⁰ teşkil eden Erbab-ı Şebâbın dahi muradı budur.ⁱⁱ

Mustafa Fazıl Paşa’nın padişaha hitaben kaleme aldığı “Ariza”⁵¹iii, şu dikkate değer cümle ile başlamaktadır:

Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler, doğruluğu kendilerinden bile saklarlar.

Bu “Ariza”da yer alan “Program” niteliğindeki satırları şöyle sıralayabiliriz:

• Milletlerde birinci vaz’-ı nizam⁵² eden ve cümle nizamatı mütevellit⁵³ olan ve anın yerini hiç bir nizam tutmayan şey hürriyet maddesidir.

• Tebdil-i usûl-i idare⁵⁴ ile devleti kurtarınız. Nizamat-ı serbestane⁵⁵ ile tezyin ederek⁵⁶ şunu halâs ediniz⁵⁷.

• ... milletlerin hukukunu tahdit⁵⁸ ve tayin eden din ü mezhep değildir ve din hakayık-ı ezeliye⁵⁹ makamında durub kalmazsa, yani umur-ı dünyeviye-ye⁶⁰ dahi müdahale ederse cümleyi itlaf eder⁶¹ ve kendüsü dahi telef olur.

• Biz eski usûlümüz sebebiyle telef oluyoruz. Artık bu usûlü terk edelim... ve sair devletlerde yerleşmiş ve anlara bais-i saadet olmuş⁶² olan yeni nizamat ittihaz edelim.

• Her eyalette âzası intihab-ı serbestane⁶³ ile cerm’edilmiş⁶⁴ birer Meclis-i Kebir⁶⁵ teşkil ediniz... Sizin teşebbüs-i mahsusanız ile bu meclisler tarafın-

53 mütevellit: meydana gelmiş, ileri gelmiş

54 tebdil-i usûl-i idare: yönetim tarzını değiştirmek

55 nizamat-ı serbestane: burada kastedilen Meşrutiyet’tir.

56 tezyin etmek: süslemek

57 halas etmek: kurtarmak

58 tahdit etmek: sınırlamak

59 hakayık-ı ezeliye: ezeli hakikatler

60 umur-ı dünyeviye: dünya işleri

61 itlaf etmek: yok etmek, öldürmek

62 bais-i saadet olmak: mutluluk getirmek

63 intihab-ı serbestane: serbestçe yapılan seçim

64 cerm etmek: bir araya getirmek

65 meclis-i kebir: büyük meclis

i İ. Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, s. 777.

ii Ebüzziya Tevfik, “Yeni Osmanlılar Tarihi”, *Yeni Tasvir-i Fikâr*, Tefrika no. 2.

iii “Ariza”nın Ebüzziya’nın yazı dizisindeki metni için bkz., “Yeni Osmanlılar Tarihi”, *Yeni Tasvir-i Fikâr*, Tefrika no. 28.

dan Dersaade'ye vekiller gelsünler ve ahalinin ihtiyaçlarını ve ahvâl-i hakikiyeyi⁶⁶ doğrudan doğruya hâki-pâyinize⁶⁷ arz oylesünler.ⁱ

Mustafa Fazıl Paşa'nın düşünce dünyasını da gösteren bu mektubun, "laiklik"i savunan kısım bir yana bırakılacak olursa, "Yeni Osmanlılar"ın da temel görüşlerine uygun olduğu söylenebilir. Ebüzziya'nın belirttiğine göre, Mustafa Fazıl Paşa'nın Mart 1867 tarihli mektubunun yayımlandığı "... o günlerde Fazıl Paşa ile Yeni Osmanlılar arasında kat'en ve katibeten⁶⁸ münasebet yok idi".ⁱⁱ

Önemli İki Faktör

Bizi "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin tarihi ve iç meseleleri değil, Türkiye dışı gazeteciliğimizle münasebeti ilgilendirdiği için Cemiyet'e üye olan veya savunduğu görüşleri paylaşan kişilerin Avrupa'ya kaçmaları daha çok ilgimizi çeker.

Kaçış olayı, "iç" ve "dış" olarak adlandırabileceğimiz başlıca iki faktöre dayanmaktadır: İç faktör, Türkiye'de basın üzerinde git-tikçe tazyikini artıran tedbirlerin mevcudiyetidir. Belgrad Kalesi'yle ilgili yazı üzerine *Muhbir*'in kapatılması ve Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi, *Tasvir-i Efkâr* kapatılarak Ziya Bey'in ve Namık Kemal'in memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi, "iç faktör"ün basın yönünü göstermektedir. Önce söz konusu ettiğimiz 1867 Karamamesi'ni A.H. Tanpınar'ın "matbuat hürriyetini ilga eden⁶⁹ bir sadaret emri" olarak değerlendirmesi çok yerindeydi.ⁱⁱⁱ Gizli olarak faaliyette bulunan Cemiyet'in bazı üyelerinin tutuklanması, bunu gören bazı üyelerin de kurtuluşu yurtdışına kaçmakta buluşu ise "iç faktör"ün bir başka yönüdür.

⁶⁶ ahvâl-i hakikiye: gerçek durumlar

⁶⁷ hâki-pây: makam, huzur

⁶⁸ katibeten: asla

⁶⁹ ilga etmek: bir şeyin varlığını ortadan kaldırmak

ⁱ Ebüzziya'nın verdiği bilgiye göre, "Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz Han'a hitaben neşretmiş olduğu bu Fransızca mektup" Sadullah Bey tarafından Türkçeye çevrilerek "ince kâğıda basılmış on sekiz sahifeden ibaret bir risalecik" halinde "(Courrier d'Orient) sahibi Jean Piétry marifetiyle Beyoğlu'nda Caillol namında bir Fransızın litografya matbaasında 55 bin nüsha olarak" basılıp dağıtılmıştır.

Ebüzziya Tefvik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 2. Ebüzziya Tefvik, a.g.m.

ⁱⁱⁱ A.H. Tanpınar, *Kıyâs-ı Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, Baskı, İstanbul 1956, s. 198.

Olayımıza bir de “dış faktör” karışır. Bu, bir süredir Paris’te oturmakta olan Mustafa Fazıl Paşa ve onun Yeni Osmanlılar’dan bazılarını yurtdışına davetidir. Mısır’da veraset sisteminin değişmesi ve hıdıvlığın büyük kardeş yerine büyük oğula geçmesi, Mustafa Fazıl Paşa’yı muğber, aynı zamanda da kendisine “... ıskat edilen⁷⁰ hakk-ı verasetiyle⁷¹ emlakine mukabil Mısır hazinesinden dört buçuk milyon İngiliz lirası tazminat-ı nakdiye⁷²”ii verilmesi sebebiyle fazlasıyla zengin etmiştir. Âli ve Fuat Paşalarla çekişme halinde bulunan Mustafa Fazıl Paşa, “vatanın saadet ve selametine hizmet” gerekçesiyle “Yeni Osmanlılar”ın temsil ettiği potansiyel güçten, Saray’la giriştiği mücadelede yararlanmak ister.ⁱⁱⁱ

Bu iki faktörün yanı sıra, *Courrier d'Orient*’ın sahibi ve başyazarı Korsikalı bir Fransız olan “Giampietry”iv ile Mustafa Fazıl Paşa’nın adamı “Sakakini namında bir İtalyan”ınv ve Fransız Sefareti’nin, Avrupa’ya kaçma olaylarında rol oynadığını söylemeliyiz. 17 Mayıs 1867 tarihinde Ziya Bey ve Namık Kemal ile başlayan gizli yolculuğu, Ali Suavi ve Ağâh Efendilerle Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri ve Sağır Ahmet Beyzade Mehmet Beylerin izlediği görülür. Paris Sefareti’nde memur olarak çalışan Kânipaşazade Rifat Bey de Türkiye’den kaçanlara katılır. Paris Sergisi münasebetiyle Avrupa seyahatine çıkan Abdülaziz’invi Paris’e gelme-

i Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., T.Y. Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, c. XII, İstanbul 1967, s. 32-34.

ii Ebüzziya Tevfik, “Yeni Osmanlılar Tarihi”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 1.

iii Ebüzziya, Ağâh Efendi’nin M.F. Paşa hakkındaki görüşünü şöyle anlatmaktadır: “Dünyanın hiçbir tarafında bir Prens’in ihtilâlcı olduğu görülmemiştir. Olsa olsa fırka-i ihtilâliye maksadına hâdim eder.”

iv Ebüzziya Tevfik, “Yeni Osmanlılar Tarihi”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 119. Bütün kaynaklarda adı Jean Pietrie (Pietry) olarak geçen Fransız gazetecinin adının Giampietry şeklinde yazıldığı, kaynak gösterilerek, ileri sürülmektedir. Bkz., Ş. Mar-din, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton 1962, s. 33, not 51.

v İtalyan olduğu bütün kaynaklarda kaydedilen Sakakini’nin, son zamanlarda yayımlanan bir makalede Profesör Elie Kedourie’nin bir mektubuna dayanılarak, “Filistin’den gelme Hristiyan (Ortodoks) Arap asıllı bir aile”den olduğu belirtilmektedir. Bkz., N. Menemencioğlu, “Namık Kemal’in Avrupa Mektupları”, *Türk Dili*, sayı 200, Mayıs 1968, s. 218.

vi Daha geniş bilgi için bkz., A.K. Aksüt, *Sultan Aziz’in Mısır ve Avrupa Seyahatleri*, İstanbul 1944.

70 ıskat etmek: düşürmek

71 hakk-ı veraset: veraset hakkı

72 tazminat-ı nakdiye: nakit tazminat

sinden önce, Rusya İmparatoru II. Aleksander'a karşı bir Leh delikanlısı tarafından girilen suikast teşebbüsünü göz önünde bulunduran Fransız Hükümeti, anlaşıldığına göre Paris Sefaretimizin isteğine uyarak, padişahın ziyareti sırasında "Yeni Osmanlılar"ı Fransa'yı terke davet etmiştir. Mustafa Fazıl Paşa ise, padişahı karşılamak üzere Toulon'dadır. Bunun üzerine "Ziya ve Kemal Beylerle Ağâh ve Suavi Efendiler Londra'ya azimet⁷³ eylediler. Reşat, Nuri ve Mehmet Beyler (Jersey) adasına çekildiler. Rifat Bey ise Brüksel'e azimet eyledi".ⁱ Padişahın seyahati sona erince, adı geçenler, 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında Paris'te toplanarak *Muhbir*'in Londra'da yayımlanmasını kararlaştırdılar. Bir yandan Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve Saray'a yaklaşmasından doğan gerginlik, öte yandan "Fazıl Paşa maaşlıları"ⁱⁱ arasında beliren kopmalar ve çekişmeler içinde "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" sona erdi. Bir araştırmacıya göre "... Cemiyet, herhalde 1872'den sonra kendi kendine ve tamamıyla infisah⁷⁴ etmiştir".ⁱⁱⁱ

Cemiyet mensuplarının idealist bir tutumla giriştikleri çalışmalarından, ikisi bizim inceleme alanımıza giren altı yayın organı kalmıştır: Bunlar, Londra'da yayımlanan *Muhbir* ve *Hürriyet*, Paris'te yayımlanan *İttihad*^{iiia} ve *Ulûm*, Cenevre'de yayımlanan *İnkılâb*^{iv} ve Lyon'da yayımlanan *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* adlı ga-

i Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 46.

ii Ali Suavi'ye ait olan bu tabirin, aylık miktarları ile açıklaması ileride yapılacaktır.

iii L. Eroğlu, "Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihi", *Aylık Ansiklopedi*, c. V, İstanbul 1949, s. 1489.

iiia 31 Mayıs 1869 tarihli *Hürriyet*'te (sayı 49, s. 8) "İttihad" hakkında şu bilgi verilmektedir: "Cemiyetimizin mütehayyızân azasından Mehmet Beyefendinin himmetiyle Paris'te (İttihad) namile bir gazete daha neşrolunmağa başlamıştır ki içinde bir takım bendlerinin Rumca ve Arapça tercümesi ve Ermeni hurufiyle ayrıca sureti vardır."

iv Namuk Kemal, 5 Haziran 1870 tarihinde Londra'dan babasına yazdığı bir mektupta bu gazete için diyor ki: "(İnkılâb)ın üçüncü nüshasını leffen gönderdim. Bu, 'Hürriyet', 'Muhbir' falan kabilinden değildir; pek ağır bir lisanla yazılıyor ve mülkün her tarafına pek muntazam bir sûrette idhâl olunuyor... İnkılâb, sekavetlerin ciğerine işliyor; men'ine imkân bulsalar, her tür fedakârlığı ihtiyar edecekler; fakat gazete işiyle Cumhuriyet'i de çıkıyor. El erişmez, kudret yetmez." Ücretsiz T.C. Kitap Arşivi - <https://tanit.gov.tr>
F.A. Tansel, *Namuk Kemal'in Hususî Mektupları*, Ankara 1967, s. 201-202.

zetelerdir. Bu yayın organlarını ve devamcılarını göz önünde tutarak, T.Z. Tunaya'nın bir görüşüne katılmamak için sebep yoktur:

Cemiyetin, hakikî önem ve değerini beş seneye varan hayatında değil, fakat tesirinde aramak lâzımdır.ⁱ

V. Murat'ın Çevresinde Olup Bitenler

Tahta çıktığı 1839 yılında Tanzimat Fermanı okunan Sultan Abdülmecit, 1861 yılına kadar süren uzun saltanatının son yıllarında “Kuleli Vak'ası” ile karşılaşmıştı. 1861-1876 yıllarını kapsayan Sultan Abdülaziz döneminde ise, önce “İttifak-ı Hamiyet” adını taşıyan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” ortaya çıktı ve bu cemiyetin mensuplarıyla yakın teması bilinen Velihaht Murat, Sultan Abdülaziz'in hal'i⁷⁵ üzerine 30 Mayıs 1876'da tahta çıkarıldı.ⁱⁱ Sultan Murat'ın sinir sistemini fazlasıyla sarsan Abdülaziz'in intiharıⁱⁱⁱ ve onu izleyen kanlı “Çerkes Hasan Olayı”, ancak 31 Ağustos 1876 tarihine kadar sürebilen çok kısa saltanatını II. Abdülhamit'e bırakmak sonucunu vermişti. Sultan II. Abdülhamit'in ümit yaratan ilk çalışmalarını izleyen tutumu ise bir yandan “Milletin Muradı”nı yeniden tahta çıkarmak arzusunu kuvvetlendirirken, bir yandan da yeni ve kuvvetli bir dalga halinde “Jön Türk” hareketini ortaya çıkardı. Türkiye dışındaki çok geniş bir yayın kampanyasıyla yürütülen bu “Jön Türk” hareketi, İkinci Meşrutiyet'in ilanına ve Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1909 yılına kadar sürmüştür.

İ.H. Uzunçarşılı'nın dikkatli araştırmaları^{iv}, tahtını Sultan Abdülhamit'e bırakan Murat'ın çevresinde dikkate değer üç olayın

i T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952, s. 96.

ii Osmanlı padişahlarının saltanat süreleri için bkz., T.Y. Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, c. X, İstanbul 1966, s. 271.

iii Uzun tartışmalara yol açan Abdülaziz'in ölüm sebebinin intihar olduğu, yeni bir araştırmadan anlaşılmaktadır.

İ.H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967, s. XI-XVII, 81-108.

iv V. Murat ile ilgili bu araştırmalar, *Belleten*'in 29, 30, 32 ve 37 sayılarında yayımlanmıştır (1944-1946).

Ali Şefkati

cereyan ettiğini göstermektedir. Bunlardan "Ali Suavi Vakası" adı da verilen "Çırağan Vakası", en bilineni ve trajik olanıdır.ⁱ

Olaylardan ilkinin 1876 yılının son aylarında meydana geldiği,ⁱⁱ "Sultan Murat'ın Avrupa'ya kaçırılıp iyileştikten sonra tekrar hükümdar ilan edilmesi" amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.ⁱⁱⁱ İkinci olay, Ali Suavi'nin, "Genç Osmanlıların muhibbi"⁷⁶ olan Beşinci Murat'ı tekrar hükümdar yapmak için" gizlice kurduğu "Üsküdar Komitesi"nin öncüsü olarak, 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayı'na zorla girmesidir. Filibeli göçmenlerden yararlanılarak girişilen bu olay, Ali Suavi de dahil 21 kişinin ölümüne ve 30 kişinin de yaralanmasına mal olmuştur.^{iv} Olayın en önemli sonucu ise M.C. Kun-

ⁱ M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946, s. 160, not 1.

ⁱⁱ Uzunçarşılı, "Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendi'yi Kaçırarak İçin Kadın Kuyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, sayı 32, Ankara 1944, s. 595.

ⁱⁱⁱ Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", *Belleten*, sayı 37, Ankara 1946, s. 199.

^{iv} Etrafında çok geniş yayın yapılmış olan "Ali Suavi Vak'ası" hakkındaki kaynaklardan bazıları şunlardır:

Ziya Şakir Soku, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene: Beşinci Murad'ın Hayatı*, İstanbul 1943, s. 158-170.

İ.H. Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, sayı 29, Ankara 1944, s. 71-118.

A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, İstanbul 1945, s. 18-19.

M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946, s. 160-163.

T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1869-1952*, İstanbul 1952, s. 98-100.

Özuna, *Başlangıçtan Günümüze Türk Gazeteciliği*, c. XII, İstanbul 1967, s. 125-126.

tay'a göre "Abdülhamit II'nin vehminin, bu vak'adan sonra tıbben delilik sayılacak dereceye varması" dır.ⁱ

Olaylardan üçüncüsü, yine aynı amacı taşıyan "Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi"nin teşekkülü ve çalışmalarıdır.ⁱⁱ Öyle görünüyor ki, Sultan Murat'ın Mason Cemiyeti'ne mensup oluşu ile Komite'nin birinci başkanı olan Yunanlı Kleanti Skaliyeri'nin "Prodos Mason Locası'nın Üstad-ı Âzâmı" bulunması arasında sıkı ilişkiler mevcuttur.ⁱⁱⁱ Bizim bakımımızdan ilgi çekici olan, ileride yayımladığı gazeteleri söz konusu edeceğimiz Ali Şefkati Bey'in de Komite'ye mensup bulunmasıdır. "Komitenin faal ve fedakâr âzalarından biri" sayılan Ali Şefkati, "Kleanti ile beraber su yolundan Çırağan Sarayı'na girip Murat'la görüşmüş ve komite âzalarının tevkifleri esnasında Avrupa'ya" kaçmıştı.^{iv} Uzunçarşılı'ya göre "... Mason Cemiyeti'ne mensup olan komite âzalarının Sultan Murat'ı Avrupa'ya kaçırmak istedikleri anlaşılıyor".^v Komite'nin çalışmaları öğrenilince, toplantıların yapıldığı Aziz Bey'in evine baskın yapılmış, üyelerden bazıları yurtdışına kaçmayı başaramamıştı. Gıyaben 12 yıla mahkûm edilen Ali Şefkati'nin "Sultan Abdülhamit'e muhalefet için Avrupa'da ihtilâl bayrağını dalgalandıran yeni bir (Jön Türk)ü yarattığı" söylenmiştir.^{vi}

"İttihat ve Terakki"nin Kuruluşu

Türkiye dışı gazeteciliğimizin büyük bir yayılma göstermesi, 1889 yılında "İttihat ve Terakki"nin kurulmasıyla yakından ilgilidir.^{vii}

i M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlciler Ali Suavi*, s. 151.

ii Bu komitenin çalışmaları için bkz., Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, sayı 30, Ankara 1944, s. 246-328.

Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 100-102.

iii Türkiye'de Masonluk ile siyasi kuruluşlar arasındaki ilişkiler için bkz., H.K.A., "Masonluk veya Farmasonluk", *Aylık Ansiklopedi*, c. V, İstanbul 1949, s. 1509-1514.

iv Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, sayı 30, s. 253, 254.

v Uzunçarşılı, a.g.m., s. 278.

vi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, s. 22.

vii "İttihat ve Terakki"nin kuruluşunu izleyen bölümleri ve iç çekişmeleri ayrıntıları ile ve yeni belgeler ışığında görmek isteyenler A. B. Kuran'ın şu iki kitabına başvurabilirler:

Aynı tarihte Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile kurulan temas ve Türkiye dışında meydana getirilen teşkilat, bunlara bağlı yayın organları ile "Jön Türk" hareketini bazı merkezlerde yoğunlaştırmıştır. "Memleket içindeki cemiyetin bir şubesi olmaktan ziyade ülke dışında bir merkez vasfını haiz" olan Paris'ten sonra 1897 yılında "Cenevre" ve "Kahire" şubelerinin kuruluşu bu arada sayılabilir.ⁱ Görüldüğü gibi, Jön Türk yayınlarının Paris, Cenevre ve Kahire gibi şehirlerde toplanması ile "İttihat ve Terakki"nin buralarda "şube"ler açması arasında, karşılıklı ilişkiler mevcuttur. İkinci derecede faaliyete sahne olan şehirler arasında da Londra, Folkestone, Brüksel ve Napoli vardır.

Çeşitli dernek ve cemiyetler, aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, Abdülhamit yönetimine son vermek konusunda birleşiyorlardı. Siyaset adamlarının ve gazetecilerin Türkiye dışına kaçmalarına, 1899'da Damat Mahmut Paşa'nın, oğulları Mehmet Sabahattin (Prens) ve Lutfullah Beylerle katılması yeni bir canlılık getirdi. Birinci ve İkinci Paris Kongrelerinin (1902 ve 1907) çeşitli görüşler ortamında uzlaşma zemini arayan gayretlerine rağmen Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin etrafında toplanan iki büyük grup, 1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilanı üzerine yurtdışındaki mücadelelerini Türkiye'ye aktardılar. Bilindiği gibi, siyasi parti mücadeleleri, iç gaileler ve "Sèvres" Antlaşması'na varan çöküntü "Anadolu İhtilali" ileⁱⁱ Türkiye Cumhuriyeti'ne vücut verdi. Politika hayatı dışında da, Au. Comte'un sosyal görüşlerini ülkemize getiren Ahmet Rızaⁱⁱⁱ ile Le Play çıkırını, özellikle Ed. Demolins'in etkisi altında kalarak Türkiye'de tanıtan Prens Sabahattin^{iv}, sosyoloji tarihimizdeki yerlerini aldılar. Her ikisinin başın alanındaki çalışmaları, Jön Türk yayınlarını taşıyarak önemli Fransız dergilerine kadar uzanmaktadır.^v

İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler", İstanbul 1945.

İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948.

(Yazar, sonradan bu iki kitabı tek bir ciltte birleştirmiştir: *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959, 910 s.)

i Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 110.

ii Sabahattin Selek'in aynı adı taşıyan [*Anadolu İhtilali*] kitabı değerli bir kaynaktır. Tek dil halindeki ikinci baskısı 1965'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

iii Z.F. Fındıkoğlu, *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul 1962.

iv C.O. Tüngenil, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954.

v Zamanların iki önemli dergisi olan *Revue Occidentale* ve *Revue des Revues* bu arada sayılabilir.

Vardığımız Üç Nokta

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan Abdülhamit'in siyaset sahnesinden uzaklaştırılması, "Yeni Osmanlılar" sözünün Abdülaziz'den sonra kazandığı yaygın ifadeyle "Jön Türkler" in de sonu sayılabilir. Fakat Türkiye'ye aktarılan parti mücadeleleri, "Jön Türkler"i en azından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Türkiye'nin kaderinde söz sahibi yapmıştır.ⁱ Gerçi, "Anadolu İhtilali"ni de bu hareketin bir devamı ve sonucu olarak görenler eksik değildir. Bilinen bir şey varsa "Jeune-Turc" kelimesinin, bugün de dünyanın dört bir köşesinde, köklü değişiklikleri, öncü ve ihtilalci davranışları adlandırmak üzere, siyaset alanında olduğu kadar, fikir ve sanat alanında da kullanılmakta oluşudur.ⁱⁱ Böylece, Türkiye'nin dışına taşan güçlüklerle dolu bir mücadeleden milletlerarası özellik kazanan bir kelime de kalmıştır.

Monografımızın "background"ını ana çizgileriyle ortaya koyan bu bölümü tamamlarken vardığımız "üç nokta"yı şöyle özetleyebiliriz:

1) Aydınlarımızın gazete sayfalarında başlattığı ve siyasi örgütlerin yayın organlarında devam ettirdiği "diyalog", bir örneğini İkinci Meşrutiyet'i takip eden günlerde gördüğümüz "diyalog anarşisi"ne rağmen, siyaset hayatımızın olduğu kadar fikir hayatımızın da vazgeçilmez bir unsuru halini almıştır.

2) Kendisini kütlelere tanıtmaya ve kabul ettirme durumunda bulunan siyasi örgütlerle halk arasında bir köprü olan basının gelişmesi bir paralellik göstermektedir. "Sade Türkçe" düşüncesinin, fikir gazeteciliğimizle başlamış olması bir tesadüf değildir ve gazetenin yüklenmeye hazırlandığı bir görevin sonucudur.

i Büyük ansiklopedilere kadar giren bu görüşe bir örnek olarak bkz., *Larousse du XXe Siècle en six volumes*, c. IV, Paris 1931, s. 179.

ii Fransa'daki sanat olaylarından Kremlin'deki siyasi çekişmelere, Vietnam'dan Latin Amerika ülkelerindeki askeri darbelerle kadar çeşitli olaylarda "Jeune-Turc"lerden söz edildiğini ajans haberlerinde ve basında görmek mümkündür.

3) Basın tarihimize temellendirilmeyen bir fikir tarihi, en önemli kaynağından yoksun bırakılmış demektir. Bu sebeple, “ulu bir çınar görünüşünde” olduğunu söylediğimiz “Türk Basın Tarihi”nin bütün alanları yoklanmadan, kültürümüzün hiçbir dalında gerçekler bütünüyle ortaya konulamaz. Bu görüş, “evleviyetle” sosyoloji tarihimiz için geçerlidir.

III

İngiltere’de Yayımlanan Türkçe Gazete ve Dergiler

Bu bölümde, İngiltere’de yayımlanan Türkçe gazete ve dergiler kronolojik sıra içinde ele alınarak incelenmektedir. İnceleme sırasında gözetilen amaç, gerek yayınların bütünü, gerekse her biri bakımından, şu noktalarda toplanabilir:

- a. Mevcut “malzeme”nin tespiti,
- b. Başlıca özelliklerinin belirtilmesi,
- c. Gazete veya dergide yer alan görüşlerin ortaya konulması.

Her gazete ve dergi için elimizin altında tam koleksiyonlar yoktur. Bazı yayınların ise tek bir sayısı bile günümüze kadar saklanamamıştır. Bu gibi durumlarda başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle yetinildi. İncelenen yayınların fikri muhtevası kadar bilinirlik derecesi de göz önünde tutularak değişik ölçülerle tanıtılması yolu izlenmiş, az bilinenler üzerinde daha genişçe durulmuştur.

Gerekli saydığımız bu kısa açıklamadan sonra “ilk” gazetemizle konuyu incelemeye başlayabiliriz.

Tarihi	Dili	Bulunduğu Yer	Açıklamalar
31 Ağustos 1867	Türkçe	BM	
7 Eylül 1867	Türkçe	BM	
14 Eylül 1867	Türkçe	BM	
21 Eylül 1867	Türkçe	BM	
28 Eylül 1867	Türkçe	BM	
28 Eylül 1867	Fransızca	BM	İlk Fransızca özet yaprağı olup
5 Ekim 1867	Türkçe	BM	
12 Ekim 1867	Türkçe	BM ve HTK	
19 Ekim 1867	Fransızca	BM	7. ve 8. sayıların özeti
26 Ekim 1867	Türkçe	BM ve HTK	
26 Ekim 1867	Fransızca	BM	9. sayının özeti
2 Kasım 1867	Türkçe	BM ve HTK	
7 Kasım 1867	Fransızca	BM ve HTK	10. sayının özeti
7 Kasım 1867	Türkçe	BM ve HTK	
14 Kasım 1867	Türkçe	BM ve HTK	
14 Kasım 1867	Fransızca	BM	Fransızca özet yapraklarının so
21 Kasım 1867	Türkçe	BM	
28 Kasım 1867	Türkçe	BM	
11 Aralık 1867	Türkçe	BM	
12 Aralık 1867	Türkçe	BM	
25 Aralık 1867	Türkçe	BM	
2 Ocak 1868	Türkçe	BM ve HTK	
10 Ocak 1868	Türkçe	BM	
18 Ocak 1868	Türkçe	BM ve HTK	
27 Ocak 1868	Türkçe	BM	
6 Şubat 1868	Türkçe	BM ve HTK	
13 Şubat 1868	Türkçe	BM	
22 Şubat 1868	Türkçe	BM	
29 Şubat 1868	Türkçe	BM	
7 Mart 1868	Türkçe	BM	
14 Mart 1868	Türkçe	BM ve HTK	
28 Mart 1868	Türkçe	BM	
4 Nisan 1868	Türkçe	BM	
13 Mayıs 1868	Türkçe	BM ve HTK	
20 Mayıs 1868	Türkçe	HTK	
27 Mayıs 1868	Türkçe	BM	
3 Haziran 1868	Türkçe	BM	İngilizce özetli
12 Haziran 1868	Türkçe	BM	İngilizce özetli
25 Haziran 1868	Türkçe	BM	İngilizce özetli
2 Temmuz 1868	Türkçe	BM	İngilizce özetli
13 Temmuz 1868	Türkçe	BM	İngilizce özetli
30 Temmuz 1868	Türkçe	BM	

1. *Muhbir* Gazetesi

A. Malzeme

Bizim görebildiğimiz kadarıyla İngiltere’de yayımlanan *Muhbir* gazetesi 31 Ağustos 1867 ile 3 Kasım 1868 tarihleri arasında 50 sayı yayımlanmıştır. Bugüne kadar hiçbir araştırmaya konu yapılmadığını görerek *Muhbir* ile ilgili açıklayıcı bir tablo vermeyilüzumlu sayıyoruz. Böylece, eksik sayıların hangileri olduğu da ortaya çıkmış bulunacaktır. Yandaki tabloda “British Museum” (BM) ve “Hakkı Tarık Uş Kütüphanesi” de (HTK) harfleriyle kısaltılmıştır.

Birinci sayının başlığının altında şunlar yazılıdır: "Bu gazete (Londra)'da basılır. Neden bahsedeceği içinden anlaşılır. Şimdilik haftada bir çıkar. Bir nüshası yerinde iki pens, Türkistan'da bir buçuk kuruştur. Posta ücreti başka." İlk 4 sayısı "Hammersmith"teki bir basımevinde hazırlanan gazete, 5. sayıdan itibaren Londra'da basılacaktır.ⁱ Birinci sayının son sayfasında yer alan "Suavi" imzasına 7. sayıdan itibaren "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mührü de eklenecektir. Bu durum, gazetenin son sayısına kadar devam eder.

Yayın süresince gazetenin üç defa boy değiştirdiği, önce büyüdüğü ve yeniden küçüldüğü görülür. 21x33 cm olan gazete 12. sayıdan itibaren 28x44 cm olarak yayımlanır. 38. sayıdan başlayarak da 18x28 cm olur.

"BM"deki koleksiyonun ilk cildinin başına, üzerinde belki de Ali Suavi'nin elyazısı ile bazı çıkmalar bulunan, bir basılı mektup eklenmiştir. "Umum" başlığını taşıyan bu mektubun bir fotokopisi, "BM"deki Türkçe *Muhbir* sayıları gibi, "HTK"de görülebilir. Bu basılı mektupta yer alan şu cümleler çok ilgi çekicidir:

Ahali-i Şarkiyenin⁷⁷ terakki-i maarif ve medeniyetlerini⁷⁸ mucip⁷⁹ olacak efkâr-i cedideye ser-bâzlık⁸⁰ vermek ve Şarklılar hakkında Avrupa'nın efkârını tashihe çalışmak için (Londra)'da 'Muhbir' namile bir gazete tesisine muvaffak olduk. Bu teşebbüs birinci iştir ki İslâm tarafından Avrupa'ya gelinerek mübâşeret⁸¹ olundu.

Görüldüğü gibi *Muhbir*'in ilk olma ve "Londra"da kurulma özelliği bu mektupta, biraz da övünçle belirtilmektedir.ⁱⁱ

77
ahali-i Şarkiyet:
Doğu halkları

78
terakki-i maarif ve
medeniyet: kültür ve
medeniyetin ilerlemesi

79
mucip: vesile

80
ser-bâzlık: cesaret

81
mübâşeret: bir işe
başlama

i Bu durumu Ebüzziya şöyle açıklar: "Suavi, (Muhbir'i) (Hammersmith)'de Georges Bertrand'ın matbaasında tertip ettiriyordu. Çünkü Agâh Efendi'nin harufu o matbaada bir daire-i mahsusaya vaz'edilmişti."
"Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 68.

ii *Muhbir*'in 5. sayısında "İstanbul'da basılan resmi (Ruzname-i Ceride-i Havadis) gazetemiz hakkında bazı şeyler yazdığından yanlış yerlerini tas'hih etmek üzere" yapılan açıklamada Ali Suavi, "Ben Paris'te gazete çıkarmaya kalkışmadım, hele Belçika'ya hiç gitmedim" diye yazar. Buna rağmen *Muhbir*'in Paris'te de yayımlandığı kanaati oldukça yaygındır.
K. Blind, "Young Turkey", *The Fortnightly Review*, c. LX, Aralık 1896, s. 832.
P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, s. 39, not 1.
A.H. Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, İstanbul 1942, s. 8.

Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 159
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://mantey.org>

Fındıklıoğlu, XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği, İstanbul 1962, s. 7.

Muhbir'in birinci sayısında yer alan bir cümle de çok dikkate değer: “(Muhbir) doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar.” Burada, “Doğru söylemek yasak olmayan bir memleket” olarak nitelenen İngiltere’dir ve böylece İstanbul’daki *Muhbir*’i bir süre kapatıp kendisini Kastamonu’ya süren Türkiye ile kendilerini Paris’ten uzaklaşmaya mecbur eden Fransa’ya serzenişte bulunmaktadır. “Yine çıkar” derken de “Âli Kararname” ile kapatılan İstanbul *Muhbir*’ine telmihte bulunuyor ve onun devamı olduğunu dolayısıyla ifade ediyor.ⁱ

28 Eylül 1867 tarihli *Muhbir*’de ele alınan meseleleri özetleyen ilk Fransızca özet yaprağının arka yüzünde Ali Suavi’nin, meslektaş gazetecilere hitaben bir mektubu vardır. Bu mektubun bir parçasını, *Muhbir*’in Fransızcası hakkında bir fikir vermek üzere, ay-nen alıyoruz:

... Il y a quelques mois, je publiais dans le (Muhkbir), qui paraissait alors à Constantinople, l'Histoire de forteresse de Belgrade, dans laquelle je faisais connaître l'abandon (secret) de cette forteresse à la Service.

Le Grand vizir, qui ne voulait pas que cet abandon fut connu du public, suspendit le journal et m'exila à Kastamouni, d'où je parvins à m'échapper, un mois après, puis à m'embarquer pour l'Angleterre. Arrivé à Londres, je me mis en mesure de faire reparaître le (Muhkbir), que je vous adresserai chaque semaine ainsi que son résumé.*

i Filip Efendi'nin sahibi bulunduğu İstanbul *Muhbir*'inin yazarı olduğu kadar yöneticisi de sayılan Ali Suavi, (bu kitapta s. 34, ii numaralı notta) söz konusu ettiğimiz yazısında bu gazete ile ilgisini şöyle anlatır: “İstanbul’da Filip isminde bir adam (Muhbir) namında bir gazete çıkarırdı. Devlet ve vatanını seven bazı büyük zatların talebi üzerine ben dahi o gazeteye bazı bendler vermiş ve yazdırmıştım ki içinde benim lakırdılarım hangileridir herkes bilir.”

Bu gazete 25 Şaban 1283 [2 Ocak 1867] ve 23 Muharrem 1284 [27 Mayıs 1867] tarihleri arasında 55 sayı çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz., I. Sungu, “Muhbir Gazetesi”, *Aylık Ansiklopedi*, c. II, İstanbul 1945, s. 401-404.

Gazetenin sahibinin adı ile kurulan bir yakıştırma *Muhbir*’in “Filipe”de yayımlandığı şeklinde ağır bir hataya sebep olmuş görünüyör. Bkz., *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. II, Leiden ve Londra 1965, s. 473.

* “Birkaç ay önce, o sırada İstanbul’da çıkan (Muhbir)de ‘Belgrad Kalesi’nin Tarihi’ni yayımlamış ve bu kalenin Servis’e (gizlice) bırakıldığını duyurmuştum.

B. Özellikler

Bir yılı aşan yayın hayatı boyunca *Muhbir*'de görülen "özellikler" şöyle özetlenebilir:

a. Gazetede imzalı yazıya çok az rastlanır. Okuyucu mektubu olarak söylenenler de dahil imzasız bütün yazılar Ali Suavi'nin kaleminden çıkmışa benzer.

b. Gazetede bir taklit edilme korkusu görülür. 7. sayıda çıkan bir "İlan" da, "(Muhbir) gazetesine bazı taraftan taklit olunacağı istihbar olunduğundan işte kâğıtları değiştirdik ve her gazetemi zi (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) mühriyle temhür ettik⁸². Şimden sonra (Muhbir)i herkes tanımalı ve böyle olmayana (Muhbir) nazare bakmamalı" denilmektedir. İğreti gibi durmasına rağmen son sayıya kadar yer alan "mühür", tartışmalara konu olmuştur.

c. Gazeteden ayrı olarak Fransızca özet yaprakları çıkardığını gördüğümüz *Muhbir*, 37. sayıdan itibaren Türkçe gazetenin bir kısmını İngilizce özetlere ayırmaya başlar. "Summary" başlıklı bu bölümün gerekçesi şöyledir:

(Muhbir) gazetesini İngiliz ulemâsından dahi nice zevat istiyor ve alıyorlar. Ekserisi Türkçe bilmediklerinden hulâsa-i mündericatına⁸³ malûmat vermek için bir İngilizce hulâsasını her numromuza derc edeceğiz.⁸⁴

ç. İlk defa gazetenin 25. sayısında yer alan ve 26. sayıda da tekrarlanan ticari mahiyette bir ilan dikkati çeker. Bildirildiğine göre "... mağaza-yı mezkûrede⁸⁵ dalgıç âlât ve esvabı⁸⁶ satılmaktadır".

d. Gazeteye abone olabilmek için, Londra bürosuna olduğu gibi Paris için verilen adrese de başvurulabilir.

e. Gazetede başta İngiliz basını olmak üzere yabancı ve yerli (İstanbul) gazetelerden yapılan aktarmalar ve bunlara verilen cevaplar vardır.

Bu işlemin kamuoyu tarafından öğrenilmesini istemeyen Sadrazam, gazetenin yayını durdurdu ve beni de Kastamonu'ya sürdü; bir ay sonra kaçmayı başardım ve İngiltere'ye giden bir gemiye bindim. Londra'ya geldiğimde, (Muhbir)i yeniden çıkarmanın koşullarını hazırladım ve hem gazeteyi hem de özetini size her hafta postalayacağım. (y.n.)

f. Gazetenin büyümesini “(Muhbir) büyüdü. Zira hüner ve marifeti feyziyab eden rağbet ve iltifattır” diye açıklayan Ali Suavi’nin sözünden 38. sayıda başlayan boyca küçülmenin bir ilgi azalmasından ileri geldiği sanılabilir.

g. *Muhbir*’in “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” ve mensupları ile ilişkileri, üzerinde durulması gereken bir konudur. Gazetenin ilk sayısında, “Bir iki aydan beri matbaa ve levazım tedarikiyle uğraşıp şimdi işe başlamıştır” dediği bir “Cemiyet-i İslamiye”den söz edilmektedir. Yapılan açıklamaya göre, “Cemiyetimizin müteaddit⁸⁷ gazeteleri olacaktır. Bu gazeteler havadis verecek ve memâlik-i Osmaniye⁸⁸ müteallik⁸⁹ politikadan bahsedecektir”. 14. sayıda ise “Londra’da (Muhbir)i bastıran vatan ve milleti sevenlerden mürekkep Müslüman Cemaati’dir ve kâtibi (Suavi)dir” diye yazar. Bir sayı sonra da İngiltere Hariciye Nazırı’na gönderdiği bir mektubu “Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Londra’da vekili bulunan Muhbir müellifi Suavi” diye imzalamaktan çekinmez.ⁱ Namık Kemal’in bir mektubundan “bazı mertebe teferriit daiyyesinde⁹⁰” gördüğü Ali Suavi’ye arkadaşlarının dargın olduğunu ve *Muhbir*’in kendilerinden “hiç kimseyi hoşnut etmediği”ni öğreniyoruz.ⁱⁱ Ziya Bey ile birlikte Brüksel’den 1868 yılı Nisan veya Mayıs’ında “Londra’da Faziletli Ali Suavi Efendi Hazretlerine” gönderdikleri mektup, durumu iyice aydınlatmaktadır:

Muhbir’de ittihâz⁹¹ buyurulan meslek⁹² rûfeka-i kirâm⁹³ ile bi’l-müzâkare⁹⁴ ve bi’l-ittihat⁹⁵ karar-gir⁹⁶ olmasından nâşi⁹⁷, muhâfazası muktezî⁹⁸ olan mesleke tamâmiyle mübâyin⁹⁹ olduğundan ve gazetenin zirinde¹⁰⁰ sülûs hat ile muharrer¹⁰¹ Yeni Osmanlılar Cemiyeti ibâresini hâvî¹⁰² olan damga ise nûsha-i Muhbir’in bu âlâmetten¹⁰³ hâfî¹⁰⁴ bulunmasını, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ni teşkil eden rûfeka nâmına bi’l-vekâle¹⁰⁵ ve tarafımızdan bilhassa ihtâr ve istirhâm eyleriz.ⁱⁱⁱ

i Ali Suavi’nin bu mektubu ve cevabı ile daha başka mektupları ve cevapları “BM” de Doğu Kitapları ve Yazmaları Bölümünde OR. 12.130 numarada kayıtlı *Copies of Letters, etc.* adlı ciltte görülebilir.

ii F.A. Tansel, *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Mago-sa Mektupları*, Ankara 1967 s. 151 ve 152.

iii A.g.e., s. 137.

91
ittihâz: kabul etme

92
meslek: tutum, tutulan yol

93
rûfeka-i kirâm: şerefli, soylu arkadaşlar

94
bi’l-müzâkare: konuşarak

95
bi’l-ittihat: birleşerek

96
karâr-gir: kararlaşmış

97
nâşi: dolayı

98
muktezî: gerekli

99
mübâyin: zıt

100
zir: alt

101
muharrer: yazılı

102
hâvî: içeren

103
âlamet: damga

104
hâfî: arındırılmış

105
bi’l-vekâle: vekaleten

Bu mektup, Ali Suavi'nin tutumunda bir değişiklik meydana getirmeyecektir. Zamanla Mustafa Fazıl Paşa'ya kızgınlığı artsa da Ali Suavi'nin kendini "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mensubu saydığı ve *Muhbir* sayfalarında Cemiyet'in görüşlerini, kendi mizacı ve üslubu çerçevesinde orta'ya koyduğu söylenebilir.

Ebüzziya Tevfik'e göre, *Muhbir*'in yayımlanması şu düşüncenin sonucudur:

Suavi (*Muhbir*) gazetesini çıkarmak istiyordu. Kemal ile Ziya Bey (Hürriyet) namında bir gazete neşrini arzu ediyorlardı. Nihayet Suavi'nin münferiden¹⁰⁶ (*Muhbir*)i çıkarmasına, ilerde kendilerinin (*Hürriyet*) gazetesini neşirde serbest bulunmaları şartile muvafakat¹⁰⁷ eylediler. Bu bir tecrübe olacak idi.ⁱ

C. Görüşler

Fransızca eklerin ilkinde kendini "Rédacteur propriétaire du Mukhbir" ve İngilizce özetlerin yanı sıra da "Editor, Proprietor, and Publisher of the Mukhbir" diye tanıtan Ali Suavi, gerçekten gazetenin her şeyidir. Bu sebeple Charles Wellsⁱⁱ gibi imzalı olarak çıkan birkaç yazı dışında, gazetede yer alan her şeyin onun kaleminden çıktığını sanmak yanlış olmaz. Biz, *Muhbir*'de ileri sürülen görüşleri bir bütün sayarak tanıtmak yolunu tuttuk. Elden geldiği kadar da "âmiyane bir lisanla" diye küçümsenen dilini,ⁱⁱⁱ olduğu gibi vermeye çalıştık.

Ben

Önce, kendi kelimeleriyle Ali Suavi'yi tanıyalım:

Ben Türkistan'ın hayrına müteallik¹⁰⁸ şeyler yazacağım. Mademki ben Arabistan ve Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezmiş ve bütün vatanımı karış karış bilmiş ve milletim lisanında olan âsar¹⁰⁹ okumuş öğrenmiş ve bunca vakit-

106 münferiden: tek başına

107 muvafakat: razı olma

108 müteallik: ilişkin

109 âsar: eserler

i Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkar*, Tefrika no. 50.
ii Charles Wells'in hayatı ve Türkçe olarak yazdığı bir iktisat kitabı için bkz., C.O. Tütengil, "Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXV, sayı 1-2, İstanbul 1966, s. 141-150.
iii Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arantey.org>
Ebüzziya Tevfik, a.g.m., Tefrika no. 82.

ler eâzım-ı vükelâ¹¹⁰ ile beraber oturup kalkmış bir adamım. Elbette vatani-mi ecnebi olan Möşyö Çörçil'denⁱ ve lala kucağında büyüyenlerden daha âlâ bilirim ve yazırım. (Sayı 5)

... Öyle bir adamım ki icabında yalın ayak yürümek, toprak üstünde yatmak, kuru ekmek kemirmekten müteazzi¹¹¹ olmam... Nerde bulunsam kalemim beni besler.

Hülâsa-i kelâm¹¹² ben öyle dost kaybetmemek için namusumu feda edemem... Benim gözlerime insanların iktidarı pek hakir görünüyor... Cihanda dört günlük ömür için müdahane¹¹³ ve riya telaşlarını çekemem.

İslahat

Şimdi dünyanın her tarafında şöret bulan kelime (ıslahat)tır. Bundan murat Osmanlıların Bâb-ı Âlî'den bekledikleri icraattır. Bu ıslahat kelimesi Osmanlıların ağızından çıktı. Fakat hâlâ ne demektir Avrupalılar anlayamadı... Bu kelimeye Rusya taraftarları istedikleri gibi mânalar veriyorlar. (Sayı 7)

“Anlaşılan bugünkü günde Türkistan’ın muhtaç olduğu ıslahatı lala kucağında büyüyen beylerimiz ve hizmetkârlıktan yetişme paşalarımızⁱⁱ ya bilmiyorlar yahut bilmek işlerine elvermiyor.” Bu konuda Hükümetçe alınan kararları “isim değiştirmek” veya “vaad” olarak niteleyen Ali Suavi’ye göre önce “İcraatı icraya mütekeffil¹¹⁴ olacak kimlerdir?” sorusuna cevap vermek gerekir. Ona göre iki alternatif söz konusu olabilir: Ya “... millet tarafından intihap olunmuş¹¹⁵ âzadan mürekkep bir *Büyük Meşveret Meclisi* yapıp” bu icraya mütekeffil kılınır, ikinci ihtimal olarak da “... vükelâ-yı hâziranın¹¹⁶ insafı mı bu icraata tekeffül edecektir¹¹⁷?” (Sayı 9)

Maarif ve İhtilal

Ali Suavi, günümüzdeki “direnme hakkı”nı akla getiren bir ile-ri görüşlülükle konuyu inceler:

i Ali Suavi, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*’i çıkaran W. Churchill’in oğlu A. Churchill’i söylemek istiyor.

ii Burada, Âli Paşa kastedilmiş olmalıdır. Muarızları “Kapıcı-zade” diyerek Âli Paşa’yı aşağılamaya çalışmışlardır. *Osmanlı İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 333.

110 eâzım-ı vükelâ: vekillerin pek büyüklüğü

111 müteazzi: incinen

112 hülâsa-i kelâm: sözün kıyası

113 müdahane: dalkavukluk

114 mütekeffil: kefil olan

115 intihap olunmak: seçilmek

116 vükelâ-yı hâzıra: var olan vekiller

117 tekeffül etmek: kefil olmak

Ali Suavi

Bizim vükelânın efkârınca, halkı terbiye etmek ifsad¹¹⁸ demektir. Halkı yine kendileri için hal-i cehalette bırakmak lâzım imiş ve senet olarak derler ki, maarif ilerirse Fransa'nın Büyük İhtilâli gibi bir şey zuhurundan¹¹⁹ korkulur...

Evet, bu fikir doğrudur. Maarifte terakki eden millet hukuk-ı milliyeyi pâyimal eden¹²⁰ despot vükelâ üzerine ihtilâl dahi yapar. (Sayı 10)

1830 Fransız İhtilali'ni hatırlatarak "Aferin, Fransızlar pek âlâ cttiler" diyen Ali Suavi'nin bir başka yerde de "Ayet-i kerime"lere dayanarak aynı düşünceleri başka bir açıdan temellendirdiği görülür:

118
ifsat: düzeni bozma

119
zuhur: ortaya çıkma

120
hukuk-ı milliyeyi
pâyimal etmek: milli
hakları çiğnemek

Ey adalet isteyenler! Sümüklüböcek gibi başınızı saklayarak gezmek isterseniz hiç bir vakitte zâlimler size baş çıkartmayacaktır. Esirsiniz.

Eğer Bilâl ve Süleyman gibi seyf dermiyan merd-i meydan¹²¹ olursanız zâlimlere karşı durursunuz. İnsansınız, hürsünüz... Denize düşen, biri gelsin de beni kurtarsın deyu bekliyerek boğulmalı mıdır? Yoksa canını kurtarmak için çabalamalı mıdır? Ağlamayan çocuğa meme vermezler. (Sayı 14)

İnsanları action'a çağıran Ali Suavi, hükümete gözdağı vermekten de geri kalmaz:

Hükûmet başına geleceği artık hissetsin, tebaanın meşveret hakkını vermeğe mecbur olduğu gün işte geldiğini anlasın. Eğer anlamak istemezse tebaa hakkını zorla alacaktır. (Sayı 26)

"Zaman faktörü" ise başlıca endişeleri arasındadır:

Ey vatan erleri! Biz böyle sükût durdukça hiç bir şey olmaz. Velev ki Pa-dışahımız nutk etmiş, icrası görülmez... Gaflet etmiyelim. Vakıt kaybetmiyelim. Vakıt bizi kapmazdan evvel davranalım. (Sayı 37)

Yeniçeri Ocağı

Ali Suavi'nin ordu ve siyaset ilişkilerine ışık tutan bu yorumu çok ilgi çekicidir:

Biz hürriyet efkârını Yeniçerilerin mahvından beri kaybettik... Hükûmet-i mutlakaya karşı durur bir kuvvet idiler. Babalarımız Yeniçerilerin zulmünden bîzâr olduklarından¹²² Sultan Mahmud-ı Sâni'nin¹²³ kuvve-i kâhiresi¹²⁴ bunları mahvedince nefesleri kesildi. Herkes ümide düştü, memnun oldu. Lâkin düşünemediler ki bir hükûmet her türlü nizam ve nezaret kaydından kurtulursa ne hale gelir?ⁱ Bir idare kendinin hareketini tâdil edecek kuvve-i mukabeleden¹²⁵ azadlanınca ve birkaç kişinin eline kalınca vahşilik halinden bile bin kat beter olur. Bâfi Yeniçerilerde bir intizam var idi. Hiç değil ise ahkâm-ı şeraiye¹²⁶ tâbi idiler. (Sayı 10)

121
seyf dermiyan merd-i
meydan: kılıcı ortada
yigit kişi

122
bizar olmak: bükmak

123
Mahmud-ı Sâni:
II. Mahmut

124
kuvve-i kâhire:
ezici güç

125
kuvve-i mukabele:
karşılık verme gücü

126
ahkâm-ı şeraiye: şeriat
hükümleri

ⁱ Ali Suavi'nin bu görüşü "1826 tarihine kadar Yeniçeri Ocağı ile ulemâ sınıfı bir dereceye kadar siyasi parti vazifesi görmekte idiler" diye yazan E.Z. Karal'ın kanaati ile karşılaştırılabilir. *Osmanlı Tarihi*, c. VII, Ankara 1956, s. 299.

Tanzimat

Ali Suavi, "bazı şeyleri ilga eden, fakat yeni bir şey getirmeyen" Tanzimat'ı da tenkit eder:

... Eyaletler bu hallere hep Tanzimat'tan sonra uğradılar. Çünkü Tanzimat hem esasen nâkıs¹²⁷, hem icrasında bin türlü sô-i istîmâlâta giriftardır¹²⁸. Zira Tanzimat hükûmetin istiklâline karşı duracak bir kuvvet meydana koymadı. Bugünkü gün yeni nizamlar sayesinde vükelâ ve valilerin iktidar-ı hududu¹²⁹ mes'uliyetten hariçtir. (Sayı 10)

Bu metinde geçen "hükûmetin istiklâli" sözünün, metnin Fransızcasındaki "le pouvoir despotique" karşılığında kullanıldığı bilinmelidir.

"Gemi" Benzetmesi

Devleti "gemi"ye benzetmekten hoşlanan Ali Suavi şu suali sorar:

Peki ama hepimiz geminin içindeyiz. Gemi batıyor. Nasıl feryat etmiyelim?.. Bu halde yapılacak şey, geminin bulunduğu halden reisi haberdar etmektir.

Ali Suavi'nin "reis" kelimesiyle kastettiği "Bizim reisimiz olan Padişahımız" dır. "Bize düşen ona arz-ı hâl etmektir." (Sayı 12)

Güzel Hükümet

127
nâkıs: eksik

Bizim "Güzel Hükümet" adını verdiğimiz, Ali Suavi'nin özlemini çektiği idaredir:

128
sô-i istimalata giriftar
olmak: yanlış yollara
yakalanmak

... Ne güzel hükûmettir o ki varidat ve sarfiyatı¹³⁰ birkaç kişinin eline kalmayıp umurun, yani millet tarafından intihap olunmuş beş altı yüz zevatın nezareti altında buluna ve israf vuku buldurulmaya.

129
iktidar-ı hudut:
sınır iktidan

Zaten *Muhbir*'in yayınına temel olan şu "Üç Kaziye¹³¹" bu amaçla ulaşmak içindir:

130
varidat ve sarfiyat:
gelirler ve giderler

Suret-i idaremiz değişmedikçe halimiz düzelmez. Vükelâ mes'ul olmadıkça iş yoluna girmez. Hükümet nezaret altına alınmadıkça doğru bir şey yapılamaz.

131
kaziye: husus, madde

Ali Suavi, “Usûl-i Meşveret veya diğer tâbirle Millet Meclisi lazım” diyerek bu konuda bir sonuca varır. İki ana kanaatini ise şöyle belirtir:

Birincisi, şu asırda gördüğümüz Bâb-ı âli idaresiyle Devlet-i Osmaniye bâki kalamayacaktır. İkincisi, bu devletin bâki kalmasına çare yok değil, vardır.

Ona göre bu “çare” şudur:

Meşveret Meclisi olmadıkça Devlet yaşamaz. Yaşamaz, zira adalet olmaz. Adaletsiz devletin bekası olmaz. (Sayı 22)

Ali Suavi düşündüğü “çare”yi son bir defa “Osmanlının Terakisi” başlıklı yazısında ele alır. Bu yazının dikkate değer tarafı “öğretim birliği”ne dayandığı “Osmanlılık” fikri ile “Meşveret”e karşı “âdil diktatör” görüşünü tartışmasıdır:

İstanbul, Usûl-i Meşvereti kabul etmeli. Memlekette bir usûl üzere mektep, bir usûlde ders yapmalı. Herkes bir mektepten yetişmeli. Tâ ki ecnas-ı muhtelif¹³² bir fikir sahibi olup, herkes (Ben Osmanlıyım) demeli... (Ben hâkimim), (Ben mahkûmum) ihtilâfı kalkmalı...

İşte böyle bir mektep bir dersle Osmanlılık iddiası, yani ümmetlik ve hubb-ı vatan¹³³ kalplere rabita olduğu halde Avrupa'nın sanayii kolay kapılır...

Eğer denirse ki (Meşveret'e hacet yok. Başta bir âkilin¹³⁴ dudağı kımıldaması ile olabilecek işi niçin kalabalığa düşürmeli?)

Evet, bu mümkündür. Fakat yapacak âkilin zekâ ve dehasını muâheze¹³⁵ derecesinde büyük olmak lâzımdır. Haydi, farzedelim ki muâheze derecesinde dehalî bir zat bu işi yapsın. Ya anın halefi ve halefinin halefi olacak zatların dehalı dahi o gibi muâheze derecesinde olacağına kim kefil olacak? (Sayı 49)

132
ecnas-ı muhtelif:
farklı topluluklar

Taklit Marazı

Avrupa ile temasımız arttıkça ortaya çıkan “taklit” konusunda Ali Suavi ne düşünüyor? Ona göre, “... bir kavmin diğerinde gördüğü menfaatli bir şeyi kendine yakışır surette istimal¹³⁶ ile istifade etmek zararlı değildir”. Bu ölçünün uygulanması bir hayli güç olmalı ki, “... dünyada namları kalmayan milletler bütün diğer milletleri taklit ile mahvoldular”. Konuyu Türkiye bakımından ele aldığında kötümser olduğu görülür:

133
hubb-ı vatan:
vatan sevgisi

134
âkil: akıllı, akul sahibi

136
muâheze: eleştiri

136
istimal: kullanma

... Şu taklit marazı Osmanlıya pek tesir etmiştir... Medeniyet denilen şey, bizim Osmanlı memâlikine ters tarafından girmiş... Bizde âdâb-ı diniye¹³⁷ ve âdât-ı ânkâyı¹³⁸ tahkir etmek¹³⁹ medeniyet addolunuyor, bu ne ters mana? (Sayı 20)

Bir başka yazıda konuya tekrar döner, bu vesile ile Fuat Paşa'ya hücum etmek fırsatını da kaçırmaz: "Geçenlerde Londra kibarından bir zâtın konağına davetli gitmiştim." Konuşma sırasında Osmanlıların taklitle kendi kendilerini bitireceklerini söyleyen evin hanımı bir de misal veriyor: "Fuat Paşa, Osmanlı gibi bir adam değil, Fransız gibi bir adamdır."

Şark Meselesi

Bu konunun çeşitli vesilelerle ele alındığı görülür. Ali Suavi'ye göre "Mesele-yi Şarkiyenin bugünkü hali şudur ki, Osmanlı Hükûmetini mahvetmek isteyen Moskof, memâlik-i Osmaniye'de bulunan Hristiyanları tahrik etti". Bu teşhisten hareketle, İngilizlere hitaben şunları yazıyor:

Ey İngiliz dostları! Türkistan'dan şikâyet olunacak hali size beyan edeyim. Şudur ki; sizin Londra'nızda yalnız bir İngiliz kanunu var. Fransız kanunu yok, Moskof kanunu yok, Türk kanunu yok. Bizim İstanbul'umuzda her sınıf için başka başka kanun var. Fransızlar ve saireler Müslüman Mahkemesine gitmiyorlar. Çünkü hak kazanacaklarına emniyet etmiyorlar. Bu hal, tefrika meyyal¹⁴⁰ Osmanlı Hristiyanlarına da ecnebilere sirayet etti. Bu tefrikanın sonu nereye müncer olacaktı¹⁴¹, pek açık görüyoruz. Hem de onun için ağılıyoruz. Bâb-ı Âli cûmlenin kabul edeceği bir esas tutmalı. İstanbul'dan otuz altı türlü kanun kalkmalı. Bir deviet için yalnız bir yol olmalı. Her sınıf hakkını bir mahkemeden almalı. Tebaa-yı Osmaniye kemal-i emniyet ve hürriyetle (Ben Osmanlıyım) diyebilmeli...

Ey dostları! Müslümanlık bu ittihad¹⁴² mânidir zannolunmasın... (Elimizden ne gelir, din mâni oluyor) diyenlerin itizarları ve diplomasipleri kabul olunmasın. İşte Türkistanca saadet-i hal ve aklı erenlerin istediği islahat bundan ibarettir.

Ali Suavi konuyu incelediği yazı dizisinin bir yerinde der ki:

137

âdâb-ı diniye: dini usuller

138

âdât-ı ânkâyı: eski âdetler

139

tahkir etmek: aşağılamak

140

tefrika meyyal: ayrılığa eğilimli

141

müncer olmak: -e varmak

142

ittihat: birleşme

Ey Avrupalılar! Zannetmeyiniz ki yalnız Hristiyan hukuk arıyor. Biz hepimiz Osmanlı Mahkemesinden hak istiyoruz. Osmanlı Mahkeme-i Şer'iyesini bu hakkı vermeye müstait¹⁴³ görüyoruz.

Elimizde yalnız Fransızcası bulunan 8. sayıda, 3 Ekim 1867 tarihli *La Situation* gazetesinde F. Langlé'nin "Şark Meselesinin halini Türkiye'nin haritadan silinmesinde gören" yazısına cevap verirken, "Moskof istilâsına sadece Türklerin karşı koyabileceğini" söyleyerek, yazarın kaleminin ucuyla kurduğu konfederasyonları, Cadmus'un diş ekerek insan yetiştirmesine benzetip alaya alır. Gerçi Şark Meselesi'nin aslını, "Müslümanlar Asya'ya çekilsinler, Avrupa'yı yani Rumeli'yi terk etsinler" şeklinde anlayanlar da vardır. "Şapkalılar" dediği Avrupalıların Osmanlı ülkesinde "süslü konaklar" yaptıklarını hatırlatarak, insanın içine işleyen şu soruya cevap bekler:

Biz böyle mülkümüzü malımızı elden çıkararak içerilere doğru çekile çekile altı yüz yıl evvelki Türklerin geldikleri yerlere mi gidelim? (Sayı 17)

Avrupa'yı tanımanın verdiği yetkiyle de şunları ekler:

Biz Avrupa'yı şimdi anladık ki Türkistan'ı pek bilmiyorlar. Türkistan'da, Rusya'nın dediği gibi zulüm var sanıyorlar. Biz de (Zulüm var) dedikçe, (Ha, işte Müslümanlar da ikrar ediyor¹⁴⁴) diyorlar. Yahu, bizim zulüm dediğimiz sizin dediğiniz gibi değil. Biz Osmanlıyız. O vatan bizim hanemizdir... Hanemiz de yangın zuhur ederse zarar görecek biziz.

Girit Meselesi

İstanbul'dan beri yakından ilgilendiği "Girit Meselesi" Ali Suavi'yi İngiltere'de de düşündürmekte devam eder. Bir yandan *Muhbir*'de Girit havadislerine geniş yer verirken, bunlara eklediği "mütalaa"larla da görüşlerini ortaya koymaktan geri kalmaz. Meselenin can damarına da cesaretle parmak basar:

Şimdi Girit'ten aldığımız havadise göre Müslüman ahalinin Girit'i terkle hicretlerine irade¹⁴⁵ zuhur etmiş. Eğer sahih¹⁴⁶ ise iş bitti. (Sayı 29)

143
müstait: yetenekli, uygun

144
ikrar etmek: kabul etmek

145
irade: buyruk

146
sahih: doğru

Ali Suavi'nin Girit'e bakışı akıl gözüyledir: "Malûmdur ki bir yerde isyan zuhur ettiği vakit orada iki mesele zuhur etmiş olur. Birincisi, isyan halini teskin etmek; ikincisi müstakbele emniyet vermek" tir.

İktisat Konuları

Muhbir'de iktisat konuları çok az yer tutar. Maliyede ıslahata genişçe yer verilen konuların yanı sıra şirket teşkili, demiryolu dik-kati çeker. Mali konular arasında özellikle "istikraz" üzerinde dur-duğu görülür:

Birkaç kişi istikraz¹⁴⁷ ediyor. Namına millet borcu deniyor. Peki, milletin borcu ise millet bu paraların masrafını bir kerelik olsun niçin görmedi?

Yeni bir istikraz ihtimali karşısında da alışılmadık bir tepki gösterir:

... Vükelânın ümmet namına yapacağı şu istikrazı hiç bir veçhile kabul etme-yeceğini ve ileride şekli hükûmet tebeddül ettiği¹⁴⁸ zaman ödemeyeceğini aldı-ğımız mektuplar üzerine ümmet namına Avrupa'ya ilan ederiz. (Sayı 34 ve 36)

Sualli-cevaplı yazılarından birinde şirket konusunu ele alarak diyor ki:

... Osmanlılar da şirket teşkil edip hisseler toplansınlar ve işleri kendileri görsünler.

Demiryolu için söyledikleri de değişiktir:

Gariptir ki bizde demiryolunu (membra-ı servet¹⁴⁹) sanıyorlar. Değildir de-ğil. Demiryol dediğimiz servet doğurmaz. Başka sebeple doğmuş olan ser-veti tezyid¹⁵⁰ ve teshile¹⁵¹ alettir.

Bir başka yazısında da demiryolu ile ilgili olarak, "Vücutta kan olmazsa damarlar neye yarar?" diye sorar.

Tarih ve Kültür Konuları

Ali Suavi, daha sonra geliştireceği bazı düşünceleri ilk defa *Muh-bir* sayfalarında ele almıştır. "Türk" başlıklı yazısına, "Türk, Türk-

ⁱ Ali Suavi'nin tarih ve kültür konularındaki geliştirilmiş görüşleri, özellikle *Ulûm* gazetesinde yazdıklarına dayanılarak, bir kitapçıkta ele alınmıştır. İ.H. Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, İstanbul 1942.

147

istikraz: borç

148

tebeddül etmek:
değişmek

149

membra-ı servet:
zenginlik kaynağı

150

tezyit: artırma

151

teshil: kolaylaştırma

men, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır. Herodot Tarihi'nde görülen Taurique Türk'tür" diye başlar. Aynı yazıda belirttiğine göre, "... Konya'da hükûmet eden Selçukiler[in] 223 sene müddetleri esnasında Anadolu (Büyük Türkistan)a açık bir hane gibi idi".

Ali Suavi, Bouillet gibi "Avrupa müverrihleri"nin "Türk'te zuhur eden ulemâyı Arap ulemâsı" zannetmelerini şiddetle tenkit eder. "Bouillet'nin Arap" diye yazdığı İbni Sina, Farabi, Gazali ve Zemaşşeri Türk'türler. Üstelik, "... Avrupahlılar zaman-ı cehalette iken Türklerin Nişabur'da Dâr-ül-fünûnları¹⁵² var idi".

"Hunlar"ın Türk olduğuna da işaret eden Ali Suavi'nin ilgisi "Çin-i Garbi'de Müslüman Türkler" konusuna kadar uzanır. *İstanbul* gazetesinde aleyhinde çıkan bir yazıya verdiği cevapta, "... Muradı dünyada mevcut olan bilcümle iki yüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masruf¹⁵³ olan "bir Cemiyet içinde bulunmakla" iftihar ettiğini yazar.ⁱ

"Hattımızın Islahı" konusu da onu önce *Muhbir* sayfalarında meşgul etmiştir. "Malûmdur ki hattımızın¹⁵⁴ tarik-i islahını¹⁵⁵ şim diye dek çok zevat tefekkür etti¹⁵⁶ ve bazısı bazı tarik icat etti" diye başlayan yazısında kendisine uygun görünen yolun köklü bir değişme olmadığını anlatır:

"... Hattımızı ıslaha lüzum neden göründü ise yalnız o mertebe ıslaha teşebbüs kâfidir. Yoksa yeniden bir mükemmel hat tertibine kalkılırsa yalnız bizim hattı değil, dünyadaki mevcut her kavmin hatlarını ıslah lâzım geleceğine hiç şüphe yoktur." Yapılacak şey, "... öteden beri malûm olan hareketlerimizi¹⁵⁷ mübtedilere¹⁵⁸ tâlim için kullanmak, fakat noksan görülen harfler

152
dâr-ül-fünûn:
üniversite

153
masruf: harcanmış

154
hat: yazı

155
tarik-i ıslah: ıslah yolu

156
tefekkür etmek:
düşünmek

157
hereke (hareke): Arap
alfabesiyle yazılmış
metinlerde üstüne ve
altına konduğu
ünsüzlerin birer ünlü
ile okunmasını
sağlayan işaret.

158
müptedi: yeni başlayan

ⁱ Daha önce söz konusu ettiğimiz (bu kitapta s. 37, not i) yazma eserde ("BM", OR. 12.130) yer alan Ali Suavi'nin bir mektubu -kim olduğunu tespit edemediğimiz bir paşaya yazılmıştır- İstanbul'da bulunduğunu söylediği "Cemiyet" hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Bu Cemiyetin teşkilî dört seneden beridir gayet hafidir. Maksudı bir Afrika Devleti teşkil ve tesise hizmet etmektir. Bu Afrika Devleti, Tunus ve Trablus ve Mısır'ın ittihadıyla olacaktır."

Ali Suavi'ye göre bu "Cemiyet"te "ekâbir-i ricalden" ve "ehl-i maarifen" kişiler vardır.

Copies of Letters, etc., s. 40.

ve hareketler için işaretler ihtira edip¹⁵⁹ bu işaretleri eski hareketlerimiz gibi huruf¹⁶⁰ üstüne yazmaktır."

Ali Suavi bundan sonra, başkalarının da ileride sorup tartışacakları bir soruyu ortaya koyar: "Avrupalıların talim-i maarif¹⁶¹le terakkilerine¹⁶² ve bizim tedennimize¹⁶³ başlıca sebep harfler mi? Ona göre, "hattımızın eşkâlini tağyire¹⁶⁴ hacet olmayıp" sadece kolay okuma için "işaret-i mahsusalarımız¹⁶⁵ olmak" bize yeter. Yazı konusunun önemli bulduğu yanını da şöyle açıklar:

Maa-hazâ¹⁶⁶ biz hattımızı ıslaha kalkıştığımız vakitte öyle bir mâruf¹⁶⁶ yolda ıslâh etmeliyiz ki o yeni hatta alışanlar nice yüz senelerden beri yazılmış veya basılmış kitaplarımızı okumaktan mahrum kalmamalı. (Sayı 47)

Şeriat

"Usûl-i Fıkıh" adlı yazılarını, bilinenleri tekrarladığı için ele almayı gerekli saymasak da, "Şeriat" konusundaki görüşlerini özetlemekte fayda umuyoruz.

Ali Suavi'nin yazılarında "şeriat" sözü "temel yasa" anlamında kullanılmaktadır. Ona göre, "hükûmet-i mutlaka"nın karşısına konulacak "hükûmet-i meşrute", "bir şeriata bağlı olup o şeriatın tâyin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder, haddini tecavüz edemezse" bu adı alabilir. İsrarla belirttiğine göre, "Usûl-i Meşveret şeriatta yoktur lakırdısı büyük hatadır". *Kuran* ile eşanlamlı olarak kullanılan "şeriat"ın, dünya işleri söz konusu olduğu vakit ortaya çıkardığı bir güçlük var mıdır? Bu soruya karşı Ali Suavi'nin cevabı şöyledir: "(Şeriat dünya umuruna¹⁶⁷ karışırsa devlet için terakki yoktur) sözünü işittik." Ona göre, bu söz, Hristiyan memleketler için doğru ise de İslam şeriatı için doğru değildir. *Muhbir*'in bu konuda yazdıklarını göz önünde tutarak "şeriat-ı İslâmiye(nin) terakkiye mâni olmadığını tasdik" eden *Public Opinion* gazetesinin (sayı 203) yazısının başlığı, *Muhbir*'e göre, şöyledir: "The Coran not opposed to constitutional government.*"

159
ihtira etmek: türetmek

160
huruf: harfler

161
terakki: ilerleme

162
tedenni: gerileme

163
tağyir: değiştirme

164
işaret-i mahsusa: özel işaret

165
maa-hazâ: bununla beraber

166
maruf: herkesçe bilinen

167
umur: işler

* "Kuran [Şeriat] anayasal hükümete karşı değil." (y.n.)

Muhbir'in son sayısındaki “Terakki” başlıklı makalede konuya açıklık getiren ve “şeriat”ı “anayasa” anlamında kullanan şu satırlar vardır:

Konstitüsyon kelimesinin asıl mânası bizde şeriat ve onun hâdimi¹⁶⁸ olan tanzimat olacaktır ki intihap hukuku dahi bunda dahildir. Fakat bu tanzimat terakkiye sebep midir, yoksa terakkinin neticesi midir?

Tanzimat dediği yasalarla terakki arasındaki sebep-netice olma durumunu tartışan Ali Suavi, Bâb-ı âli'nin buna netice gibi bakarak, “Ahalide terbiye yok, verilecek şeye istidat yok. Halkımız maarifte terakki etsin, ondan sonra idâre-i matlabeye¹⁶⁹ nail olsun” dediğini yazar. Halbuki, “Efkâr-ı Cedide Eshabı” buna bir sebep gibi bakmaktadırlar. Onlara göre;

Sizin halktan beklediğiniz terakki, maarif ve tehzib tanzimattan doğacaktır. Biz görüyoruz ki, şimdi memâlik-i ma'mûrede¹⁷⁰ bulunan sanayide maharet kuvveti san'aların¹⁷¹ emelinden geliyor. Bu emel ise, herkes kâr ve kışbinden¹⁷² ve namusundan ve mazlûmiyet ve mağduriyetten emin olmasından geliyor. Bu emniyet dahi hükûmetin temin ettiği güzel idaresinden zuhur ediyor. Güzel idarenin lüzûm-ı mânası adaletten ibarettir ki işte temin eden budur. Halka adalet etmek için istidat aramamalı. Bir ümmet, ümmet olduğu için adalet hakkıdır. İstidat için değil.

Gerekçelerini kısaca verdiğimiz bu tartışmada Ali Suavi'nin de nedense İstanbul *Muhbir*'inde yazdığı kelimelerle “Efkâr-ı Cedide Eshabı” dediği “Yeni Osmanlılar”ın yanında olduğuna şüphe yoktur.

İngilizce Özetlerden Bir Örnek

İngilizce özetlerin ilkinde Ali Suavi hayat hikâyesini kısaca anlattıktan sonra, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” mensupları arasında ki görüş ayrılıklarına yorabileceğimiz bir özeti ve başka bir yazısında geliştireceği tercihini ortaya koymaktadır:

We all agree also that there might be a way of saving the empire, we only differ in the way of arriving at the desired object.

168
hadim: yardımcı

169
idâre-i matlabe:
istenilen yönetim

170
memâlik-i ma'mûre:
gelişmiş ülkeler

171
san'a: fiil, iş

172
kâr ve kışb (kesb ü
kâr): iş ve kazanç

I have reduced the parties into three: 1st party, says: (Have a Constitutional Assembly). 2nd party, says: (The appearance of a Dictator, who could clear away at one sweep, all internal and external obstacles). 3rd party, says: (The spread of education will give birth to liberty, and liberty will give birth to a Constitution, and that will give life to the empire).

Of all three parties the last seems to me to be the most ideal. Can the present state of things last so as to give us time to educate the people, make them free, and give them a good Constitution? We are in the days of telegraphes, railways, and steamers –events move fast.

I entreat my countrymen to agree for the 1st and 2nd parties desire the spread of education, let them therefore convince each other, and have one watchword, let us all advance, and do good to our country so as to save the empire.*

Görüldüğü gibi, metinde bir yanlışlık yapılarak (3rd party) yerine (2nd party) yazılmıştır. Gerçi bir psikanalist, Ali Suavi'nin son yıllarındaki düşünce ve davranışlarına bakarak, bu yanlış bir sebebe bağlayabilir.

•

Muhbir'in Karşılaştığı Engellemeler

1) Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tehlikeyi meydana koymak, 2) "Uyanmak emarelerini göstermiş olan kavm-i Osmaniye'nin halini beyan ve hukukunu ilân ile Avrupalıların hususiyle millet-i İslâmiye hakkında olan bazı yanlış efkârını doğrultmak", 3) "Usûl-i Meşveretin istihsaline¹⁷³ çalışmak" amacıyla Londra'da ya-

- * "İmparatorluğu kurtarmak için bir yol bulunabileceği konusunda hemfikiriz, sadece bu emele nail olmak için takip edilecek yol hususunda farklılıklarımız var. Bu hizipleri üçe ayırıyorum: 1. hizip der ki: 'Bir meşruti meclisimiz olmalı.' 2. hizip der ki: 'Bütün iç ve dış maniaları bir hamlede kaldırıp atabilecek güçte bir diktatörümüz olmalı.' 3. hizip der ki: 'Eğitimin yaygınlaşması hürriyeti, hürriyet de meşrutiyeti getirir, bu da imparatorluğa hayatıyet verir.'

Bu üç hizip içinde bana en ideali üçüncüsü gibi geliyor. Halihazırdaki vaziyet devam edebilirse, bu da bize halkı eğitmek, hürriyetini sağlamak ve onlara iyi bir anayasa vermek imkânını sağlayabilir mi? Telgrafın, demiryollarının ve buharlı gemilerin ve vukuatın süratle yol kat ettiği günlerdeyiz.

Vatandaşlarımıza, 1. ve 2. hiziplerin de eğitimin yaygınlaşmasını kabul etmesini temin etmeleri için yalvarıyorum; birbirlerini ikna etsinler, tek bir düstur edinsinler ki hep birlikte ilerleyelim ve vatanımıza faydalı olalım ki imparatorluğu kurtarabilelim." (y.n.)

yımlanan *Muhbir*, çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır. 12. sayıda “*Muhbir*’in İstanbul’a men’-i duhulüne¹⁷⁴” dair ilk haber yer alır. Bunu, 14. sayıda karşılaştığımız “*Tuhaf Havadis*” başlıklı şu yazının izlediği görülür:

(*Muhbir*) gazetemizi Rusya, memâlikinde¹⁷⁵ intişardan¹⁷⁶ men ediyor ise de ancak gazetecileri bitaraf addederek göndermekte idik. Resmi (Petersburg) cumalı 5. ve 8. numaralarımızı Fransızca tercümeleriyle beraber ta Londra’ya kadar iade eyledi ve gazete bağları üzerine şiddetli kelâmlar yazdı. İşte böyle şey gazetecilere yakışmaz.

Aynı sayıda şu kısa haber de yer almaktadır:

Bâb-ı âli (*Muhbir*)’in İstanbul’da men’-i neşrini¹⁷⁷ suret-i resmîyede İngiltere Devleti’ne tebliğ etti.

Bu olaylar zinciri içinde 23. sayıda yer alan şu (İlan) bir tehdit sayılabilir:

Londra’da gazete men olunamaz. Farzedelim ki men olsun. Murad gazete yazmaktır ve milleti umur-ı hâzıra ve müstakbeleden¹⁷⁸ agâh¹⁷⁹ etmektir. Londra’da yazılmazsa başka yerde yazılır.

Bu güçlükler yetmiyormuş gibi “Bâb-ı âli’nin Londra’daki adamları, Suavi’nin gazetesinin mürettibini¹⁸⁰ ve aletlerini çalışıyorlardı”.ⁱ Engelleme dizisinde yer alan bir başkasını da 38. sayıda çıkan şu (İlan)dan öğreniyoruz:

Bâb-ı âli ecnebi postalarıyla mukavele edip *Muhbir*’in memâlik-i Osmaniye’ye duhulünü men eylemiş olduğundan şimdiden sonra *Muhbir*’i zarf derununda¹⁸¹ irsale¹⁸² mecbur olduk. Bu ise ziyadece posta masarifine¹⁸³ sebep olduğundan bundan böyle memâlik-i Osmaniye’ye gönderilecek her bir *Muhbir* için 9 pens posta ücreti ve 3 pens gazetenin masarifi olmak üzere...

Bu engellemelerin *Muhbir*’in yayımlanmasını olduğu kadar Osmanlı ülkesine girmesini de durduramadığını, “doğru söze susa-

174
men’-i duhul:
girmesinin
engellenmesi

175
memalik: memleketler

176
intişar: yayılma

177
men’-i neşr:
yayımlanmasının
engellenmesi

178
umur-ı hâzıra ve
müstakbele: bugünün
ve geleceğin işleri

179
agâh: haberli

180
mürettip: yazı dizicisi
(matbaada)

181
derun: iç

182
irsal: gönderme

183
masarif: masraflar

mış" olan halkın "ekmek parasını tedarikte âciz iken yüz kuruş verip bir Muhbir nüshası aldığını" öğreniyoruz.

* * *

Londra'da yayımlanan *Muhbir*, bugüne kadar bir inceleme konusu olmadığı gibi, hakkında bildiklerimiz de, gazetenin ilk sayısında yer alan "(Muhbir) doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar" cümlesinden pek de öteye gitmemektedir.ⁱ Bu sebeple, *Muhbir*'i geniş ölçüde tanıtmayı gerekli saydık.

Çırağan Vakası sırasındaki ölümü ile dikkatleri yeniden üzerine çeken Ali Suavi (1838-1878), fikir tarihimizin de dikkate değer simalarından biridir. Hakkında yazılan ve söylenenler o kadar çeşitlidir ki Ali Suavi'ye "hem meleğe, hem şeytana benzetilmiş bir büyük adam" demek yanlış olmaz.ⁱⁱ Yakın arkadaşları ile arasındaki gerginlik ve çekişmeler, ayrı sosyal çevrelerden geldikleri kadar Ali Suavi'nin "égocentrique"¹⁸⁴ tarafını en çok belli etmesinden de doğmuş görünüyor.ⁱⁱⁱ Katıldığımız bir başka yorum da onun halktan gelmesi ve kendisini halka yakın hissetmesidir:

Çoğu kıbar aile çocuğu ve hemen hepsi devlet memuru olan bu gençlerin içinde, Ali Suavi Efendi büsbütün ayrı bir çehredir. O, halktan yetişmişti; bir esnaf çocuğuydu. Sonra da, halkın diliyle ve çok kere de mantıkıyla konuşuyordu.^{iv}

Ali Suavi'yi bütünüyle ele alan dikkatli bir çalışmanın yanında,^v ağırlık noktasını onun "inkılâpçı" fikirlerine veren, "şaşırtıcı sezilerin adamı olmak yerine, sentezci ve tezatsız bir tefekkür adamı" olamayışına hayıflanarak bir kitapçık da vardır.^{vi} Edebiyat tarihleri içinde ise onu, "eseriyle değil, karakteriyle" izah etmeye çalışan Tanpınar ilimizi çeker.^{vii} Daha önce de üzerinde durduğu

ⁱ İngilizce olarak yayımlanan bir eseri bu hükmün dışında bırakmalıdır.

Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton 1962, s. 360-384.

ⁱⁱ İ.H. Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, s. 6-7.

ⁱⁱⁱ M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, s. 43.

^{iv} A.H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 204.

^v Söz konusu edilen, M.C. Kuntay'ın kitabıdır.

^{vi} F.R. Atay, *Başveren Bir İnkılâpçı*, Ankara 1954.

^{vii} A.H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 204-223.

muz bir kitapçıklaⁱ Paris ve Lyon'da yazdıklarına dayandırılan bir incelemeⁱⁱ ve dil anlayışını ortaya koyan bir makaleⁱⁱⁱ öncekilere eklenmelidir.

Cenevre'de yayımlanan *Mizan* gazetesinin 28 Haziran 1897 tarihli 26. sayısında Ali Suavi'yi tanıtan bir yazıda, Namık Kemal'in onu "şarlatanlıkla" itham etmek istediği belirtilerek, "Ne olursa olsun, bu softa yaşamasını bilmediyse ölmesini şahane bildi" denilmektedir. M.C. Kuntay da Çırağan Vakası hakkındaki ters yorumları şu hükme bağlar: "Bu güzel ölümden her iftira korkmıya ve utanmıya mahkûmdur."^{iv}

Objektif olarak üzerinde durulduğu vakit Ali Suavi'nin hayatı ile düşünceleri arasında olduğu gibi, çeşitli yıllarda savunduğu görüşleri arasında da büyük tezatlar bulunduğunu kabul etmeye mecburuz. Gerçi, Batı dünyasını yakından tanımanın, yaşayışında olduğu gibi düşüncelerinde de bir değişiklik meydana getirmesi olağandır. Fakat göklere çıkardığı Mithat Paşa'yı, hem de Abdülhamit'in sürgüne göndermesinden sonra alaya alması, uğruna mücadele atıldığı "Meşveret Usulü"nü bir yana bırakarak "Meşrutiyet"e aleyhtar oluşu "değişiklik" sınırlarını fazlasıyla aşar görünmektedir.

Gerek İstanbul'da, gerekse Londra, Paris ve Lyon'da yazı yazdığı ve çıkardığı gazetelerle basın tarihimizdeki yerini alan Ali Suavi, bir politikacıdan çok, değişik konulara, bu arada kültürel meselelere de yer veren bir "fikir adamı" görünüşündedir. Ne var ki, kabına sığamayan mizacı ve çok geniş ilgi alanı, onu belli bir sistem içinde düşünmekten alıkoymuştur. Bu durumda, her çareye başvurarak Devlet'i ayakta tutmak maksadı da rol oynamış olabilir. Sosyoloji tarihimizdeki "science sociale"ci cereyanın kurucusu olan F. Le Play'den ilk defa bahsetmek şerefine -şimdiye kadarki bil-

i İ.H. Danişmend'in eseri söz konusudur.

ii N.H. Atay, "Ali Suavi Kendine Göre", *İstanbul*, c. III, sayı 25-33, 1 Aralık 1944-1 Nisan 1945.

iii H. Dizdaroğlu, "Ali Suavi'de Dil Anlayışı", *Türk Dili*, c. VII, sayı 80, 1 Mayıs 1958, s. 374-380.

iv M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, s. 148.

gilerimize göre- Ali Suavi'ye ait olduğuna işaret edelim.i "İslâm tarafından Avrupa'ya gelinerek" başlanan "birinci iş" dediği *Muhbir*'in Londra'da yayımlanması ise fikir tarihimizin de dönüm noktalarından biri olmuştur. Aydınlarımızın belli bir örgüt çerçevesinde Batı dünyası ile yakından temasının, metotları değişik olsa da maksatları ortak bir doğrultuda "düşünce" ve "action" a yönelmeleri *Muhbir*'le başlamaktadır.

2. Hürriyet Gazetesi

Namık Kemal'in Mayıs 1868'de Londra'dan babasına yazdığı mektupta sözünü ettiği ve "Alınan emr üzerine, bir gazete daha çıkarılacak ve idâre-i tahririyesi¹⁸⁵ bendenizde olacaktır" dediği gazete,ⁱⁱ henüz *Muhbir*'in yayını devam ederken, Londra'da çıkarılan *Hürriyet* oldu. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mührünü, yapılan uyarmaya rağmen son sayısına kadar gazetesinden kaldırmayan Ali Suavi'yi, arkadaşları artık kendilerinden saymaz olmuşlardı. Bu durumda, dışarıya karşı birlik halinde görünmeye çalışarak "Cemiyet" in gerçek organını yayımlamak gerekiyordu. Böylece, Ebüzziya'nın değerlendirmesiyle "... öyle Muhbir gibi âmiyane bir lisanla değil, edibâne bir üslûb-i beyanla tabaka-i mütefekkirine¹⁸⁶ efkâr-ı siyasîye¹⁸⁷ ilkasını¹⁸⁸ esas meslek edinen" *Hürriyet* gazetesi yayımlandı.ⁱⁱⁱ

188
ilka: bırakma A

189
havi: içeren *Hürriyet*'in ilk sayısı 29 Haziran 1868 tarihini taşır. Başlığında şunlar yazılıdır:

190
mebahis: araştırma
veya taruşma konuları

191
müteallik: ilişkin

192
memâlik-i Şarkîye:
Doğu memleketleri

193
meccanen: ücretsiz

(Yeni Osmanlılar Cemiyeti) tarafından işbu gazete haftada bir kere neşredilir. Havi¹⁸⁹ olduğu mebahis¹⁹⁰ millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selâmet ve menâfiine müteallik¹⁹¹ hususat olmakla memâlik-i Şarkîye¹⁹² ahalisine meccanen¹⁹³ verilip, yalnız posta ücreti alınır.

i C.O. Tütengil, "F. Le Play Münasebetiyle İki Not", *İş*, c. XXI, sayı 164-165, Nisan-Mayıs 1955, s. 54.

ii F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, s. 133.

iii Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkar*, Tefrika no. 82.

194
hal-i izmihlâl: yok oluş
durumu

195
setr: gizleme

196
tevil: başka anlam
verme

197
kabil: mümkün

198
pîş-i nazara almak: göz
önüne almak

199
daire-i maksat:
amacın sınırı

200
hadd-i hakikat:
hakikatin sınırı

201
vasıl olmak: ulaşmak

202
tevessü: genişleme

203
teccid: yenilenme

204
feyz: bolluk, bereket

205
ikbal: saadet

206
iktiza etmek: gerekmek

207
efrat: fertler

208
müsavat-ı hukuk:
eşit haklar

209
mutabakat-ı kâmile:
tam uygunluk

19x30 cm boyunda,olan *Hürriyet* dört sayfa olarak çıkmış, birçok sayıları sekiz sayfa olarak yayımlanmıştır. "BM"deki koleksiyonda "mükerrer" sayılar olduğu gibi noksanlar da vardır. Türkiye'nin çeşitli kitaplıklarında *Hürriyet*'in tam koleksiyonu görülebilir.

Gazetenin ilk sayısında yer alan başyazı, amacı ve çıkış sebebini belirttiği için, üzerinde durulmaya değer:

Bir zamandan beri hürriyet havaları mülkün her tarafına yayıldı. Halkın mizacını tashih eyledi. Bir taraftan dahi devletin bulunduğu hal-i izmihlâl¹⁹⁴ setr¹⁹⁵ ve tevil¹⁹⁶ kabil¹⁹⁷ olamayacak surette meydana çıktı. Herkes vatanperverlik vazifesini pîş-i nazara aldı¹⁹⁸. Cemiyetler teşkil etti. Gazeteler söylendi. Nihayet (Yeni Osmanlılar Fırkası) meydana geldi. Daire-i maksat¹⁹⁹ hadd-ı hakikate²⁰⁰ vasıl olacak²⁰¹ kadar tevessü²⁰² etti.

Yeni Osmanlılar, ki eski Osmanlı şânının teccidine²⁰³ çalışanlardır, zulfün ne kadar hasmı iseler fitnenin de o kadar düşmanındırlar. Sultan Süleyman zamanının feyz²⁰⁴ ve ikbalini²⁰⁵ isterler. Ama bunu asrın iktiza ettirdiği²⁰⁶ intizam-ı medeniyet içinde ararlar. Buna çare adalettir. Adalet, ümmet-i Osmaniye efradının²⁰⁷ müsavat-ı hukukiyle²⁰⁸ hâsıl olur. Müsavat-ı hukuku ise akıl ve nakle mutabakat-ı kâmile²⁰⁹ ile mutabık olan usûl-i meşveret temin eder.

İşte bu ifadelerden anlaşıldı ki Yeni Osmanlıların kelime-i vahide-i içtimar²¹⁰, ezeli olan adalet-i meşruayı²¹¹ mülkümüzde²¹² usûl-i meşveret vasıtasıyla meydana çıkarmaktır.

Osmanlıların meftur²¹³ oldukları vakar²¹⁴ ve mekân²¹⁵ iktizasındandır²¹⁶ ki adalet gibi bir maksad-ı mubareki bugünkü günde en mutedil²¹⁷ tariklerle²¹⁸ hâsıl etmek isterler. İşte bunların biri de galebe-i efkârdır²¹⁹.

Gazete ise dünyada izhar-ı efkârın²²⁰ birinci vasıtalarından addolunur. İşte bu hakikati tamamiyle idrak etmiş olan Ali Suavi Efendi –ki fazail-i mârufesi²²¹ cihetiyle vatana bâis-i iftihar²²² olan erbab-ı hamiyet ve marifetin²²³ güzidelerindendir– İstanbul'da doğru söylediği için zulmen kapatılmış olan MUH-BİR'i Londra'da çıkarmıştı.

Gerek onun halk içinde hâsıl ettiği hüsn-i tesirden²²⁴ ve gerek hükûmetin galeyan-ı efkâr²²⁵ teskin için hürriyet-i âmmeyi²²⁶ temin yolunda bilmeceburiye²²⁷ ittihaz ettiği²²⁸ tedabirden²²⁹ mesâ-i vakıanın²³⁰ fevk-alme'mûl semerat-ı nâfiası²³¹ görülmeğe başladı. Bu halden ise Yeni Osman-

İlalar Cemiyeti bittabi bir taze gayret bularak teksir-i vesait²³² için bir gazetenin daha tesisine ibtidâr²³³ eyledi ve nâmını tefe'ülen²³⁴ HÜRRIYET tesmiye etti²³⁵.

Hürriyet şimdilik haftada bir kere bu kıt'ada olarak çıkacak ve derûnunda²³⁶ Cemiyetin esas maksadı olan Usûl-i Meşveret üzerine tesis-i müddeâ²³⁷ olunarak Osmanlılara müteallik²³⁸ her türlü mebahis²³⁹ ve havâdisin vatana menfaatbahş²⁴⁰ olacak surette muhakemesine çalışılacaktır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti taraftarlık ve garazkârlık²⁴¹ şâibelerinden mâsun²⁴² olduğu için bu eserinde dahi kimse şahsiyatınca ne medh olunur ne kadh²⁴³ edilir. Yalnız sevk-i kelâm²⁴⁴ iktiza ettirdikçe memurinin vazifelerine müteallik olan ahvali bittab²⁴⁵ meydana konur. İşte gazetenin meslek-i hareketi²⁴⁶ budur.

Ziya Bey'in yönetimine geçinceye kadar gazetenin, ileri sürdüğü tutumu koruduğu görülecektir. Namık Kemal'in Londra'dan babasına yazdığı 24.11.1870 tarihli mektupta –ki kendisi “*Hürriyet*’ten çekileli dört beş ay” olmuştur– “İngiltere Hükûmeti, ga-

210
kelime-i vahide-i içtîma: ortak fikir

211
adalet-i meşrua: şeriatı uygun adalet

212
mülk: ülke

213
meftur: yaradılıştan gelen

214
vakar: ağırbaşlılık

215
mekân et: güç

216
iktiza: gerekme

217
mutedil: ılımlı

218
tarik: yol

219
galebe-i efkâr: fikirlerin üstünlüğü

220
izhar-i efkâr: fikirleri ortaya koyma

221
fazail-i mârufe: bilinen faziletler

222
bâis-i iftihar: iftihar sebebi

223
erbab-ı hamiyet ve marifet: haysiyet ve marifet sahipleri

224
hüs-n-i tesir: olumlu etki

225
galeyan-ı efkâr: fikirlerin galeyanı

226
hürriyet-i âmme: kamu hürriyeti

227
bilmechuriye: mecburen

228
itihaz etmek: almak

229
tedbir: tedbirler

230
mesâi-i vakua: yapılmış işler

231
fevk-al-me'mûl semerat-ı nâfia: umulanın üstünde faydalı sonuçlar

232
teksir-i vesait: vasıtaların çoğaltılması

233
ibtidâr: bir işe süratle başlama

234
tefe'ülen: uğur sayarak

235
tesmiye etmek: adlandırma

236
derun: iç

237
tesis-i müddeâ: iddiayı temellendirme

238
müteallik: ilişkin

239
mebahis: tartışma konuları

240
menfaatbahş: yararlı

241
garazkâr: kindar

242
mâsun: korunmuş

243
kadh: kötüleme

244
sevk-i kelâm: sözü yöneltmek

245
bittab: tabii olarak

246
meslek-i hareket: tutulan yol, tutum

zetedeki ettiği münasebetçisizlikler için, Ziya Bey'den dâva ediyor; bakalım encamı²⁴⁷ nereye varır" sorusu dikkati çeker.ⁱ

B

Fikir tarihimizin önemli kaynaklarından biri olan *Hürriyet*'in başlıca özellikleri arasında şunları sayabiliriz:

a. *Hürriyet* ciddi bir "fikir gazetesi" olarak karşımıza çıkmaktadır. *Gazete*, bütün yazıları ve haberleri ile bir küll²⁴⁸ teşkil etmekte, amaç yazısında belirtilen doğrultuda "tutarlı" bir yayın yapmaktadır.

b. İlk sayısı "Reşat" imzasıyla çıkan gazete, 5. sayıdan başlayarak 6 Eylül 1869 tarihli 63. sayıya kadar "Kemal" in imzası ve sorumluluğu altında çıkar. 64. sayıdan itibaren de "Arif" in imzası altında fakat Ziya Bey' in yönetiminde 100. sayıya kadar yayımlanır. Ebüzziya' ya bakılırsa *Hürriyet* 'in "Reşat" imzası ile çıkması, "... efrad-ı cemiyet"²⁴⁹ arasında kalemin²⁵⁰ Ziya ve Kemal Beylere münhasır²⁵¹ bulunmadığı ve rüfekadan²⁵² her birinin neşriyât-ı kalemiyyede²⁵³ bulunmak iktidarını hâiz olduğunu²⁵⁴ göstermek maksadına mebni²⁵⁵ idi".ⁱⁱ Kısa bir süre sonra Namık Kemal' in *Hürriyet* 'e imza koyması Mustafa Fazıl Paşa' nın isteği ile olmuştur. Ebüzziya' nın verdiği bilgiye göre "Kemal" den sonra gazeteye imza koyan "Arif" ise "Ziya Bey' in meftun-ı kemâlâtı²⁵⁶ olan" Davutpaşalı bir kasaptı ve "Yeni Osmanlılara intisap etmişti²⁵⁷". Ebüzziya' nın "Hürriyet, litoğrafya olarak Arif Efendi' nin hatt-ı desti²⁵⁸ ile neşrolunmuştur" demesinden de anlaşılacağı üzere okuryazar bir insandı.ⁱⁱⁱ

c. *Hürriyet* 'te de bazı mektuplar, Ziya Bey' in ve Ali Suavi' nin imzalı birkaç yazısı dışında bütün yazılar imzasızdır. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" tarafından çıkarıldığını göz önünde tutarak yazılara imza konulmamasını tabii karşılamak gerekir.

ç. Konuya kişiler açısından bakılınca, *Hürriyet* 'teki yazıların kimler tarafından yazıldığı, özellikle hangilerinin Namık Kemal' in,

i F.A. Tansel, *Namık Kemal' in Husûsî Mektupları I*, s. 192.

ii Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 67.

iii A.g.m., Tefrika no. 55.

- 247
encam: işin sonu
- 248
küll: bütün
- 249
efrad-ı cemiyet:
cemiyet fertleri
- 250
kalem: yazışları
- 251
münhasır: bir kimse
veya bir şey için
ayrılmış, mahsus
- 252
rüfeka: arkadaşlar
- 253
neşriyât-ı kalemiyye:
yazışları
- 254
haiz olmak: elinde
bulundurmak, taşımak
- 255
mebni: -den dolayı
- 256
meftun-ı kemâlât:
ahlaki olgunluğuna
tutkun
- 257
intisap etmek:
bağlanmak
- 258
hatt-ı dest: elyazısı

hangilerinin de Ziya Bey'in kaleminden çıktığı bir tartışma konusu olmaktadır. Gerçi üslup özelliklerine ve bazı kriterlere bakılarak bu yazılardan hangilerinin Namık Kemal'e veya Ziya Bey'e ait olduğu, büyük bir ihtimalle, ileri sürülebilir.ⁱ M. Kaplan, ayırma için yeter saymadığı üslubun yanı sıra bazı ölçüleri de göz önünde tutarak Namık Kemal'e ait olduğunu sandığı yazılara işaret etmiştir.ⁱⁱ Bir tez çalışmasında, bu yazıların "dışında kalanları –Ali Suavi yazılarına imzasını attığı için– Ziya Paşa'ya atfetmekte bir hata yoktur" mantığıyla ve bütünüyle Ziya Bey'e mal etmek,ⁱⁱⁱ bize kalırsa, doğru değildir.

d. *Muhbir* ile mukayese edildiği vakit belirgin bir hal alan özellik, *Hürriyet*'in "kolektif bir çalışmanın ürünü" olmasıdır. Gerçi bu kolektif çalışma başlangıçta Namık Kemal'in, 64. sayıdan itibaren de Ziya Bey'in ağırlığını ortaya koyan bir çalışmadır. Babasına Londra'dan yazdığı 5 Ağustos 1868 tarihli mektubunda Namık Kemal, *Hürriyet*'in çıkmasını izleyen günlerdeki bazı sıkıntılarını ve aralarındaki işbölümünü, şu satırlarla dile getirir:

Gazetenin birinci nüshası çıkar çıkmaz, ya susarlar, ya tahsislerini keserim yollu, Velinimetten bir emir geldi; meğer arkadaşların bazısı, doğrucası Ziya Bey, Velinimeti gücendirmiş; daha doğrusu hakkında nifak etmişler...

Arızanın²⁵⁹ mealini birinci derecede merciime arzedin; ikinci derecede Velinimete gidin. Benden, bilmeyerek bir kusur sâdır oldu²⁶⁰ ise, istifâ-yi kusûr²⁶¹ edin. Bir de şurasını arzeyeyleyin ki, ben gazeteyi kendim çıkanyorum; Ziya Bey, Ağâh Efendi yalnız tabına para veriyorlar; Ziya bazı bendler yazıyor; Ağâh Efendi, matbaaca olan münasebeti cihetiyle tertip, tashihiine bakıyor... Şimdiye kadar *Hürriyet*'te ne yazıldı ise, ya kalemimden, ya tashihiimden geçti. Ziya Bey'in yazdığı şeyleri, hattâ imzası ile çıkan mektubu dahi tashih ettim. Gazeteye ben imza vaz' ediyorum²⁶²; binâenaleyh kendi imzamı rezil etmem.^{iv}

259
arıza: bir büyüğe sunulan yazı

260
sadır olmak: ortaya çıkmak

261
istifâ-yi kusûr: özür dileme

262
vazetmek: koymak

i İhsan Sungu, *Hürriyet*'te çıkan yazılardan Namık Kemal ve Ziya Bey'e ait olanlara işaret etmiştir.

"*Hürriyet Gazetesi*", *Aylık Ansiklopedi*, c. I, İstanbul 1945, s. 54-55.

ii M. Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 73-77.

iii M. Özgürel, *Ziya Paşa'nın Makaleleri*, İstanbul 1954, s. II, (yayınlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 454).

iv Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, s. 151-152.

e. Namık Kemal'in *Hürriyet*'ten ayrılışı Ziya Bey'le arasındaki bir görüş ayrılığının sonucudur. Haklı olarak işaret edildiği gibi, "Kemal tarafından idare edildiği zaman İsmail Paşa aleyhinde bulunan *Hürriyet*, Ziya Paşa ve Suavi'nin idaresine geçince, Hıdiv'in müdafaa vasıtası halini aldı; gazetenin İsmail Paşa'dan yardım gördüğü rivayeti de, hakikatten tamamiyle uzak olmasa gerektir".ⁱ Ali Suavi vesilesiyle söz konusu ettiğimiz cildin içinde Ziya Bey'in Mısır Hıdivi İsmail Paşa'ya yazdığı mektuplarla gene aynı bölümde OR. 12.129 numaralı yazma eserde kopyaları bulunan ve bugüne kadar tenkitli ve açıklamalı bir şekilde yayımlanamayan "The Letters of Zia Bey (Pacha)", öne sürülen rivayeti destekleyici mahiyettedir.

Hürriyet'ten ayrıldığı halde Londra'da oturmakta devam eden Namık Kemal'in, Ziya Bey'le işbirliği yaptığı sırada Ali Suavi'nin *Ulûm*'da Mustafa Fazıl Paşa'nın "Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden bütün bütün tard²⁶³ ve ihracına karar verilmiş olduğunu" ilan etmesiⁱⁱ ve Ziya Bey'in Hıdiv İsmail Paşa'ya ziyadece yakınlaşması üzerine yayımladığı "varaka" dikkate değer. Gönderildiği *Hürriyet* gazetesi tarafından yayımlanmayınca aynen bastırılan bu "varaka", Namık Kemal'in Türkiye'ye dönüş hesaplarıyla ilgili olsa da, dostlar arasındaki bir kopmanın tanığıdır:

Bir zamandan beri Arif imzası ile neşir buyurulmakta olan *Hürriyet*'in ne tahririnde²⁶⁴ ve ne de efkârında bizlerin iştirakimiz olmadığı malûm-ı devletleridir²⁶⁵. Bu hakikati, yani *Hürriyet*'le beynimizde²⁶⁶ bir alâka ve münasebet olmadığını göstermek için şu ilânın gazetede neşir buyurulması müstercâdır²⁶⁷.ⁱⁱⁱ

263
tart: kovma, çıkarma

264
tahrir: yazma

265
malûm-ı devletleridir:
sizin bilginiz
dahilindedir

266
beyn: arasında

267
müstercâ: rica edilmiş

f. "BM"deki koleksiyonda yer alan bazı "mükerrer" sayılar ince bir kâğıda basılıdır, boy ve ence biraz daha dardır. Günümüzdeki "uçak baskısı"nı andıran bu değişik gazeteler mektup gibi postalanabilmek için hazırlanıyordu. Adı geçen koleksiyondaki 61. ve 62. sayılar, normal baskılarla, mukayese edilebilir.^{iiia}

i A.g.e., s. 196.

ii A.g.e., s. 178.

iii A.g.e., s. 173-174.

iiia İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde 57 numaralı kayıtlı bulunan *Hürriyet* koleksiyonundaki 2. ve 50. *Hürriyet* sayıları da, uçak baskısını andıran ince kâğıda basılıdır.

g. *Muhbir*'de olduğu gibi *Hürriyet*'te de İstanbul ve Avrupa gazetelerinden aktarılan haberler, bazı yorumlarla birlikte yayımlanmıştır. Bu arada İstanbul basınının incelikle tenkit edildiği görülür:

Bundan birkaç seneler evvel İstanbul gazeteleri bildiklerini söylemez idiler. Şimdi, söylediklerini bilmez oldular. İşte bugün Pây-ı tahtta²⁶⁸ (Terakki)den başka okunacak gazete yok. Onda da bazı kere öyle makaleler yazıyorlar ki okudukça insanın kâh güleceği, kâh ağlayacağı geliyor.

h. *Hürriyet*'i çıkaranların, yakın çevrelerinde olup bitenleri de ilgiyle izledikleri anlaşılmaktadır. 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayıda yer alan arabacıların grevi buna güzel bir örnek teşkil eder:

Gayet tuhaf bir şey, Londra'da arabacılar bir muayyen vergi vermedikçe demiryol mevkiflerine²⁶⁹ giremezlerdi. Şimdi ittifak ettiler, birkaç günden beri kâmilan arabalarını tatil eylediler. Yalnız arabalarına kendileri biniyorlar, etrafına (Demiryol mevkiflerine serbestçe girilmedikçe arabalar işlemeyecek) mealinde kâğıtlar, bayraklar asıp müzikalarla²⁷⁰ sokakları alay alay geziyor ve halkı dâvalarının tervicine²⁷¹ teşvik ediyorlar. Sebat sayesinde memullerine²⁷² nâil olacaklar gibi görünür.

Bu satırlar, Türk gazeteciliğindeki ilk grev tasviri olmalıdır.

C

Biz, *Hürriyet* gazetesini “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adına yapılan bir ekip çalışması olarak değerlendirmek eğilimindeyiz. Bu sebeple, hangi yazıların kimler tarafından yazılmış olduğu tartışması bize gerekli görünmüyor. Gerçi, bu konuya eğilenler de olmuştur. Fakat aynı yazı hakkında değişik görüşlerin de ileri sürüldüğü bir gerçektir. “Türkistan’ın Esbab-ı Tedennisi²⁷³” adlı makale İhsan Sungu’ya göre Ziya Bey tarafından yazıldığı haldeⁱ M. Kaplan aynı yazıyı “Namık Kemal’in *Hürriyet*’e yazdığı makaleler” arasında sayar.ⁱⁱ Ziya Paşa’nın “Rüya” adıyla ün yapan “Sultan Abdülaziz Han - Ziya Bey - Âli Paşa” adlı yazısında padişahla yaptığı şu hayali konuşma da dikkate değer:

268
pây-ı taht: başkent

269
mekrif: istasyon

270
müzika (mızıkça):
bando

271
tervic: destekleme

272
memul: ümit olunan

273
esbab-ı tedenni:
gerileme nedenleri

i 1. Sungu, “*Hürriyet Gazetesi*”, *Aylık Ansiklopedi*, c. I, İstanbul 1945, s. 55.

ii M. Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, s. 74.

— Ya Muhbir ve Hürriyet gazetelerini kim çıkardı, 'Veraset Mektupları'nı kim yazdı?

— Bunları çıkaran efendimizin de malûmudur. Her birinin altında müellifinin imzası vardır. Bunlarda bendenizin kaleminden çıkan şeyler dahi kendi imzam ve itirafımla muayyendir.ⁱ

Bu durumda, imzalı olan yazıların dışında kalanları bir kül te-lakki ederek "Cemiyet"e mal etmek daha yerinde olacaktır. Tu-tarlı bir fikir gazetesi için normal olan da budur. Zaten, çeşitli ba-kımlardan dikkatleri üzerine topladığı için *Hürriyet* gazetesinde yer alan makaleler incelemelere konu olmuş, antolojilere girmiş-tir. Tekrardan kaçınmak için, söz konusu incelemelerden ikisine temas ettikten sonra, önemli saydığımız bazı "görüş"leri belirt-mekle yetineceğiz.

"Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" adlı incelemesinde İ. Sungu, bü-yük ölçüde *Hürriyet*'te çıkan makalelere dayanarak Yeni Osman-lılar'ın Tanzimat çerçevesindeki görüşlerini ortaya koymuştur.ⁱⁱ Ele alınan konular arasında Tanzimat olayında Reşit Paşa ve halef-leri, Tanzimat ve ecnebi müdahalesi, Tanzimat ve müsavat²⁷⁴ me-selesi, Tanzimatçıların şeriat dışında kanun yapmaya teşebbüs et-melerinin tenkidi, Tanzimat'ın bozduğu idare cihazı, Tanzimat maa-rifi, Meşveret Usulü, iktisadi durumun bozulması ve istikrazlar²⁷⁵, yabancılara verilen emlak tasarrufu müsaadesi önemli bir yer alır. Tanzimat adamlarına "şeriat" dışında kanunlar yapmaya teşeb-büs ettikleri için itiraz eden Yeni Osmanlılar, bu konudaki görüş-lerini şöyle özetlemektedirler:

Hulâsa-i kelâm²⁷⁶, devletimiz muammer olmak²⁷⁷ isterse şeriat-i Ahme-diye'ye²⁷⁸ ittihadan²⁷⁹ ve Devlet-i İslâmiye halinde kalmaktan ayırlamaz. De-mektir ki şeriat, devletimizin canı ve mâ-bih-il-hayâtıdır²⁸⁰. İşte bizim bildi-ğimiz ilâçların en müessiri²⁸¹ budur.

i Ziya Paşa, "Sultan Abdülaziz Han-Ziya Bey-Âli Paşa", *Hürriyet*, sayı 68.

ii İ. Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857.

274
müsavat: eşitlik

275
istikraz: borç

276
hulâsa-i kelâm:
sözün kıyası

277
muammer olmak:
uzun ve mutlu
yaşamak

278
şeriat-i Ahmediye:
İslam şeriatı

279
ittiba: tabi olmak

280
mâ-bih-il-hayât:
hayatta kalmasına
vesile olan

281
müessir: etkili

282
tesis-i müdde: iddiayı
temellendirme

283
ahkâm-ı siyasiye: siyasi
hükümler

284
mâni-i terakki:
ilerlemeye engel

285
yakîn: kesinlikle

İ. Sungu'ya göre,

Namık Kemal, din hakkındaki görüşlerini Yeni Osmanlılar adına 11 sayılı *Hürriyet*'te şöyle ele alıyor:

(Evet biz din üzerine tesis-i müddeâ ederiz²⁸². Dinin ahkâm-ı siyasiyesinde²⁸³ mâni-i terakkî²⁸⁴ olacak bir şey görmedikten başka şuna lâıyıkî ile yakîn²⁸⁵ hâsıl ettik ki vatanı kurtaracak, hürriyet-i âmme²⁸⁶ hâsıl edecek bir çare var ise zikrolunan ahkâma²⁸⁷ müracaattir. Bu bapta her kimin şüphesi var ise meydana koysun; Yeni Osmanlılar, halline müsaraa eder²⁸⁸).

“Meşveret” Yeni Osmanlılar için bir sihirli değnek görünüşündedir. İktisadi çöküntüyü önlemenin de yolu odur:

Onun için muvazene-i devlet²⁸⁹ umumun nezareti altında tutulmalıydı. Bu maksat ancak usûl-i meşveretin²⁹⁰ kabulü ile hâsıl olurdu. O zaman yapılmadı. Hal bu dereceye geldi. Meşveret, meşveret! Meşveretsiz bize necat²⁹¹ mümkün olamaz. (Sayı 10)

M. Kaplan da “Namık Kemal’in siyasi ve içtimai fikirleri”ni özetlerken *Hürriyet*'te çıkan makalelere de dayanmıştır. “Hükûmet şekli” konusunda şunları yazar:

Bizim kuracağımız meşrûtiyet nasıl olacaktır? (Biz, Padişahımızı, İngiltere’de olduğu gibi, her şeyden müstesna tutarak, yalnız idâreyi vükelâyâ²⁹² bırakamayız. Çünkü padişah vazife-i adaletin icrasına şer’an memurdur²⁹³. Bizim hal ve mevkiimize mutabık olan suret, padişah kendi vazifesinden, vükelâ da kendi harekâtından mes’ul olmaktadır.) Kemal, aynı yazısında, bizde cumhuriyet kurmanın kimsenin aklına gelmiyeceğini, cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu’nu batıracağını söylüyor.ⁱ

Kurulacak hükûmetin teşkilatı da, 1) Meclis-i Şûrâ-yı Devlet²⁹⁴, 2) Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet²⁹⁵, 3) Senato olarak teklif edilmekte, bunlardan ilkinin vazifesi “Kavanin-i hükûmet²⁹⁶ ve nizamât-ı idareyi²⁹⁷ hazırlamak ve umûr-ı idarece²⁹⁸ zuhur edecek²⁹⁹ müşkilâ-

286
hürriyet-i âmme: kamu
hürriyeti

287
ahkâm: hükümler

288
müsaraat etmek:
teşebbüste bulunmak

289
muvazene-i devlet:
devlet bütçesi

290
usûl-i meşveret:
(burada kastedilen)
parlamento sistemi

291
necat: kurtuluş

292
vükela: vekiller

293
vazife-i adaletin
icrasına şer’an memur:
adaletin yerine
getirilmesinde kanunen
görevli

294
Meclis-i Şûrâ-yı Devlet:
Danıştay

295
Meclis-i Şûrâ-yı
Ümmet: Meclis

296
kavanin-i hükûmet:
hükûmet kanunları

297
nizamât-ı idare:
yönetim kuralları

298
umûr-ı idare: idari işler

299
zuhur etmek: ortaya
çıkarmak

tı halletmek", ikincisinin vazifesi de "Meclis-i Şûrâ-yı Devlet'in hazırladığı kanun lâyhalarının³⁰⁰ red ve kabulü ve muvazene-i devletin³⁰¹ tetkiki" olarak çizilmektedir. Üç türlü üyeden kurulacak olan "Senato" ise "Nizamât-ı esâsiyye³⁰² ve hürriyet-i umûmiyye-yi muhâfaza" ile görevli olup, "hükûmet ile millet arasında hakem ve uzlaştırmacı vazifesini görecektir".ⁱ

Hürriyet Anlayışı

Gazeteye ad olarak verilen hürriyet, bazı yazılar içinde parça parça ele alındıktan sonra bir makaleye de konu olur. *Hürriyet*'in 4. sayısında çıkan "Ve Şâvir fi'l-emr"³⁰³ başlıklı yazıda, "İnsan ki kudretten hürriyetle meftûrdur³⁰⁴, bittabi o atâyâ-yi ilâhiyyeden³⁰⁵ istifadeye mecburdur. Hürriyet-i âmme cemiyet içinde muhafaza olunur. Çünkü ferdin taarruzundan emin edecek bir kuvve-i galibe³⁰⁶ cemiyet hâsıl edebilir" denilerek hürriyetin iki yanı, yani doğuştan mevcut oluşu ve bir cemiyet içinde korunabileceği belirtilmektedir. "Türkistan'ın Esbab-ı Tedennisi" adlı yazıda da "ticaret hürriyeti"nin Osmanlı ülkesine verdiği zararlara işaret edilerek "liberalizm" üzerinde durulur:

Fenn-i servet müelliflerinin³⁰⁷ kâffesi³⁰⁸ (Bırak geçsin, bırak yapsın) meselinesi, ki mâna-yı lâzımisi³⁰⁹ ticaret ve san'atın hürriyet-i mutlakası³¹⁰ demektir, şiar ittihaz eylediler; vakıa her ne işte olursa olsun menfaat hürriyettedir, çünkü mukteza-yı tabiat³¹¹ hürriyettir. Lâkin bazı ârızalarla bu hürriyet-i ticaret Osmanlılar için ayn-i mazarrat³¹² oldu.

Tesiri bizde zıddına düştü devaların.

Yazara göre, ticaret hürriyeti sanat erbabını harap ederken devlet maarifin ilerlemesine hizmet edebilseydi belki Avrupa'yla rekabet mümkün olabilirdi.

300 kanun layihası: onaylanmamış kanun tasarısı

301 muvazene-i devlet: devlet bütçesi

302 nizamât-ı esâsiyye: temel kurallar

303 Ve Şâvir fi'l-emr (ve şavir hümm fi'l emr): "işlerinizi danışarak yapın" anlamında bir ayet.

304 hürriyetle meftûr: özgür yaratılmış

305 atâyâ-yi ilâhiye: Tanrı vergisi

306 kuvve-i galibe: ezici güç

307 fenn-i servet müellifi: ekonomi yazarı

308 kâffe: hep, bütün

309 mâna-yı lâzımı: gerekli mana

310 hürriyet-i mutlaka: tam serbestlik

311 mukteza-yı tabiat: yaratılışın gereği

312 ayn-i mazarrat: zararın ta kendisi

313 medar-ı insaniyet: insanlık vesilesi

2 Ağustos 1869 tarihli gazetede (sayı 58) yer alan “Hürriyet” adlı makalede ise iki önemli görüşe yer verilmektedir. Bunlardan ilki, hürriyeti her iyi şeye temel sayan şu görüştür:

Hürriyet bir kavmin yalnız hakkı değil, adeta medar-ı insaniyet³¹³ ve bâdi-i saadetidir³¹⁴. Dünyada ebnâ-yi beşerin³¹⁵ ne kadar müessir bediası³¹⁶ görülmüşse iyice arandığı halde cümlesinin esası hürriyete dayanır.

Yazıda yer verilen ikinci görüş ise aşırı hürriyetin ortaya çıkardığı mahzurlardır:

... Hürriyetin ifratı³¹⁷ bir takım taadiyyatı³¹⁸ mucip olduktan başka bir de şiddetli zulmü intaç edeceğinden³¹⁹ hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir.

Bir “Muhavere”

“Politikaca iki muarız³²⁰” olarak tanıtılan “Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı âli” arasındaki “ihtilâf” *Hürriyet*’in 3. sayısında “sualli-cevaplı” bir yazıda ortaya konulmuştur. Yazının aslında bulunmayan soru işaretleri tarafımızdan eklenerek bu önemli “muhavere”nin³²¹ dikkate değer bölümleri aşağıya alınmıştır:

Şimdi evvel emirde³²² Yeni Osmanlılar’ı istintak edelim³²³:

Sual — Sizin derdiniz nedir ki bu kadar gürültüye bâis oldunuz³²⁴ ve oluyorsunuz?

Cevap — Bizim derdimiz devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır.

S. — Siz halkın vekili misiniz, sizden başka hiç adam yok mu?

C. — Devlet bir vücut farz olundukta biz dahi onun erkân-ı azasında nız³²⁵. Heyet-i vücude³²⁶ âriz olan³²⁷ fenalıktan hissemizce biz dahi müteessir oluruz. Sair azada noksan his bulunursa bizim onlara mütâbaatımız³²⁸ lâzım gelmez. Bu sual bir sefine³²⁹ su almağa başlasa da yolculardan birkaçı halden haberdar oldukta bağırırsalar sair haberi olmayanlar onu niçin sükût etmiyorsunuz demek gibi bir haldir. Sefine batarsa hepsi birden gark

314
bâdi-i saadet: saadet rüzgânı

315
ebnâ-yi beşer: insanoğlu

316
bedia: eşi benzeri olmayan yeni şey

317
ifrat: aşırılık

318
taaddiyat: örf, âdet ve kanunların sınırını aşma

319
intaç etmek: doğurmak

320
muarız: muhalif

321
muhavere: iki kişi arasında karşılıklı olarak yapılan konuşma

322
evvel emirde: her şeyden önce

323
istintak etmek: sorgulamak

324
bais olmak: sebep olmak

325
erkân-ı aza: esas organlar

326
heyet-i vücut: vücudun tamamı

327
âriz olmak: musallat olmak

328
mütâbaat: uyma, tabi olma

329
sefine: gemi

olurlar³³⁰. Can ise tatlıdır. Bundan başka nefse ait bir hâtır olmasa bile insanda o kadar gayret yok mudur ki nân ü nimet³³¹ iliklerine işlemiş olan koca bir devletin mücerret³³² su-i harekât³³³ ile harita-i âlemden mahvolmak³³⁴ derecesine getirildiğini görsün de sükût eylesin dursun ve namını ilelebed ahlâf³³⁵ lisanında şetm³³⁶ ve lânetle yadettirsin.

S. — Devletteki tehlikeyi siz nereden anladınız?

C. — Tehlike meydandadır. Sağlam çürük üç milyon kese kadar varidatı³³⁷ olan bir devletin on altı milyon keseden mütecaviz³³⁸ faizli borcu olur ve varidatın nisfı³³⁹ onun faizine gider. Kendi kuvvetinin birkaç kat ilerisinde olan bir hasmın matmah-ı nazar-ı tamahı³⁴⁰ olup sürü³⁴¹ ve manevî ondan yevmiye³⁴² bin carihaya³⁴³ mazhar olmaktan vücudu gırbâle³⁴⁴ döner ve etbâ³⁴⁵ onun hastalığından istifade için yaranın nereden geldiğini ve vücudun ne surette nazik ve müteessir olduğunu daima ketmederler³⁴⁶ ve o cihetle yanında bulunan dostları dest-gır³⁴⁷ olmak istedikçe bir faide veremezler ve belki onlar da min-gayri kasd³⁴⁸ başka yareler açarlar. O devlet tehlikede olmaz da saadette mi olur ve bir ümmetin terki-i vücudu³⁴⁹ ki ef-raddandır bu efrad gerek hükûmetin usûl-i hariciyesi³⁵⁰ ve gerek kavaninin³⁵¹ adem-i kifayeti³⁵² veyahut memurinin ehliyet-sizliği gibi esbab-ı gûnâ-gûn³⁵³ ile günden güne zaaf ve tezelzüle³⁵⁴ yüz tutar ve her milletin memba-ı serveti³⁵⁵ olan ziraat ve ticaret ve sanâat ve marifet mahvolmak derecesine tenezzül eder ve adl³⁵⁶ ve insaf, ki şeriatın ve insaniyetin vazife-i evvelisi³⁵⁷ olarak hüküm ve taayyün ettiği³⁵⁸ hasâil-i hükûmettendir³⁵⁹, mahkemelerde cârî³⁶⁰ olmaz ve ehl-i dirayet³⁶¹ ve sahib-i malûmat³⁶² olanlar ayaklar altında mahkur³⁶³ ve cahil ve fûrû-mâyeler³⁶⁴ mesned-i ikbalde³⁶⁵ muteber ve belki işe yaramamak maariften ma'dûd³⁶⁶ olursa böyle bir millet tehlikede değildir de refah ve terakkide midir? Bu halât³⁶⁷ göz önünde dururken sairleri ses çıkarmıyor deyu ağız kapamak mı lâzım gelir? Sairleri esbab-ı mahsusaya³⁶⁸ mebnî³⁶⁹ bir şey söylemiyorlarsa acaba içlerinden kan gitmiyor mu? Bu takımdan en itimat olunan bir zâtın daire-i mahremiyetine girilsin ne mütâlâada olduğu anlaşılır. Bahusus sefinede beraber bulunmak feryad için istihkak³⁷⁰ vermez mi?

S. — Ya sizin bu ihtilâf üzere bulunuşunuz devlet ve milletçe daha muzır³⁷¹ olmaz mı? Cemiyet iktisası bu mudur? Düşmanlar da ancak sizin kadar söyleyebilir.

C. — Evvelâ bizim muhalefetimiz muzır mıdır, nâfi³⁷² midir semerat-ı meş-hudesinden³⁷³ sabit olur. Şu iki sene içinde Devlet-i Aliyenin idâre-i umumi-

330
gark olmak: boğulmak

331
nân ü nimet: iyilik

332
mücerret: soyut

333
su-i harekât: kötü hareketler

334
harita-i âlemden mahvolmak: dünya haritasından silinmek

335
ahlâf: yerine gelecekler

336
şetm: küfür

337
varidat: gelir

338
mütecaviz: -den çok

339
nisf: yar, yarım

340
matmah-ı nazar-ı tamah: hasetle bakmak

341
sürü: maddi

342
yevmiye: her gün

343
ceriha: yara

344
gırbâl: kalbur

345
etbâ: hizmetindekiler

yesince³⁷⁴ ne kadar tebeddülât³⁷⁵ vukua geldiğine nazar olunsun ve bunların sebep-i sahihi³⁷⁶ düşünsün. Mesele malûmdur.

İdare-i keyfiyeden³⁷⁷ mütelezviz³⁷⁸ ve müstefit³⁷⁹ olan Bâb-ı Âli her ne zaman keyfi isterse bir adamı azıl³⁸⁰ ve haps ve nefyetti³⁸¹...

S. — Siz yalnız fenalıklardan bahsediyorsunuz. Vuku bulan terakkiyatı³⁸² hiç lisana aldığınız yok.

C. — Hangi terakkiyatı? Memleketin ticaret ve zanaat ve ziraat ve marifeti ileri mi gitti? Yirmi sene evvel devletin bir akçe deyn-i haricisi³⁸³ yok iken bu gün şu kadar düyuna müstağrak³⁸⁴ olmak alâmet-i terakki³⁸⁵ midir?

Bu konuşmada dikkati çeken, “cevap”ların birtakım soruları ortaya koymasındır. Yazı, “Artık bunlara mukabele Bâb-ı Âliye aittir” cümlesiyle sona erer. Ali Suavî’nin mantığı ve benzetmesi, “gemi” yerini “sefine”ye bırakarak, burada da karşımıza çıkmaktadır.

Devletin borçlanması karşı halkın gösterdiği tepki “Bâb-ı âli’nin akdedeceği³⁸⁶ istikrazı³⁸⁷ ümmet-i Osmaniyenin kabul et-

346
ketmetmek: gizlemek

347
dest-gür: yardımcı

348
min-gayri kast:
istemeyerek

349
ümminin terakib-i
vücudu: milleti
meydana getiren
bütünü

350
usûl-i hariciye:
dışişlerindeki yöntem

351
kavanin: kanunlar

352
adem-i kifayet:
yetersizlik

353
esbab-ı gûnâ-gûn:
birikmiş sebepler

354
tezelsül: sarsılma

355
membra-ı servet:
zenginlik kaynağı

356
adl: doğruluk, adalet

357
vazife-i evvel:
öncelikli vazife

358
taayyün etmek:
belirmek

359
hasâil-i hükûmet:
hükûmetin görevleri

360
cari: geçerli

361
ehl-i dirayet: zeki

362
sahib-i malûmat:
bilgi sahibi

363
mahkur: aşığılanmış

364
fürû-mâye:
aşâğılık, soysuz kimse

365
mesned-i ikbal:
rahatlığın dayanağı

366
ma’dûd: sayılan

367
halât: haller

368
esbab-ı mahsusa: özel
sebepler

369
mebni: -den dolayı

370
istihkak: hakkı olma

371
muzır: zararlı

372
nâfi: yararlı

373
semerat-ı meşhude: gözle
görülen sonuçlarından

374
idâre-i umumiye:
genel idare

375
tebeddülât: değişiklikler

376
sebeb-i sahih: gerçek sebep

377
idare-i keyfiye: keyfi idare

378
mütelezviz: hoşlanan

379
müstefit: faydalanan

380
azil: görevden alma

381
nefyetme: sürgüne
gönderme

382
terakkiyat: ilerlemeler

383
deyn-i harici: dış borç

384
düyuna müstağrak: borca
batmış

385
alâmet-i terakki: ilerleme
belirtisi

386
akdetmek: imzalamak

387
istikraz: borçlanma

meyeceğini havi³⁸⁸ 102 imzalı bir "protestoname" ile *Hürriyet*'in 21. sayısında yayımlanır. Bu örneğin de gösterdiği gibi "Yeni Osmanlılar"ın devāmlı olarak üzerinde durdukları konular, zamanla kamuoyuna mal edilmekte, bu defa da kamuoyunun görüşü olarak gazete sayfalarında yer almaktadır.

Hürriyet'e Toplu Bir Bakış

Başlı başına bir monografiye konu teşkil edecek genişlikte ve zenginlikte olan *Hürriyet* için, özetle şunları söylemek mümkündür: Kelimenin gerçek anlamında bir "fikir gazetesi" olan *Hürriyet*'te "meşrutiyet" ve "hürriyet" fikirleri savunulmakta, Âli ve Fuat Paşaların tutumu şiddetle tenkit edilmektedir. Bâb-ı âli'nin siyasi hataları ve israflarının yanı sıra iktisadi konulara da yakın bir ilgi duyulduğu görülür. Bu arada banka, demiryolu ve şirketlerin kurulmasının sağlayacağı faydalar ele alınmıştır.

Türkiye'nin gerileme sebepleri ve "Cemiyetin esas maksadı" olarak nitelenen "Usûl-i Meşveret", üzerinde ısrarla durulan konular arasındadır. Parlamento sistemini savunan *Hürriyet*'e göre, takip edilmesi gereken metot, "önce illetlerin bulunması, sonra da onların def ve izale edilmesi"³⁸⁹ çarelerinin aranması"dır. "Mülkümüzün ve halkımızın hayrına müteallik" yayınlar yapan *Hürriyet* için de "şeriat devletimizin canıdır". *Hürriyet*'in kelimeleriyle özetlersek, "... şer'î bir nizamât-ı esasiye"³⁹⁰ hattı ilân olunmalı, tafsîlâtta icma-ı ümmet³⁹¹ hâsıl olmak için usûl-i meşveret kabul edilmeli. Maarifin terakkisi ve mahakimin³⁹² ıslahı gibi şeylerin kâffesi³⁹³ buna nisbetle teferruatır. Onlar da bu icrayı derhal takip ederler".

Görüldüğü gibi, *Hürriyet* gazetesinin etrafında toplanan "Yeni Osmanlılar" önce meşveret usulünün kabulünü istemekte, bundan sonra milli eğitim, adliyenin ıslahı gibi "teferruat"ın kendiliğinden halledileceğini ileri sürmektedirler.

Hürriyet'te edebiyat meselelerine de rastlamak mümkündür. Ziya Bey'in "Şiir ve İnşa" makalesi gazetenin 11. sayısında çıkmıştır. Bu yazının şu bölümü dikkate değer:

388
havi: içeren

389
izale etmek: yok etmek

390
nizamât-ı esasiye:
temel kurallar

391
icma-ı ümmet:
bütün halk

392
mahakim: mahkemeler

393
kâffesi: hepsi

394
inşa: düzyazı

395
beyn: arasında

396
nâmevzun: vezinsiz

397
çöğür: saz

... Bizim tabii olan şiir ve inşamız³⁹⁴ taşra ahali ile İstanbul ahalisinin avamı beyinde³⁹⁵ hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şairlerin nâmevzun³⁹⁶ diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür³⁹⁷ şairleri arasında deyiş ve ücleme ve kayabaşı tâbir olunan nazımlardır. Ve bizim tabii inşamız Mütercim-i Kamusun ve muahharen³⁹⁸ Muhbir gazetesinin itihaz ettiği³⁹⁹ şive-i kitabeti⁴⁰⁰.

Yine Ziya Bey'in, Londra'ya 13 mil uzaklıkta bulunan Hampton Court'daki parkta uykuya daldığı sırada gördüğünü söylediği ünlü "rüya", gazetenin 68. ve 69. sayılarında geniş bir yer tutar.

Hürriyet'teki makalelerde Doğu'nun ve Batı'nın feylesofları ve bilginleri de söz konusu edilmiştir. *Muhbir*'de de adı anılan Montesquieu "kuvvetler ayrılığı" konusundaki görüşleriyle *Hürriyet* yazarlarınca da benimsenir.ⁱ Usul-i meşvereti "kudret-i teşrii"⁴⁰¹ erbab-ı hükûmetin⁴⁰² elinden almak" şeklinde de anlayan "Yeni Osmanlılar", 13 sayılı *Hürriyet*'te belirttikleri gibi, "kudret-i teşri, kudret-i tenfizden⁴⁰³ ayrılın" isterler. Onlara göre, "Bunların ikisi bir elde oldukça harekât-ı hükûmet bir vakit ihtiyar-ı mutlak⁴⁰⁴ kurtulmaz".

"Hasta Adam" başlıklı yazı içinde de İbni Haldun'un bir görüşü tenkit edilir:

... hastamızın hayatından kat'ı ümit⁴⁰⁵ mi edelim? Hayır. Devlet bir şahıstır, ama şahs-ı manevidir. İbni Haldun'un dediği gibi öyle ömr-i tâbiisi filan yoktur... O (Hasta Adam) yalnız muktezâ-yı tabiat⁴⁰⁶ göre hareket etse hem sıhhat bulur, hem kuvvetlenir, hem dünya durdukça ömür sürer...

Hastalığının hakikati killet-i rical⁴⁰⁷, killet-i mal, killet-i asker, killet-i eshab⁴⁰⁸. Velhâsıl killet⁴⁰⁹ killet killet, her şeyde killet. Onun menşei ise istibdad-ı hükûmettir.

Muhbir'in aksine olarak *Hürriyet*'te "mücerret mefhumlar"⁴¹⁰ ve "teorik meseleler" ağır basar. Fakat bu konular ele alınırken "Anadolu Gerçeği" unutulmuş değildir:

398 muahharen: sonradan

399 itihaz etmek: kullanmak

400 şive-i kitabet: yazma tarzı

401 kudret-i teşri: yasama gücü

402 erbab-ı hükûmet: iktidarı elinde bulunduranlar

403 kudret-i tenfiz: yürütme gücü

404 ihtiyar-ı mutlak: uyulması gereken ancak mecbur olunmayan durum

405 kat'ı ümit: ümit kesmek

406 muktezâ-yı tabiat: doğanın gereği

407 killet-i rical: devlet adamı kılığı

408 killet-i eshab: dost kılığı

409 killet: kıtlık

410 mücerret mefhum: soyut kavram

i C.O. Tütengil, *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul 1956, s. 69.

Anadolu kıtasının yek nazarda ahvâl-i umûmîyesini⁴¹¹ görmek için illet-i cûzâma⁴¹² müptelâ bir hasta tasavvurla, bu hastayı bir de koluna nüzul⁴¹³ isabet etmiş ve onun üzerine humma-yı daimiye⁴¹⁴ dahi tutulup, vücudunu kehle⁴¹⁵ bozmuş farzetmelidir. Anadolu'nun bâis-i harabîsi⁴¹⁶ olan vergi ve rûsumât⁴¹⁷ tamamiyle illet-i cûzâma benzer ki, vücudu yiyip çürütür...

411
ahvâl-i umûmîye:
genel durum

412
illet-i cûzâm:
cûzam hastalığı

413
nüzul: felç

414
humma-yı daimi:
daimi nöbet

415
kehle: bit

416
bâis-i harabî: harap
olmasına sebep

417
rûsumât: gümrük
vergisi

418
bidayet-i Tanzimat:
Tanzimat'ın başlangıcı

419
bâlâ: üst

420
zîr: alt

421
meyelan: eğilim

422
tenafür: nefret

Hürriyet'in dili gibi meseleleri ortaya koyuşu da "élite"lerin anlayabileceği bir seviyededir. Osmanlıların gerileme sebepleri arasında üzerinde durulduğunu gördüğümüz "aydın-halk ikiliği"ni *Hürriyet* şöyle anlatır:

Bidayet-i Tanzimattan⁴¹⁸ beri ise Boğaziçi'deki sular gibi bâlâda⁴¹⁹ me-murlar bir tarafa ve zîrde⁴²⁰ kalan halk diğer tarafa meylân⁴²¹ ederek arada bir tenafür⁴²², bir keşâkeş⁴²³ peyda oldu. Hükûmet daima zulmetti, aha-li daima yeis gösterdi. Hükûmet kimseyi bir şeye teşvik etmedi, hiç kimse de kendi kendine bir şeye teşebbüs etmedi.

Yeni Osmanlılar'ı yakından tanımak fırsatını bulmuş olan yabancıların üzerinde durdukları bir nokta vardır. "1867'de Londra kahvelerinin birinde bazı Jön Türklerle görüştim. Bana *Hürriyet* adlı liberal bir gazetenin muharriri olarak tanıtıldılar" diyen Vambéry'nin tarih veya gazete adı yanlış bir yana, onları, "panslavisme" ve "paneuropénisme" karşısında "panislamisme" ile durulabileceği kanaatinde bulduğu görülür. Fakat Vambéry'ye göre, ecdatlarına ve hükümdarlarına saygı duyan bu insanlar "Avrupalı ihtilâlcileri takliden boş prensip ve cümleleri cid-dî olarak ortaya atıyorlardı".

P. Fesch'in aynı sayfada görüşlerine yer verdiği E. Lavisseye de "Jeunes-Turcs" adı altında toplananlardan bir grubun "daha Türk, daha milliyetçi, milliyetçi olduğu için de daha Avrupa aleyhtarı" olduğuna işaret eder. Yeni Osmanlılar'ı edebî çalışmalarıyla değerlendirilen ve kendileriyle Londra'da kurduğu dostluktan gurur-

423
keşâkeş: çekişme

i P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1908, s. 323, not I ve İ. Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, s. 852.

la söz eden Ch. Wells'in Ziya Paşa'nın "Ahlâk-ı milliyesi olmayan akvamda⁴²⁴ medeniyet olmaz" vecizesi üzerinde durması sebebsiz değildir.ⁱ

Hürriyet'in Sonu

Hürriyet'in Londra'da kapanması ve İsviçre'ye taşınmak zorunda kalması Ali Suavi'nin 20 Aralık 1869 tarihli 78. sayıda yayımlanan bir mektubu üzerinedir. Paris'ten yolladığı mektubunda Ali Suavi fıkıhtan örnek göstererek "... zalimin ve zalime muavin⁴²⁵ ve zalime sâî⁴²⁶ olanların katline ve kaatiline me'cûr⁴²⁷" olacağına fetva verildiğini söyleyerek "katli farz olan kâfir" olarak "işte bu zalim-i zemin⁴²⁸ Âli Paşa'dır" diye yazıyordu. Ziya Bey'i Londra'dan kaçmaya mecbur edecek muhakemenin "Suavi'nin teşebbüsü ile" açılması söz konusu değildir.ⁱⁱ Yazar, "Suavi'nin makalesi vesilesiyle" demeliydi.

Ziya Bey, *Hürriyet*'in 99. sayısında yayımlanan "İdâre-i Cumhuriye ile Hükûmet-i Şahsiyenin Farkı" adlı makalesinde Ali Suavi'nin yazısının yarattığı duruma da işaret eder:

İşbu iki nevi idarenin farkını *Hürriyet* gazetesi dört mâh⁴²⁹ zarfında nefsinde tecrübe etti. Bundan dört mâh mukaddem⁴³⁰, Âli Paşa'nın her ne türlü itmâ'ına⁴³¹ mebnî ise, İngiltere Vükelâsı memleketi kanununu ayakaltına alıp, Âli Paşa'yı hoşnud etmek için *Hürriyet*'in matbaasını ihlal etti. Âli Paşa Hazretleri hâmil olduğu⁴³² hukuk-i devletten bir takımını feda ederek icra-yı hakkaniyet⁴³³ etmeyi her yerde cereyan eder bir politika sanıp, bu kere dahi *Hürriyet*'in men-i tab-ı neşri⁴³⁴ için Fransa Sefareti vasıtasıyla İsviçre Cumhuriyetine müracaat eyledi. Lakin idâre-i cumhuriyede⁴³⁵ herkes hür ve âzâde olduğu gibi, matbuat dahi derece-i nihayede⁴³⁶ vâsîdir⁴³⁷. Herkes istediği gibi gazete çıkarır, onu idare men edemez, cevabını aldı.

- 424
akvam: kavimler
- 425
muavin: yardımcı
- 426
sâî: çalışan
- 427
me'cûr: hayır, sevap kazanan
- 428
zalim-i zemin: yeryüzü zalimi
- 429
mâh: ay
- 430
mukaddem: önce
- 431
itmâ': kıskırtma
- 432
hâmil olmak: üzerinde bulundurmak, taşımak
- 433
icra-yı hakkaniyet: hakkıyla karar vermek
- 434
men-i tab-ı neşr: basılıp yayımlanmasını engelleme
- 435
idare-i cumhuriye: cumhuriyet idaresi
- 436
derece-i nihaye: son derece
- 437
vâsî: engin

i Ch. Wells, *The Literature of the Turks, A Turkish Chrestomathy...*, Londra 1891, s. 15.

ii Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 201.

Değirmenin Suyu

Mustafa Fazıl Paşa "Yeni Osmanlılar"ı Avrupa'ya davet ederek "gayet vâsi olan saha-i hürriyette, vatanın saadet ve selâmetine" kalemleriyle hizmet etmelerini istediği zaman, bir yandan yayın işleri için "döner sermaye" niteliğinde bir "sandık" kurmuş, bir yandan da hizmetlerine karşılık olmak üzere her birine "maaş" bağlamıştı. Ebüzziya'nın yazdığına göre, "Fazıl Paşa, neşriyat için bir sandık tesis ederek 250.000 frank sermaye vaz'eyledi"⁴³⁸. Bu para masarîf-i tertibiye ve tabiye⁴³⁹ ile posta ücretine karşılıktı. Ve her mâh kaç frank sarfedilmişse (Sakakini)ye verilecek bir defter mukabilinde o miktar meblağ yine sandığa girecek ve 250.000 frank tenakus etmiyecekti⁴⁴⁰. Sandığın idaresi Ziya Bey'e tevdi⁴⁴¹ olundu. "i Kendisine yollanan bazı ihbar mektuplarını Mustafa Fazıl Paşa'nın Namık Kemal ve Ziya Bey'e göndermesi üzerine "bankaya iade eyledikleri" anlaşılan para, *Hürriyet* çıkınca geri verilmiş, fakat Ali Suavi'ye "Muhbir'in masarîf-i tabiyesi kat edilerek"⁴⁴² sadece maaşı ödenmeye başlanmıştı. "ii

	Maaş Alanlar	Suavi'ye Göre Ödenen Miktar (Frank olarak)	Ebüzziya'ya Göre Ödenen Miktar (Frank olarak)
438 vazetmek: koymak	Ziya	—	3.000
	Kemal	1.000	2.000
439 masarîf-i tertibiye ve tabiye: dizgi ve baskı masrafları	Rifat	1.500	2.000
	Suavi	—	1.500
	Agâh	1.500	1.500
440 tenakus etmek: eksilmek	Reşat	750	1.000
	Nuri	750	1.000
441 tevdi: verme	Mehmet	1.000	1.000
442 masarîf-i tabiyesi kat edilerek: baskı masrafları kesilerek	i Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", <i>Yeni Tasvir-i Efkâr</i> , Tefrika no. 51. ii A.g.m., Tefrika no. 55.		

Namık Kemal

Yeni Osmanlılar'a tahsis edilen maaş miktarları Ebüzziya ile Ali Suavi tarafından değişik bir şekilde verilmiştir. Yan sayfadaki tabloda durumu görmek mümkündür.

İşte, Ali Suavi'nin sözünü ettiği "maaşlılar" bunlardır. M.C. Kuntay'ın haklı olarak belirttiği gibi, "Suavi başkalarına (Fazıl Paşa Maaşlıları) demekte haksızdı. Çünkü Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Aziz'in ayağını öperek İstanbul'a döndükten sonra, padişahın pabucundan kalkan yüzünün siyasi rengi, artık, belli olmuştur. Bu renkteki Fazıl Paşa'dan aylık alanlar arasında uzun müddet Suavi de vardı. Ve bu aylığı günün birinde Suavi almadı değil, Mustafa Fazıl vermedi: *Muhbir* gazetesini Suavi'nin çıkarmasına artık müsaade etmiyerek".ⁱ

Unutulmaması gereken bir başka nokta da "... ne Suavi'nin, ne Kemal'in ve arkadaşlarının aldıkları aylıklar havas⁴⁴³ ve uşak ay-

ⁱ M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, s. 81.

lıkları değildi, gazete çıkarmak için muharrir maaşları ve Avrupa'daki ihtilâl teşebbüslerinin masraflarıydı".ⁱ Ne var ki, gücünü bir fikirler manzumesinden alsa da finansman kaynağının "emri" ile gazete çıkaran, gazetenin genel tutumunu bu kaynağın isteğine göre ayarlamak durumunda bulunan "Yeni Osmanlılar" arasında çekişmeler ve kopmalar mukadderdi.

Gerek Namık Kemal (1840-1888) ve gerekse Ziya Paşa (1825-1880), Ağâh Efendi (1832-1885) ve ötekiler değişik tarihlerde Türkiye'ye döndükten sonra da basın, siyaset, idare ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarını devam ettirdiler. Özellikle Namık Kemal'in fikir ve edebiyat dünyamızdaki etkileri çok büyük oldu. Bunu göstermek için Şerif Hulûsi [Kurbanoglu] tarafından hazırlanan değerli bibliyografya çalışmasıⁱⁱ ile doğumunun 100. yılı münasebetiyle hakkında yazılanlaraⁱⁱⁱ göz atmak yeter. Bu tarafı ve ideolog kişiliği bakımından Namık Kemal ile mukayese edebileceğimiz tek kişi Ziya Gökalp'tir.^{iv} Bize kalırsa, "Yeni Osmanlılar" hareketi içinde yer alarak Batı dünyası ile doğrudan doğruya temasa geçmesi Namık Kemal'e çok şey kazandırdığı gibi,^v Namık Kemal de "Yeni Osmanlılar" hareketine büyük ölçüde destek olmuştur.

ⁱ A.g.e., s. 81.

ⁱⁱ Şerif Hulûsi [Kurbanoglu], "Namık Kemal'in Eserleri", *Namık Kemal Hakkında*, içinde, İstanbul 1942, s. 303-421. (Bu bibliyografyanın özellikle, Fasil II: Siyasî yazılar (s. 327-338), Fasil III: İçtimai meselelere ait yazıları (s. 338-349) ile Zeyl II: Namık Kemal'in yazı yazdığı gazete ve mecmualar (s. 392-395) bölümleri Namık Kemal'in gazetecilik yönünü ortaya koymaktadır. Aynı kitabın içinde Pertev Boratav'ın da "Namık Kemal'in Gazeteciliği" adlı bir incelemesi vardır; s. 161-185.)

ⁱⁱⁱ "Namık Kemal ve 1940-41 Türkiyesi", *İş*, sayı 25, İstanbul 1941, s. 2-4.

^{iv} Ziya Gökalp'in yazdıkları ve hakkında yazılanlar için bkz., C.O. Tütengil, *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1949.

^v Namık Kemal'in geniş ilgi alanı hakkında bilgi edinmek için *İbret* gazetesinde 1872 yılında çıkan ve bazı antolojilere "Londra" adıyla alınan "Terakki" başlıklı yazısını okumak yeter. "Enmuzec-i âlem" olarak nitelediği Londra'da yazarımız "efkâr-ı umumiye'nin dehşet ve mukavemeti"ni dile getiren Parlamento binasından "Nümunchane" dediği "BM"ye ve "hele Nümunchane derununda olan Dâr-ül-kütüb"den başlayarak "Hayvanat bahçesi"ne kadar ilgi çekici her şeyden söz eder. M.N. Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938, s. 176-189.

Bir edebiyat tarihçisinin haklı olarak işaret ettiği gibi "... Namık Kemal, Ziya Gökalp gelinceye kadar Türkiye'nin ruhunu ve zihniyetini teşkil etmiştir. Ziya Gökalp'ten sonra başka bir ruh ve zihniyet doğar ve Namık Kemal eski müessiriyetini⁴⁴⁴ kaybeder".ⁱ Fakat bir ölçüde Ziya Gökalp'i hazırlayanlardan biri de Namık Kemal olmuştur. Bunu, "Felsefi Vasiyetler" in ilki olan "Babamın Vasiyeti"nin şu satırları göstermeye yeter:

Bir akşam, mektepten eve dönünce, onu çok müteessir ve mağmum⁴⁴⁵ buldum. Beni görünce gel dedi. Sana çok kederli bir haber vereceğim. Çok ağlayacak, çok matem tutacaksın! Bugün, senin ve bütün arkadaşların için bir matem günüdür. Çünkü sizin pek büyük hocanız, milletin en büyük adamı olan Namık Kemal vefat etti.

Namık Kemal'i eserleriyle, hattâ memnu⁴⁴⁶ ve gayri matbu⁴⁴⁷ eserleriyle tanıdım. Fakat böyle en büyük hoca ve en büyük adam olduğunu bilmiyordum. Babam bana onun mücahedelerini, gayelerini, uğradığı zulümleri, gösterdiği kahramanane mukavemetleri müteessir ve mahzun bir lisanla anlattı ve dedi ki: (İşte, sen de bu adamın arkasından gideceksin. Onun gibi vatanperver, onun kadar hürriyetperver olacaksın!)ⁱⁱ

Siyaset felsefemizin pek çok fikirlerini, başta gazetenin adı olmak üzere, *Hürriyet*'e borçluyuz.

3. *Girit* Gazetesi

Zaman sırası içinde Londra'da Türkçe olarak yayımlanan gazetelerin üçüncüsünün *Girit* olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze kadar tek bir sayısı bile gelmeyen, hiçbir kaynakta sözü edilmemiş olan bu gazete hakkındaki bilgilerimiz *Muhbir* ve *Hürriyet*'te karşılaştığımız iki habere dayanmaktadır.

Muhbir'in 2 Temmuz 1868 tarihli 41. sayısında şu haber yer almaktadır:

444
müessiriyet: etkililik

445
mağmum: kederli

446
memnu: yasaklanmış

447
gayri matbu:
basılmamış

ⁱ M. Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, s. 230.

ⁱⁱ Z. Gökalp, "Felsefi Vasiyetler (1) Babamın Vasiyeti", *Küçük Mecmuası*, sayı 17, 25 Eylül 1922, s. 2.

Girit meselesi gittikçe ateşlenmekte olduğundan ziyadesiyle ehemmiyet kesbetti⁴⁴⁸. Zira Devlet-i Osmaniye'nin istiklâli bu mesele üzerinde duruyor. Binaenaleyh Avrupa'da Girit namile Türkçe bir gazete çıkarılacağı işitilmiştir.

Bu genel mahiyetteki haberi 20 Temmuz 1868 tarihli *Hürriyet*'in 4. sayısında çıkan haber tamamlamaktadır:

Londra'da bu defa GİRİT namile ve münhasıran Girit'in ahvâline dair Türkçe bir gazete neşrolunmağa başlamış (ve birinci nüshası 25 Rebiyülevvel tarihinde çıkmıştır). Bu da memleketin hayrına hizmet edeceğinden izhar-ı memnuniyet ederiz⁴⁴⁹.

Böylece, adı geçen gazetenin ilk sayısının 15 Temmuz 1868 tarihini taşıdığı anlaşılmaktadır. Kaç sayı çıktığı ve kimler tarafından çıkarıldığı hakkında bilgimiz yoktur.

Bu vesile ile 3 noktaya işlemek yerinde olur:

1) Günümüze kadar gelen bazı sayılarından anlaşıldığına göre 1868 yılında Girit'te *Girit* adını taşıyan bir "Vilayet Gazetesi", Türkçe ve Rumca olarak yayımlanıyordu.ⁱ *Muhbir*'in 40. sayısında karşılaştığımız bir haber, Amerika Birleşik Devletleri'nde de "Rum efkârını neşreden" İngilizce *The Crete* adlı gazetenin V. Howe tarafından 1868 yılında yayımlanmaya başladığını gösteriyor.

2) Jön Türk gazeteleri içinde Tunalı Hilmi tarafından 1897 yılında Cenevre'de yayımlanan ve *Girit* adını taşıyan bir gazetenin de yer aldığı bilinmektedir.ⁱⁱ

3) Kıbrıs buhranının patlak verdiği yıllarda da İngiltere'de Kıbrıs'la ilgili gazetelerin çıkarıldığı, yeri geldiğinde, görülecektir.

4. "Civanpir" in *Hürriyet* Gazetesi

"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin organı olan *Hürriyet*'in 1870 yılında Cenevre'ye taşınmasından sonra İngiltere'de bir süre Türkçe gazete yayımlanmaz. 1894 yılında Ahmet Civanpir Efen-

448 kesbetmek: kazanmak

449 izhar-ı memnuniyet etmek: memnun olduğunu belirtmek

i *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Ankara 1963, sıra no. 475.

ii *A.g.e.*, sıra no. 470.

di tarafından yayımlanan bir gazetenin ise yeniden *Hürriyet* adını taşıdığı görülür. Öncekinden ayırt etmek için “ikinci” *Hürriyet* de diyebileceğimiz bu gazeteyi, “muharriri” ve “müdürü”nü de ele alarak tanıtmamız yerinde olur.

Karl Blind'in 1896 yılında yayımlanan bir yazısında üzerindeki durduğu,ⁱ daha sonra E.J.W. Gibb'in de kitabında belirttiği gibiⁱⁱ ikinci *Hürriyet*'i Civanpir takma adı ile çıkaran Selim Faris Efendi'dir. Gerek Selim Faris, gerekse “Fârisüşşidyâk” diye tanınmış olan babası Ahmet Faris, İstanbul'da 1860 tarihinde Arapça olarak yayımlanan *El-Cevaip* ve 1867 yılında Türkçe çıkan *Veledül Cevaip* adlı gazeteler sebebiyleⁱⁱⁱ basın tarihimizi ilgilendirmektedirler.

Ahmet Faris hakkında verilen bilgiden, Beyrut'ta Mârûnî bir aileden doğduğu, 1850'den sonra Paris ve Londra'ya seyahat ettiği, Londra'dan İstanbul'a dönünce de Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1884'te ölünce Selim Faris'in yönetimine geçen *El-Cevaip*'in aynı seviyeyi koruyamadığına işaret ediliyor. Hükümetin yardımını gören ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan kısımlarında okunan *El-Cevaip*, İslam davasını savunmakta idi.^{iv}

A

İkinci *Hürriyet*'in ilk sayısı 25 Recep 1311 (1894) tarihlidir. 21x30 cm boyundaki gazetenin ilk sayfasında “İşbu gazete menfaat-i ahali-i Osmaniyye⁴⁵⁰ ait hususâtı muhtevîdir” ve “On altı şahifeyi şâmil⁴⁵¹ işbu gazete on beş günde bir defa Londra'da tab'olu-

ⁱ K. Blind, “Young Turkey”, *The Fortnightly Review*, c. LX, Londra ve New York, Aralık 1896, s. 836.

K. Blind, Selim Faris'in Abdülhamit ile münasebetlerine de iliştiği yazısında onu İstanbul'daki “Vatanperveran-ı İslâmiye Cemiyeti” ile irtibatlı görür.

ⁱⁱ E.J.W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. V, Londra 1907, s. 62, not 1.

ⁱⁱⁱ S.N. Gerçek, “Kâmilîen Arapça olarak çıkan” bir gazete dediği “Elcevaip”ın Türkçe olarak çıkan “Veledülcevaip” adlı nüshalarını hatırlatarak diyor ki: “Bu gazetenin sahibi Beyrut'lu ve ihtida ile İslâmiyeti kabul etmiş olan Ahmet Faris Efendi ise de onun işleriyle meşgul olan Filip Efendi'dir.”

S.N. Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931, s. 44.

^{iv} Carl Brockelmann, “Fârisüşşidyak”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1945, s. 469-470.

450

menfaat-i ahali-i Osmaniye: Osmanlı halkının menfaatleri

451

şâmil: içinde bulundurma

nur” cümleleri dikkati çeker. Bu sayıda Civanpir imzası ile yayımlanan “Gazetemizin Esbab-ı Tesisi⁴⁵²” adlı makalede “hür ve müstakil bir gazetenin Dersaadet eshab-ı gayret⁴⁵³ ve hamiyet-i vataniyesi⁴⁵⁴ tarafından tesis ve inşası” gerektiği anlatılmaktadır. 11 Şevval 1311 [17 Nisan 1894] tarihinde 6. sayısı yayımlanan gazete 1894 Mayıs’ı ile 1895 Şubat’ı arasında çıkmamış, basımevi bulmakta çekilen güçlük sebebiyle de 9 Ramazan 312 [6 Mart 1895] tarihli 7. sayısından 17 Temmuz 1895 tarihli 19. sayısına kadar taşbasmaları olarak hazırlanmıştır. 12. sayıdan itibaren haftalık olduğu görülen gazete, 24 Temmuz 1895 tarihli 20. sayıdan itibaren yeniden basımevinde yayımlanmıştır. 1 Ocak 1896 tarihli 41. sayıdan itibaren gazetenin boyunun büyüdüğü görülür (27x38 cm) ve tekrar on beş günde bir çıkmaya başlar. Gazetenin boyca büyümesinin sebebi 15 günlük oluşudur. Buna gerekçe olarak da Paris’te yayımlanan *Meşveret* ve *La Jeune Turquie* adlı gazetelerin aylık olması ve bunlarla “rekabet etmek niyetinde” bulunulmaması gösterilir. *Hürriyet*’in 15 Eylül 1897 tarihli 82. sayısı ile yayınının sona erdiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta “hürmetkâr fakat kararlı bir eda ile 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasını” isteyen *Hürriyet*’in “Abdülhamid’in ajanları tarafından” tatil edilmeye ikna edildiği öne sürülmüştür.ⁱ

Bir yıla yakın süren duraklamanın sebebi, 7. sayıda yayımlanan “*Hürriyet Gazetesinin Esbab-ı Tatili*⁴⁵⁵” başlıklı makalede ele alınmıştır. Bu duraklamanın gerçek sebebinin, Osmanlı sefirinin, gazetenin hazırlandığı basımevinin sahibi üzerinde yaptığı baskı olduğu ileri sürülmekte ve “Bâb-ı âli Hükûmeti tarafından kapatılmıştır” şayiasının aslı olmadığı belirtilerek, “... bu gibi rivayet İngiltere’nin serbesti-i nizamâtı⁴⁵⁶ ile ahkâm-ı adliyesinden⁴⁵⁷ bihaber bulunan Yıldız baltacılarından başka hiç bir kimse tarafından tasdik olunamaz” denilmektedir.

15 Ağustos 1896 tarihli 56. sayıda “İngiltere’de Lisan-ı Osmanî” başlıklı haberde adı geçen Halil Halit Efendi’nin de *Hürriyet* gazetesiyle ilgili olduğu 5 Temmuz 1896 tarihli bir mektubundan anlaşılmaktadır:

452
esbab-ı tesis: kuruluş nedenleri

453
eshab-ı gayret: cesaret sahipleri

454
hamiyet-i vataniye: vatana duyulan büyük sevgi

455
esbab-ı tatil: tatil edilmesinin nedenleri

456
serbesti-i nizamât: serbest düzenlemeler

457
ahkâm-ı adliye: adli hükümler

... Hürriyet gazetesiyle münasebetim yalnız başlıca makalât⁴⁵⁸ ve bend-leri mümkün olduğu kadar Türkçeye benzetmek, yani tashih-i şive⁴⁵⁹ etmek ve gazetelerden kesilen parçaları tercüme eylemektir.ⁱ

Selim Faris'in yardımcısı Hâil Halit'in "ajan" olduğu hakkın-da iddialar vardır.ⁱⁱ

B ve C

Civanpir Efendi'nin *Hürriyet*'inin en büyük özelliği "büyük bir havadis gazetesi" olmasıdır. *Hürriyet*'in dört yıl kadar devam eden yayını süresince, başta İngiliz Basını olmak üzere, dünya basını büyük bir dikkatle gözden geçirilerek okuyucu, Osmanlı ülkesi ile ilgili meselelerden haberdar edilmektedir. Baskı tekniği bakımından da ikinci *Hürriyet*, ileri bir merhaleyi ifade eder. İngiltere'deki Türk Gazeteciliği'nde ilk defa resim (Sayı 25, 28 Ağustos 1895) ve karikatür (Sayı 67, 1 Şubat 1897) yayımlayan gazete *Hürriyet* olmuştur. "Hür ve müstakil bir gazete" olarak Osmanlı ahalisinin menfaatinin korumak amacını güden *Hürriyet* gazetesinin tutumunu kesinlikle belirtmek güçtür. 12. sayıda başlığın altında Fransızca olarak "Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Fırkası'nın Organı" ibaresine rastlıyoruz. İlk defa Abdülhamit Han'ın ve Velihaht Reşat Efendi Hazretleri'nin resimlerini övücü cümlelerle yayımlayan gazetenin, ilk karikatüre konu olarak Abdülhamit'i seçmesi, 1 Eylül 1896 tarihli 57. sayı Abdülhamit'in cülus gününe rastladığı için siyah çerçeve ile çıkması, tutum değişiklikleri hakkında bir fikir verebilir. 1 Ağustos 1897 tarihli 79. sayıdan başlayarak gazetenin başlığına konulan Kemal'in ünlü beyiti

*Ne mümkün zulm ile, bîdad ile imha-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsən âdemiyyetten**

ile de sanki ilk *Hürriyet*'le bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır.

458 makalât: gazete veya dergide çıkan yazılar (sözler)

459 tashih-i şive: söyleyişi düzeltme

460 müdafaa-i hukuk: hakları savunma

461 neşriyat-ı nafia: faydalı yayınlar

i A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 94-95.

ii Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 15, not 34.

* "Zulüm ile, işkence ile hürriyeti yok etmek ne mümkün Gücün yetiyorsa insanoğlundan idraki kaldırmaya çalış" (y.n.)

“Vatan ve milletin müdafaa-i hukuku⁴⁶⁰ için mütemadiyen neşriyat-ı nafia⁴⁶¹ ile iştigal eylemekte olan fâzıl-ı edip⁴⁶² izzetlû Ahmet Rıza Beyefendi”nin Paris’te Türkçe *Meşveret*’i çıkarmaya başlamasını başarı temennileriyle karşılayan *Hürriyet* “Jön Türk” cephesiyle irtibatlı görünüyor. *Mizan*’ın 183. sayısından aktarılan bir yazıda (Sayı 55, 1 Ağustos 1896) şunları okuyoruz:

462
fâzıl-ı edip: saygıdeğer yazar

463
kudema: eskiliği bakımından ileri gelenler

464
gaza-yı ma’delet ve hürriyet: hürriyet ve adalet savaşı

465
ezcümle: özellikle

466
müsellem: inkâr edilemeyen

467
tesviye: sonuca bağlama

468
esbap: nedenler

469
şifahen: sözlü olarak

470
kezalik: aynı şekilde

471
mahzuziyet-i şahaneyi dahi mucip olacağı itikadındayım: padişahı da memnun edeceği inancındayım

472
ıskat etmek: düşürmek

473
vukuu melhuz olan: ortaya çıkması ihtimali olan

474
tekessür: çoğalma

... Civanpir Efendi gazetecilerimizin kudemasından⁴⁶³ olduğu gibi, şu gaza-yı ma’delet ve hürriyet⁴⁶⁴ dahi bizlere kıdemi olduğu ezcümle⁴⁶⁵ bizce müsellemdir⁴⁶⁶.

Hal böyle iken A.B. Kuran, “Selim Faris” imzalı bir mektubu yayımlayarak, *Hürriyet*’in “hasis emeller beslediği”ni ileri sürmektedir. Eğer verilen tarih yanlış değilse *Hürriyet*’in kapanmasından sonra 14 Ağustos 1899’da Londra’dan yazılan mektupta yer alan bir cümle gerçekten düşündürücüdür:

Mesele-i mezkûrenin (söz konusu edilen mesele Paris’te bulunan Abdülhâkim Hikmet Beyefendi ile Şeyh Hamit Efendi’ye aittir) bir an evvel tesviye-si⁴⁶⁷ lüzumunun esbabını⁴⁶⁸ şifahen⁴⁶⁹ arzetmiştim. Kezalik⁴⁷⁰ bu işin tesviyesi mahzuziyet-i şahaneyi dahi mucip olacağı itikadındayım⁴⁷¹. Zira bunlar ıskât edilirse⁴⁷² vukuu melhuz olan⁴⁷³ bazı münasebetsiz hallerin önü alınmış ve Paris’te bulunan Genç Türklerin tekessürüne⁴⁷⁴ meydan verilmemiş olur zannındayım.ⁱ

Kuran’a göre, “... Ahmet Celalettin Paşa’nın bir telgrafında da Selim Faris mevzuubahs edilmekte ve ifade tarzına göre Yıldız Sarayı ile de münasebette bulunduğu anlaşılmaktadır.”ⁱⁱ

Türkiye dışı gazeteciliğimizin çetrefil bir sayfasını (?) işareti ile tarihin hükmüne havale ederek *Hürriyet*’in son sayısında yer alan önemli bir makale üzerinde durmak istiyoruz. “Avrupa’da Türkçe Matbuat” adını taşıyan bu makalede Paris, Cenevre ve Mısır’da yayımlanan gazeteler hakkında bilgi verilmektedir. Yazının başlangıcı, konumuz bakımından daha önemlidir:

i A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, İstanbul 1945, s. 25.

ii A.g.e., s. 25 ve 121.

Dört seneden beri tab ve neşretmekte bulunduğumuz (Hürriyet)ten başka Avrupa'da elyevm⁴⁷⁵ Türkçe gazete kalmamıştır. Hürriyet'in mevkii intişara vaz'ından⁴⁷⁶ birkaç ay sonra Ali Şefkati Bey Londra'ya gelip 'İstikbal' ve 'Ha-yal' ceridelerini⁴⁷⁷ çıkardıysa da ancak birkaç ay devam edebildi. Zira, mîr-i mumailiyh⁴⁷⁸ hastalanarak tedavisi için görülen lüzuma mebnî Paris'e gidip müptelâ olduğu illetten şifayab⁴⁷⁹ olamıyarak altmış yaşında bulunduğu halde irtihâl-i dâr-ı beka⁴⁸⁰ eyledi.

475
elyevm: günümüzde

476
mekkii intişara vaz'ı:
yayımlanması

477
ceride: gazete

478
mîr-i mumailiyh:
yukarıda adı geçen kişi

479
şifayab: iyileşen

480
irtihâl-i dâr-ı beka:
ölme

481
ahkâm-ı esasiye:
temel hükümler

482
hürriyet-i mutlak:
koşulsuz hürriyet

483
mübteni: dayanan

484
ihraz: erişme

485
efkâr-ı umumiye:
kamuoyu

486
irşat: uyarma

487
tercüman-ı efkâr:
fikirlerin tercümanı

İkinci *Hürriyet*'i geniş bir yazı ile tanıtan Z.F. Fındıkoğlu'nun da işaret ettiği gibi,

Gazete, ilk sayısında izah ettiği çıkış sebebine daima ve dikkatle sadık kalıyor. Avrupa'nın Türkiye'yi nasıl gördüğü ve hakkımızda neler düşündüğü, Garb matbuatı penceresinden temaşa edilmekte ve okuyuculara bildirilmektedir... Bu gibi tanıtıcı neşriyattan güdülen maksadın (Zalim bir hükümdar sıfatına delâlet eyleyen bir Padişah ahkâm-ı esasiyesi⁴⁸¹ hürriyet-i mutlakaya⁴⁸² mübteni⁴⁸³ bulunan İngiltere Devleti'nin iltifat ve teveccühâtını ihraza⁴⁸⁴ müstahak olmadığına efkâr-ı umumiye'yi⁴⁸⁵ irşat⁴⁸⁶)tan ibaret bulunduğu beyan edilmektedir.ⁱ

Sahibi dolayısıyla ikinci *Hürriyet*'in üzerine düşen gölge bir yana, belli görüşleri savunmamasını "büyük bir havadis gazetesi" olma özelliği ile telafi etmiş addediyoruz. "Bütün namuslu ve hürriyetperest ahalimizin tercüman-ı efkârı⁴⁸⁷" olduğu iddiası ile çıkan *Hürriyet* gazetesini, şekilde ve muhtevada ulaştığı yüksek seviyeyle, Namık Kemal, Ziya Bey ve arkadaşlarının ciddi bir dergi havasında ki birinci *Hürriyet*'inin, çağdaş bir gazeteye evrimi saymak yanlış olmaz.

5 ve 6. Hayal Dergisi ve İstikbal Gazetesi

"Kleanti Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi" içinde gördüğümüz Ali Şefkati, Türkiye dışına kaçınca başyazarı olduğu *İstikbal* gazete-

ⁱ Z.F. Fındıkoğlu, "XIX. Asırda Türkiye Dışındaki Matbuatımız: İkinci 'Hürriyet'", *Yıllık*, sayı 1, İstanbul 1961, s. 48.

sinin adını, Ali Suavi örneğinde gördüğümüz gibi, Avrupa'da yayımladığı gazetesinde devam ettirdi. Teodor Kasab'ın imtiyaz sahibi olduğu *İstikbal*, 1875 yılından beri İstanbul'da çıkıyordu.

İkinci *Hürriyet* Londra'da yayımlanırken Ali Şefkati'nin de, bir dergi ve bir gazete ile İngiltere'deki Türk gazeteciliği içinde yer aldığı görülür. İngiltere'deki yayın tarihi bakımından *Hayal* dergisi, zaman sırası içinde Civanpir'in *Hürriyet*'inden sonra gelir.

A

Bir mizah dergisi olan *Hayal*'in ilk sayısı 27 Mayıs 1895 tarihli. Taşbasması olarak iki sütun üzerine dört sayfa olarak çıkan dergi (19x28 cm) bu özelliği ile İngiltere'deki Türk Gazeteciliği içinde karşımıza çıkan ilk mizahi dergi sayılmak gerekir. Londra'da yayımlanan *Hayal*, 15 Eylül 1895 tarihli 6. sayısıyla sona erer.ⁱ

Daha *Hayal*'in yayını devam ederken Ali Şefkati'nin *İstikbal* gazetesini de Londra'da yeniden yayımladığı görülür. *İstikbal*'in Londra'da çıkan ilk sayısı 21 Haziran 1895 tarihini ve 27. sayı işaretini taşımaktadır. Bu sebeple, adı geçen gazetenin Londra'ya gelinceye kadar yayımlanan 26 sayısı hakkında kısaca bilgi vermek lüzumunu duyuyoruz.

İstikbal'in ilk sayısı, taşbasması olarak ve Londra'daki ölçüler içinde, 26 Ekim 1879 tarihinde Napoli'de yayımlanmıştır. Gazetenin bu şehirdeki yayını 9 Ağustos 1880 tarihli 9. sayıya kadar sürer. İlk sayıda yer alan "İhtarat" başlıklı haberde "Burada Türkçe hurufat ve hususiyle mürettip bulunmadığından tedarik edilmeye değin imzalı bu kıt'ada taşbasması ve haftada bir kere olarak neşretmeğe mecburiyet görüldü" denilmektedir. 6. sayısı 28 Kasım 1879 tarihli olan gazetenin 7. sayısı ancak 25 Temmuz 1880 tarihinde çıkarılabilmektedir. Napoli'de yayımlanan son sayının nihayetinde ilk defa görülen "Gerente-Antonio Meneghello" ibaresi dikkati çeker.

ⁱ Bu dergiyi, İsmail Şefik'in Paris'te yayımlayacağı (ilk sayısı 7 Mart 1901) *Hayal* dergisiyle karıştırmamalıdır. Basın tarihimizde *Hayal* adını taşıyan ilk mizah gazetesi 1872'de Teodor Kasab tarafından yayımlanmıştır.

Gazetenin 31 Ağustos 1880 tarihli 10. sayısının Cenevre'de yayımlandığı görülür. *İstikbal*'in Cenevre'deki yayını da 5 Şubat 1881 tarihli 26. sayıyla sona erer. Böylece, gazetenin Londra'da çıkan ilk sayısının neden 27. olduğu anlaşılmış bulunmalıdır.

Londra'da yayımlanan *İstikbal* sayıları da taşbasması ile iki sü-tun üzerine dört sayfadır (23x32 cm). Başlığın altında "Ayda iki defa Londra'da neşrolunur. Havi olduğu mebahis vatanımızın selâmet ve menfaatine mütealliktir" denilmektedir. *İstikbal*'in Londra'daki yayını da 23 Eylül 1895 tarihli 31. sayısıyla son bulur.

B ve C

İlk mizah dergisi olduğunu söylediğimiz *Hayal*'in en büyük özelliği Karagöz ile Hacivat'ı sahneye çıkararak yazıdırması ve konuş-turmasıdır. *Hayal*'in ilk sayısındaki "Mukaddeme"de Timur'un Si-vas'ı istilas'ı ile ilgili bir fıkra anlatıldıktan sonra, "... insan mah-rumiyet-i mutlaka halinde gülüp oynamaya başlar imiş demek olu-yor. Öyle olunca bize de gülmek yaraşır" denilmektedir. Günün me-selelerini Karagöz ve Hacivat'ın aracılığı ile ele alan Ali Şefkati'nin mizah gücünü nereden aldığı -büyük sıkıntılar içinde, üstelik de has-ta olduğu hatırlansın- gülmenin kendisine niçin yaraştığı, bu açık-lamasından anlaşılmaktadır. *Hayal*'de ayrıca mektuplar ve çeşitli gazetelerden aktarılan küçük haberler de yer almaktadır.

İstikbal gazetesinin Londra'da yayımlanan ilk sayısında "Mu-kaddeme" başlıklı kısa bir açıklama görülür:

Bir hayli senelerden beri neşri teahhur⁴⁸⁸ olunan *İstikbal* gazetesi bu kere görülen lüzum üzerine tekrar mevki-i intişara konuldu. Bu gazetenin mesle-ği, vaktiyle mütalâaya râğbet eden zevat nezdinde malûm olmakla izah ve tekrardan müstağnidir⁴⁸⁹.

488
teahhur: erteleme

489
müstağni: gerekli
bulmayan

490
derun: iç

491
zîr: aşağı

Gazetede yer alan bir ilanda "Gerek Dersaadet'te, gerek vilâ-yatta *İstikbal* nüshalarını görmek arzu eden zevatın bir zarf deru-nuna⁴⁹⁰ [bir franklık Fransız posta pulu koyup ve üzerini zîrde⁴⁹¹ işaret olunan adrese yazıp gönderdikleri halde istedikleri nüsha"nın belirtilen ada ve yere yollanacağı duyurulmaktadır.

İstikbal gazetesinde de “İstanbul Mektupları” ile öteki gazetelerden aktarmalar mevcuttur. 28. sayısında başlayan yazı dizisinde “Ahmet Rıza Beyefendinin –Vatanın haline ve maarif-i umumiye’nin ıslahına dair– Sultan Abdülhamid Han’a takdim ettiği altı kıt’a lâihadan âhiren⁴⁹² Londra’da tab’olunan Birinci Lâyiha” yayımlanmıştır. Siyasi mücadeleleri, gazetecilik hayatı ve sosyoloji tarihimizdeki yeri ile tanınan Ahmet Rıza’nın Türkçe ve Fransızca olarak yayımladığı *Meşveret* gazeteleriyle, Türkiye dışı gazeteciliğimizde önemli bir yeri vardır.

İstikbal gazetesini sosyoloji tarihimiz bakımından önemli bir hale getiren, Ziya Gökalp’in ilk yazısının bu gazetenin son sayısında yayımlanmış bulunmasıdır. “İhtilâl Şarkısı” adıyla da bilinen bu manzume, “on altı yaşında bir hürriyetperest mahsul-i teessüratı⁴⁹³” olarak okuyucuya takdim edilmiştir. Adı geçen “Manzume”nin metni ve bu konudaki açıklamalar *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* ve *İstikbal* gazetesinde çıkan yazının bir klişesi de *Diyanbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz* adlı kitaplarımızda görülebilir.ⁱ

Tedavi için gittiği Paris’te 1896 yılında ölen Ali Şefkati,ⁱⁱ bir çağdaşının kelimeleriyle “yiycek kuru ekmeğe ve ısınacak ateşe muhtaç oldukları halde gazetelerinin ücret-i tabiyesini⁴⁹⁴ tedarik mecburiyetinde” olan idealist gazetecilerden biri idi.ⁱⁱⁱ Bazı kaynaklara göre ilk siyasi mizah gazetesi, Ali Şefkati tarafından çıkarılmıştır.^{iv} Ali Şefkati’nin ölümünden sonra, onun hatırasını canlı tutmak için, Jön Türk yayınlarının önemli merkezlerinden biri olan Kahire’de yayımlanan gazetelerden birinin, “Ali Şefkati merhumun ruhu şâdedilmek emeliyle”^v *Takib-i İstikbal* adını aldığı görülür.^{vi} Öyle sanıyoruz ki bu saygılı tutumda Ali Şefkati’nin

i C.O. Tütengil, *Diyanbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul 1966, s. 67 ve *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, İstanbul 1964, s. 56-62.

ii A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, s. 23 ve “Ali Şefkati”, *Türk Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1966, s. 97.

iii *Hürriyet*, sayı 82, 15 Eylül 1897.

iv *Osmanlı*, sayı 6, 15 Şubat 1898, s. 8.

v *Osmanlı*, sayı 40, 15 Temmuz 1899, s. 8.

vi Söz konusu gazete [*Takib-i İstikbal*] 1899 yılında Abdülkerim Hâdi tarafından çıkarılmıştır. Aynı zat, adı geçen gazeteyi 4 Mart 1909 tarihinden itibaren İstanbul’da yayımlamaya başlayacaktır.

492
ahiren: yakın zamanda

493
mahsul-i teessürat:
acılarının ürünü

494
ücret-i tabiye: baskı
ücreti

Londra'nın havasına alışamayarak hastalanması ve tedavi için gittiği Paris'te ölmesi kadar, iyi ahlaki ve "erbab-ı kalemden"⁴⁹⁵ olması da rol oynamıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin görüşlerini paylaşan Ali Şefkati, daha sonraki yıllarda gelişeceği görülecek olan "Masonluk" ile "siyasî faaliyet" bağının İngiltere çevresindeki ilk örneklerinden biri olmaktadır.

Çırağan Sarayı'na çarşafı giren Ali Şefkati'yi, görgü tanıklarından biri şöyle anlatmaktadır: "Bu zat, orta boylu, son derece zayıf, küçük siyah sakallı, gayet nazik ve terbiyeli bir Türk" idi.ⁱ Ali Şefkati'nin, büyük bir ihtimalle, *İstikbal*'in yayımlanmadığı 1881-1895 yılları içinde bir süre Hıdiv İsmail Paşa'ya hususi sekreter olduğu anlaşılmaktadır.ⁱⁱ İsmail Paşa'nın daha sonra da devam eden yardımı, inanılması güç bir yoruma konu olmuştur.ⁱⁱⁱ

7. Hamidiye Mizah Gazetesi

1895 yılının Mayıs-Eylül aylarında yayımlanan mizah dergisi *Hayal*'den sonra aynı türde bir gazetenin 1896 yılında çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 1 Haziran 1896 tarihli *Hürriyet*'in 51. sayısında şu ilanı görüyoruz:

HAMİDİYE, garaib⁴⁹⁶ ve letaif-i siyasîyeden⁴⁹⁷ bahis mizah gazetesidir. Bu ceride âlâ kâğıt üzerine nefis surette matbu olduğu halde gelecek hafta mevkî-i intişara konulacaktır⁴⁹⁸. Her nüshasında gülünçlü resimler bulunacak ve (Hürriyet)imizin karilerine⁴⁹⁹ bedava gönderilecektir.

Muharrir⁵⁰⁰ ve nâşiri⁵⁰¹ Ahmet Civanpir Efendi'dir.

Mezkûr ceridenin⁵⁰² birinci nüshası beş bin adet olarak bastırılıyor. Yedlerine⁵⁰³ müteaddit⁵⁰⁴ nüshalar vâsıl olan⁵⁰⁵ zevat-ı kiramın⁵⁰⁶ fazla nüshaları diğer vatandaşlarımıza lütfen tevzi⁵⁰⁷ buyuracakları me'mûldür⁵⁰⁸."

i Z.Ş. Soku, *Beşinci Murad'ın Hayatı*, İstanbul 1943, s. 154.

ii Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 11.

iii M.C. Kuntay bu konuda şunları yazmaktadır: "... İsmail Hıdivilikten düştükten sonra Paris'teki İttihat-ı Terakki Cemiyeti'nde bulunan ihtilâlcî Ali Şefkati'ye para gönderiyordu, fakat Abdülhamit II'nin emriyle!"

M.C. Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c. I, İstanbul 1944, s. 345-346.

Hiçbir sayısını bulup göremediğimiz *Hamidiye* hakkındaki bilgilerimiz *Hürriyet*'te çıkan ilandan öteye gitmemektedir. Z.F. Fındıkoğlu'nun "Türkiye dışında neşredilen Türkçe gazeteler" listesinde de, 1896 yılında Londra'da *Hamidiye*'nin yayımlandığına işaret edilmiştir.ⁱ

Böylece, Selim Faris'in, ikinci *Hürriyet*'in yanı sıra, *Hamidiye* adını taşıyan bir mizah gazetesi de yayımladığı söylenebilir.

8. Hilâfet Gazetesi

Civanpir Efendi'nin *Hürriyet*'i yayın alanından çekildikten sonra iki yıl kadar İngiltere'de Türkçe gazete görülmez. 1899 yılı Ekim ayından itibaren "Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti"nin organı olarak iki dilli bir gazete, *Hilâfet* dikkati çeker.

A

Hilâfet'in ilk sayısı 6 Ekim 1899 tarihini taşımaktadır. Londra'da basılan "İşbu gazete on beş günde bir defa tab'olunur". Gazetesinin (25x40 cm) 15 Mart 1900 tarihli 13. sayısından başlayarak bir süre "Muharriri Pir Civan Efendi", 19 Nisan 1901 tarihli 44. sayıda da "Hilâfet muharriri" olarak "Necib Hindi" adı görülmektedir. İlk sayıların yarısı Türkçe, yarısı da Arapça olarak yayımlanmış, baskı ve yollama güçlüklerinden ötürü olmalı, sonraları Türkçe ve Arapça olmak üzere aynı adı taşıyan iki gazete yayımlanması yolu tutulmuştur. "BM"deki koleksiyonu Türkçe *Hilâfet* bakımından 5 Kasım 1900 tarihli 33. sayı ile sona erdiği halde Türkiye kitaplıklarında Türkçe sayıların sonuncusu 20 Ağustos 1903 tarihli 92. sayıdır. Gördüğümüz Arapça sayıların sonuncusu ise 15 Ocak 1903 tarihini taşıyan 85 sayılı *El-Hilâfet*'tir.

Bir işarete dayanarak *Hilâfet*'in yayınının daha sonraki yıllarda da devam ettiği, hiç değilse yayın organı olduğu "Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti"nin faaliyet göstermekte bulunduğu, 1907 yılında Paris'te toplanan "Osmanlı Muhafifin Fırkaları Kongresi"

beyannamesini imzalayanlar arasında "Hilâfet Heyet-i Tahririyesi: Türkçe ve Arapça Vasıta-i Neşriyat (Londra)" ifadesine yer verilmesinden anlaşılmaktadır.ⁱ

Gazetenin genel tutumu ve Arapça da yayımlanması "Pir Civan Efendi"nin "Civanpir Efendi" olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. "Hilâfet muharriri" olarak adı geçen Necib Hindi'nin ise "Suriye ahalisinden ve Rum Gildanî Katolik milletinden" olduğuna işaret edilmektedir.ⁱⁱ Bize kalırsa bu durum, üzerinde durduğumuz ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir.

B ve C

Hilâfet'in dikkati çeken ilk özelliği, Türkçe ve Arapça olarak yayın yapmasıdır. Başlangıçta bir bütün halinde yayımlanan gazetenin, ikiye bölünerek, Türkçe ve Arapça kısımlarına ayrılması mümkündü. "... Posta ücretinin tasarrufu zımında⁵⁰⁹ gazetenin ikiye bölünmesiyle Türkî veya Arabî kısımlarından kendilerince tensip⁵¹⁰ olunacak kıt'anın irsalî⁵¹¹ hususâtı" okuyuculara hatırlatılıyordu. Bir süre sonra *El-Hilâfet*'in ayrıca yayımlanması ile iki ayrı gazete ortaya çıkmış bulundu.

Gazetenin ilk sayısında yer alan başyazıda *Hilâfet*'in amacı ortaya konulmuştur. Buna göre, "... üdeba-yı Türk ve Arap⁵¹² karındaşlarımızdan mürekkep olmak üzere bir Cemiyet" kurarak "işbu gazetemizi tercüman-ı efkârımız makamında tab eyliyoruz. Hilâfet-i İslamiyenin devam ve hıfzı ve saltanat ve kâffe-i tebaanın⁵¹³ saadet ve refah-ı hal-i arzu-yı ciddisiyle⁵¹⁴ feryadımızı îsâl edeceğimiz⁵¹⁵ Mısır, Tunus, Cezayir, Merakeş, Hindistan, Zengibâr gibi memleketlerde gazetemiz hüsn-i telâkki⁵¹⁶ ve kabul ile milletin sedası olan feryadımıza" kulak verilmesi istenilmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, *Hilâfet* gazetesi, adının da düşündürdürebileceği gibi "Hilâfet-i Osmaniye'nin devam ve hıfzı" amacını gütmektedir. İnsana şaşırtıcı görünen, "hilafet"i savunan gazetenin, "Halife" Abdülhamit'e şiddetli hücumlarda bulunmaktan

509

zımında: için

510

tensip: uygun bulma

511

irsal: gönderme

512

üdeba-yı Türk ve

Arap: Türk ve Arap

yazar

513

kâffe-i tebaa: tebaanın

hepsi

514

refah-ı hal-i arzu-yı

ciddi: ciddi şekilde

mutluluğu istemek

515

îsâl etmek: ulaştırmak

516

hüsn-i telâkki:

iyi karşılama

i A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, s. 242.ii A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 158.

geri kalmamasıdır. Bu durumun bir tartışma konusu olduğu ve Hindistan'dan gönderilen okuyucu mektuplarında Halife Abdülhamit'in tenkit edilmesinin kınandığı anlaşılmaktadır.

"Midhat Paşa'nın himmeti" üzerinde duran gazetenin, "Damad-ı Hazret-i Şehr-yârî Mahmut Paşa Hazretlerinin firarı" olayına büyük yer verdiği, "Sultan Hamid ile kayınbiraderi" arasındaki münasebeti ele aldığı görülür. Prens Sabahattin ve kardeşi ile babasının padişaha yolladıkları mektup ve telgraflar da gazetede yer almaktadır. Civanpir'in *Hürriyet*'ini hatırlatan bir nokta da 31 Ağustos 1900 tarihli 28. sayının, Abdülhamit'in cülus günü sebebiyle, siyah çerçeve içinde ve "Yevm-i Meş'um yani Kara Gün" başlığı altında yayımlanmasıdır. Birçok yazıların altında, daha önce söz konusu ettiğimiz iki adın kısaltılmışı olarak, "P. C." ve "N. H." harfleri vardır.

"Saltanat-ı Osmaniye'nin hâl-i hâzırı"⁵¹⁷ üzerinde duran gazete, "umumen memâlik-i Osmaniye'nin"⁵¹⁸ ve hususen makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye'nin"⁵¹⁹ durumunu ağır kelimelerle yerer. *Hilâfet*'e göre, "... Sultan Hamid tecrübeden öğrenebilen adam soyundan değildir". Gazetenin özel bir ilgi gösterdiği "Suriye kıt'ası ahvaline gelince, herkes bilir ki bugün vilayet-i mezkûre"⁵²⁰, erbab-ı fesat"⁵²¹ ve cinayata melce"⁵²² olmuştur". Osmanlı Devleti'nin siyasetine ise, "İstanbul dağı tepesinde bir takım ahmak ve haydut çetesinin kumanda ettiği" öne sürülmektedir. *Hilâfet* gazetesi, "Abdülhamid'in sene-i devriye-i menhusu"⁵²³ diye başlık atmaktan çekinmez.

Öteki gazetelerde olduğu gibi *Hilâfet*'te de Kandiye ve İstanbul'dan muhabir mektupları, bazı Londra gazetelerinden aktarmalar vardır. *Osmanlı* gazetesine Girit'ten gönderilen bir okuyucu mektubu ve gazetenin bu mektuba eklediği "not" *Hilâfet* gazetesinin tutumu hakkında bir fikir verebilir:

(Hilâfet) serlevhası⁵²⁴ (Londra)'da Türkçe, Arapça neşrolunan gazetesinin iki üç nüshası tesadüfen elime geçti. Ceride-i mezkûrenin⁵²⁵ kimler tarafından yazıldığı ve ne fikir ve maksada hizmet için neşredildiğini, doğrusu iyi anlayamadım.

Anladığım bir şey var ise o da birçok mündericatı⁵²⁶ hakikate, nefis-ül-emre⁵²⁷, menafi-i sahihe-i vataniye⁵²⁸ muvafık olmadığıdır.

517
Saltanat-ı
Osmaniye'nin hâl-i
hâzırı: Osmanlı saltanatının bugünkü hali

518
umumen memâlik-i
Osmaniye'nin: genel olarak Osmanlı memleketlerinin

519
hususen makarr-ı
Hilâfet-i İslâmiye'nin: özel olarak İslam'ın hilâfet merkezinin

520
vilayet-i mezkûre: adı geçen vilayet

521
erbab-ı fesat: bozguncular

522
melce: sığınak

523
sene-i devriye-i menhus: uğursuz yıldönümü

524
serlevha: başlık

525
ceride-i mezkûre: adı geçen gazete

526
mündericat: içerik

527
nefis-ül-emr: hakikatin kendisi

528
menafi-i sahihe-i vataniye: vatanın gerçek menfaatleri

Osmanlı'nın notu:

"(Hilâfet) gazetesi Cemiyetimize mensup olmadığı cihetle efkâr ve mütalâat-ı şahsiyesinden⁵²⁹ dolayı Cemiyetimiz mes'ul olamaz."ⁱ Burada söz konusu edilen "İttihat ve Terakki Cemiyeti"dir.

9. *Osmanlı* Gazetesi

Yayınına Avrupa'nın bir başka köşesinde başladıktan sonra Londra'da devam eden gazetelere, Ali Şefkati'nin *İstikbal*'inden sonra *Osmanlı*'nın da katıldığı görülür. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı" olarak önce Cenevre'de çıkan *Osmanlı*'yı, yine Jön Türk gazeteleri arasında yer alan ve aynı adı taşıyan Tarsusizade Münif Bey'in 1897 yılında Mısır'da yayımladığı *Osmanlı* gazetesiyle karıştırmamak gerekir. Basın tarihimizde aynı adı taşıyan pek çok gazete ve dergi vardır.ⁱⁱ

A

Bir süre İngiltere'de (Londra ve Folkestone) yayımlandığı için üzerinde duracağımız *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısı, 1 Aralık 1897 tarihinde Cenevre'de çıkmıştır. *Osmanlı*'nın bu şehirdeki yayını 1 Haziran 1900 tarihli 61. sayısına kadar devam eder ve gazetesinin 10 Haziran 1900 tarihli 62. sayısı (24x34 cm) Londra'da yayımlanır. *Osmanlı*, İngiltere içinde de yayın yeri değiştirerek 1 Ekim 1900 tarihli 69. sayısı "Londra karibinde⁵³⁰ ve Manş Denizi sahilinde" bulunan Folkestone'da çıkar. Koleksiyonlarda mevcut bulunan ve bu şehirde yayımlanan gazetenin son sayısı 15 Mart 1903 tarihli 119. sayıdır. 120. sayının ise, biraz gecikmeyle, 15 Ağustos 1903 tarihinde Kahire'de çıktığı görülür. Koleksiyonlarda mevcut sayılara göre *Osmanlı*'nın Mısır'da yayımlanması 15 Mart 1904 tarihli 134. sayıya kadar sürer. Ş. Mardin'in, *Osmanlı*'nın yayın hayatının Mısır'da sona erdiği şeklindeki ifadesi ger-

⁵²⁹ efkâr ve mütalâat-ı şahsiye: şahsi fikir ve görüşler

ⁱ *Osmanlı*, sayı 55, 1 Mart 1900, s. 7-8.

⁵³⁰ karp: yakın

ⁱⁱ *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Ankara 1963, sıra no. 1182-1195.

çeklere uygun olmayıp gazete, Kahire'den sonra tekrar İsviçre'de yayımlanmıştır.ⁱ *Osmanlı*'nın 135. sayısı "BM"deki ve Türkiye'deki koleksiyonlarda eksik olduğu için kesin bir tarih söylemek mümkün değilse de, 15 Temmuz 1904 tarihli 136. sayının yeniden İsviçre'de yayımlandığı görülür.ⁱⁱ *Osmanlı*'nın son sayısı, 8 Aralık 1904 tarihli 142. sayıdır. Bu sayının son sayfasında yer alan "İtizar"da "Mürettibimizin rahatsızlığı sebebiyle gazetemiz miadından birkaç gün sonraya kalıyor. Bundan dolayı muhterem kariyerimize itizarı⁵³¹ vazife biliriz" denildiğine bakarak bu sayı ile *Osmanlı*'nın sona erdiğine hükmedilebilir. Bu yer değiştirmelerin yanı sıra *Osmanlı*'nın sahip ve "görüş" değiştirdiği de dikkatten kaçmaz. Bizi özellikle ilgilendiren, *Osmanlı*'nın İngiltere'de yayımlanan sayılarıdır.

B

"Jön Türk" gazeteleri içinde önemli bir yeri olan Cenevre *Osmanlı*'sının başlıca özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

a. Gazetenin ilk özelliği, Batı dilleriyle yayımlanan "ek"leridir. "Ek"lerden Fransızca olanı 5 Aralık 1897, İngilizce olanı da 15 Temmuz 1898 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlamıştır. 1 Şubat 1900 tarih ve 53 sayılı *Osmanlı*'da duyurulduğuna göre, "Bu nüshamızla birinci defa olarak Almanca (Osmanlı) ilâvesi saha-yı intişara vaz'olunmuştur⁵³²". Üç Batı diliyle yapılan yayın, *Osmanlı*'da savunulan görüşlerin Avrupa'nın siyaset ve basın çevrelerinde kolaylıkla bilinmesi amacını güdüyordu.

b. 1897-1904 yıllarında yayımlanan *Osmanlı*, Jön Türklerin çalışmalarını izlemek bakımından güvenilir bir kaynak olmaktadır. Çeşitli vesilelerle gazetede yayımlanan biyografiler ve bunlara eklenen fotoğraflar büyük bir değer taşımaktadır.

531

itizar: öziir dileme

i Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 121.

ii Tunaya'ya göre de "Gazete, 136. sayısından itibaren tekrar Cenevre'ye nakledilmiştir".

T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1869-1952*, s. 145, not 3.

532

saha-yı intişara vaz'olunmuştur: yayımlanmıştır

c. İlk sayılardan itibaren gazetede yer alan “Matbuat-ı Cedide” başlıklı yayın haberlerinde, yeni çıkan gazete ve dergilerle birlikte “risale”ler hakkında da faydalı bilgiler buluyoruz. Bu vesile ile işaret edelim ki Jön Türk gazetelerinin yanı sıra, Türkiye dışında yayımlanan risaleler de ayrı araştırmalara konu olacak değer ve önemdedir.ⁱ

ç. *Osmanlı*’nın “basımevi” de, Jön Türk yayınlarını büyük ölçüde kolaylaştırmış görünüyor. Bizim bakımımızdan dikkate değer olan, *Osmanlı*’nın Folkestone’a taşınması ile birlikte, İngiltere’deki Türk gazeteciliğinde Londra dışında ikinci bir merkezin kurulmuş olmasıdır.

C

“İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin vasıta-i neşriyatı” olarak yayına başlayan *Osmanlı*’nın 16 Nisan 1902 tarihli 104. sayıdan başlayarak “Hürriyetperveran Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesinin vasıta-i neşriyatı” olduğu görülür. Gazete Mısır’da yayımlanırken yeneden “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin vasıta-i neşriyatı” olur. İkinci defa Cenevre’de yayımlanırken artık “İttihat ve İnkılâb Cemiyeti’nin vasıta-i efkârı”dır. Ne var ki, “cemiyet” değişikliklerine rağmen, bu on beş günlük gazetenin başlığındaki “*Organe de la Jeune Turquie*” sözünde bir değişiklik olmaz. Fakat bu arada gazeteyi yayımlayan ekiplerde de bazı değişimler meydana gelir. Bu değişikliklere rağmen, *Osmanlı*’nın genel tutumu, amaçlar bakımından aynı çizgiyi sürdürmeye devam eder. Değişen, kişilerin ve düşüncelerin gazetede aldıkları yerdir. Gazete hangi “cemiyet”in yayın organı olursa, onunla ilgili görüşler gazetede daha geniş yer kaplar.

Gazetenin ilk sayılarında “Ahmet Rıza Bey biraderimiz tarafından” gönderilen makaleler dikkati çekmektedir. 1 Haziran 1899

ⁱ S.N. Gerçek, bir makalesinde ele aldığı bu “kitap ve risaleler”in sayısının 62’ye vardığını söyleyerek bir listesini de verir. Bunlar arasında “Ubeydullah Efendi merhumun el yazısıyla” Liverpool’da yayımlanan *Din ve Dünya* adlı risale de vardır.

S.N. Gerçek, “Jön Türk Neşriyatı”, *Akşam*, 3 Nisan 1941, s. 7.

tarihli 37. sayıdan başlayarak, aynı yazarın, “Vazife ve Mes’uliyet” adlı eseri “(Osmanlı)nın tefrikası” olarak yayımlanır. Damat Mahmut Paşa’nın oğulları ile birlikte Avrupa’ya kaçması ve bu olayı izleyen gelişmeler *Osmanlı*’da geniş yer bulur. Mahmut Paşa ve oğullarının Cenevre’ye yaptıkları yolculuk sırasında, Roma’dan Cenevre’ye gelen İshak Sükûti’nin “(Osmanlı) gazetesi üzerindeki bütün hak ve salahiyetlerini Paşa’ya takdim eylemesi” üzerine Damat Mahmut Paşa “gazetenin bütün masraf ve mes’uliyetlerini” üzerine alır.ⁱ *Osmanlı* gazetesinin İngiltere’ye nakline karar veren de Mahmut Paşa olmuştur.ⁱⁱ Bu konu ile ilgili olarak 1 Mayıs 1900 tarihli gazetede (Sayı 59) şu “ilan” yer almaktadır:

Matbaamızın kariben⁵³³ Londra’ya nakliyle (Osmanlı)nın bir tarz-ı ekmelede neşri⁵³⁴ Cemiyetimizce takarrür etmiş⁵³⁵ olduğundan hurufat ve kasalarımızın bir kısmı İngiltere’ye gönderilmiş ve gazetemiz şimdilik dört sahife olarak intişar edebilmiştir⁵³⁶.

İşaret edelim ki bu sayının üç sayfası Damat Mahmut Paşa’nın “Müslimine Hitab” adlı yazısına ayrılmıştır.

Osmanlı’nın İngiltere’ye gelmesinden sonra da gazetede geniş ölçüde yer alan yazı ve haberler Mahmut Paşa ile çevresine aittir. Bu durumda, gazetenin “Hürriyetperveran Fırkası” adına yayımlanması olağan karşılanmalıdır. 1902 Paris Kongresi de *Osmanlı* tarafından ilgiyle izlenir. Brüksel’deki ölümü üzerine 15 Şubat 1903 tarihli *Osmanlı*’nın (Sayı 118) beş sayfası “Damat Mahmut Paşa”ya ayrılmıştır. Kahire’de yayımlanan *Osmanlı*’nın iki sayısında (20 Ocak ve 10 Şubat 1904 tarihli 130. ve 131. sayılar) Prens Sabahattin’in “Hangi Yoldayız?” adlı uzun yazısının yer aldığı görülür. Prens Sabahattin’in daha sonraki makalelerinde ve kitaplarında geliştireceğini gördüğümüz fikirleri, bunlara yol açan olay ve yazılar, *Osmanlı*’nın 51. sayısından 131. sayısına kadar devam etmektedir. Bu işaretlerden sonra, *Osmanlı*’nın

533
kariben: yakında

534
tarz-ı ekmelede neşri:
büyük olarak
yayımlanması

535
takarrür etmek: karar
verilmek

536
intişar etmek:
yayımlanmak

i A.B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, s. 92.

ii A.g.e., s. 110.

Prens Sabahattin

İngiltere döneminin "Science sociale"ci fikirleri Türkiye'de temsil eden Prens Sabahattin'in görüşlerine hazırlık olduğunu söyleyebiliriz.ⁱ

Osmanlı gazetesi üzerinde genişçe duran Ş. Mardin'e göre,ⁱⁱ "Folkestone *Osmanlı*'sında Prens Sabahattin Bey'in tesiri kendini üç şekilde gösteriyordu. Bir kere Padişaha karşı yöneltilen tenkitler son derece sertleşmişti. Diğer taraftan o zamana kadar bütün Jön Türk dergilerinde az bir yer tutan Türklerin Türk olarak davranışlarını(n) tenkidi yapılıyordu. Nihayet bu tenkitle ilgili olarak Türklerin Batı uygarlığı akımına katılmalarını temin edecek bir kültür politikasının temeli inşa edilmeğe çalışılıyordu".ⁱⁱⁱ

ⁱ Sabahattin Bey'in görüşleri için şu kitaplara başvurulabilir:

C.O. Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954.

Z.F. Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, İstanbul 1962.

ⁱⁱ Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 93-121.

ⁱⁱⁱ *A.g.e.*, s. 119-120.

10. Kürdistan Gazetesi

“Bedirhan Paşazade Abdurrahman”ın “sahip ve muharriri” olduğu *Kürdistan* gazetesi de, bir süre İngiltere’de yayımlanmıştır. 15 Ekim 1898 tarihli *Osmanlı*’nın 22. sayısında “Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey biraderimiz Mısır’da tesis ile neşrine başladığı (Kürdistan) gazetesine devam etmek üzere şehrimize gelmiş ve matbaamızda tab’ettirip altıncı ve yedinci nüshalarını neşretmiştir” haberinden anlaşıldığına göre, adı geçen gazete önce Mısır’da yayımlanmış, daha sonra da Cenevre’de yayınına devam etmiştir. İki yıl kadar Cenevre’de kalan gazete sahibinin yeniden Kahire’ye döndüğünü, 1 Aralık 1899 tarihli *Osmanlı*’nın 49. sayısından öğreniyoruz:

537
karip: yakın

... Abdurrahman Bey Cenevre’de iki seneye karip⁵³⁷ bir zamandan beri... Kürdistan namıyla kürdi-yül i bare⁵³⁸ bir gazete neşretmekte idi. Bu kere... vü-cudu Cenevre’nin pek sert olan kışına tahammül edemeyeceğine... Cenevre’yi terk ile... Kahire’ye müteveccihen⁵³⁹ hareket etmiştir.

538
kürdi-yül ibare: Kürtçe

539
müteveccihen: bir yere doğru

Kürdistan gazetesinin bizim görebildiğimiz tek sayısı Ankara’da Millî Kütüphane’dedir. Cenevre’de yayımlanmış olan bu 18. sayı 21 Eylül 1315 (1899) tarihli. “Kürdleri tahsil-i ulûm ve fûnuna⁵⁴⁰ teşvik eder nasayih⁵⁴¹ ve edebiyat-ı Kürdiyyeyi havi⁵⁴²” gazetesinin bizi ilgilendirmesi, Türkçe ve Kürtçe olarak yayımlanmasından ötürüdür. 1 Ağustos 1900 tarihli *Osmanlı*’da çıkan bir “ilan”dan (sayı 65, s. 8) gazetesinin Londra’da çıkarılması için teşebbüse geçildiğini öğreniyoruz:

540
tahsil-i ulûm ve fûnun: ilimler ve fenlerin öğrenimi

541
nasayih: öğütler

542
edebiyat-ı Kürdiyyeyi havi: Kürt edebiyatını içeren

Bedirhan Paşazade Abdurrahman Bey biraderimiz gazetesinin neşri için geçen hafta Londra’ya vasil olmuş⁵⁴³ ise de matbaamızın nevâkısı⁵⁴⁴ ikmal edilemediğinden⁵⁴⁵ (Kürdistan)ın neşri birkaç hafta daha teahhur etmiştir⁵⁴⁶.

543
vasıl olmak: ulaşmak

544
nevâkıs: eksikler

545
ikmal etmek: tamamlamak

15 Ekim 1900 tarihli *El-Hilâfet*’in bir haberinden ise (sayı 31, s. 2) *Kürdistan* gazetesinin Türkçe ve Kürtçe olarak Londra’da yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bu yayının ne kadar sürdüğü ve gazetenin özellikleri hakkında başkaca bir bilgi mevcut değildir. İngil-

546
teahhur etmek: gecikmek

547
meşguliyet-i kesire:
işlerin yoğunluğu

tere'de Türkçe olarak yapılan süreli yayınlar listesine 1900 yılın-
da *Kürdistan* gazetesini kaydetmekle yetiniyoruz.

548
neşri ve tab'ı duçar-ı
tehir olmuş: yayını ve
basımı gecikmiş

11. *Dolab* Gazetesi

549
kariin-i muhtereme:
muhterem okurlar

Folkestone'da bir basımevinin kurulması üzerine bu şehirde
yayımlanan gazetelerden biri de *Dolab* olmuştur. İlk sayısı 1 Teş-
rinisani 1316 (14 Kasım 1900) tarihinde çıkan *Dolab* "Ayda bir
neşrolunur Türk mizah gazetesidir". İlk iki sayısı 20x30 cm ola-
rak çıkan dört sayfalık gazetenin boyu 3. sayıdan başlayarak bü-
yür (21x34 cm). Muntazam bir şekilde çıkarılan bu mizahi ga-
zetinin koleksiyondaki son sayısı 1 Mayıs 1317 (14 Mayıs 1901)
tarihli 7. sayıdır. 1 Eylül 1901 tarihli *Osmanlı*'da yer alan bir
"ilan"da (sayı 91, s. 8) "Muharrir-i Dolab" adına şu açıklama
vardır:

552
cesim: büyük

553
varta-i mahv ve izmih-
lâl: çökme ve yok olma
tehlikesi

Matbaaca mevcut meşguliyet-i kesire⁵⁴⁷ ve mürettibimizin keyifsizliği se-
bebiyle (*Dolab*)ın neşri ve tab'ı duçar-ı tehir olmuş⁵⁴⁸ bulunduğundan kari-
in-i muhteremenin⁵⁴⁹ bir müddet için aflarını talep eylerim.

554
enzar-ı âleme vazet-
mek: âlemin gözü
önüne koymak

Bu açıklamadan, gazetenin mayıs ayından sonra da çıkmış ola-
cağı tahmin edilebilirse de, yayının ne zaman sona erdiğini kestir-
mek mümkün değildir.

555
mukaddeme: önsöz

Gazetenin ilk sayısında, "Henüz (*Dolab*)ın tab'ının ve neşrinin
mütevakkıf olduğu⁵⁵⁰ bazı müşkilâtın tamamıyla ref⁵⁵¹ olunama-
ması ve hususile bu sırada (Osmanlı) Matbaasının mühim ve ce-
sim⁵⁵² bir eserin tab'ıyla meşguliyeti gazetemizin ayda bir defa neş-
rine mecburiyet hâsıl eyledi. Bir iki aya kadar onbeş günde bir çı-
karılmasına çalışılacaktır" denmesine rağmen, gazete 7. sayıya ka-
dar "aylık" olarak yayımlanmıştır.

556
teshil: kolaylaştırma

557
muavenet-i alicenabane:
cömert yardımlar

Gazetenin tutumunu göstermek için "(*Dolab*)ı Döndürmeden
Evvel" başlıklı önsözün şu cümlelerini hatırlatmak yeter:

558
hey'et-i kiram: soylu,
cömert topluluk

559
vazife-i şükr-güzâr
bilmek: teşekkürü
kutsal vazife bilmek

Biraz da ciddî konuşalım. Gazetemizin serlevhasından anlaşılacağı üze-
re mesleğimiz, vatani bir varta-i mahv ve izmihlâl⁵⁵³ sürüklemekte olan mah-

lûk-ı mâlûmu bir teşhir dolabına bindirip bilcümle kabahatlerini, ihanetlerini, cinayetlerini enzar-ı âleme vazetmektir⁵⁵⁴.

“Mahlûk-ı mâlûm” diye adlandırılan Abdülhamit, karikatürlerin başlıca konusudur. Kimler tarafından çıkarıldığını bilemediğimiz *Dolab*’ın, *Osmanlı* mensuplarından geniş ölçüde yardım gördüğü şu satırlardan anlaşılıyor:

Mukaddemeye⁵⁵⁵ nihayet vermek üzere, gazetemizin tab’ı, neşri ve muhaberatının teshili⁵⁵⁶ hususunda muavenet-i âlicenabânesine⁵⁵⁷ mazhar olduğumuz (Osmanlı) hey’et-i kiramına⁵⁵⁸ arz-ı teşekkürü de bir vazife-i şükr-güzâr biliriz⁵⁵⁹.

Bizim dikkate değer bulduğumuz taraf, bazı fikirleri halka mal etmek, kendisine karşı mücadele edilenleri yermek için Türkiye dışı gazeteciliğimizde de mizahtan yararlanılmakta oluşudur.

12. Selâmet Gazetesi

İsmail Kemal tarafından çıkarılan *Selâmet* gazetesi de Folkestone’da basılanlara eklenmek gerekir. Tek bir sayısını bile bulup göremediğimiz gazete hakkında İsmail Kemal’in 1920’de Londra’da yayımlanan İngilizce hatıraları ile *Osmanlı*’da yer alan bir haber bize yardımcı olmaktadır. Gazetenin başlığı “Bazı Jön Türk Gazeteleri” adlı klişede görülebilir.

15 Haziran 1901 tarihli *Osmanlı* gazetesinde (sayı 86, s. 8) bildirildiğine göre,

... İsmail Kemal Beyefendi Hazretleri bu defa, (menafi-i umumiye-i Şarkiyeye hâdim⁵⁶⁰) olmak üzere SELÂMET namile bir gazete neşrine mübaşeret⁵⁶¹ buyurmuşlardır. Bu yeni ceridenin takip edeceği meslek⁵⁶², müşârûn-ileyh⁵⁶³ tarafından beyan olunduğu üzere, (Hey’et-i umumiye-i Osmaniyenin⁵⁶⁴ uğradığı tezelzül⁵⁶⁵ ve tedenniyi⁵⁶⁶, hey’et-i umumiye-i⁵⁶⁷ terkib⁵⁶⁸ eden ecza-yı mütemmimenin⁵⁶⁹ mâruz olduğu felaketi cümleye bildirmek ve esbab-ı selâmeti⁵⁷⁰ yoluyla anlatmaktır). Mezkûr gazetenin Arnavutluk ahvâl-i hususiyesine⁵⁷¹ münhasır⁵⁷² bir kısım-ı mahsus⁵⁷³ vardır ki hem Türkçe

560
menafi-i umumiye-i
Şarkiyeye hâdim:
Doğu’nun genel men-
faatlerinin hizmetinde

561
mübaşeret: girişme

562
meslek: tutum,
izlenilecek yol

563
müşârûn-ileyh:
yukarıda adı geçen kişi

564
Hey’et-i umumiye-i
Osmaniye:
Osmanlı’nın geneli

565
tezelzül: sarsıntı

566
tedenni: gerileme

567
hey’et-i umumiye: bir
şeyin tamamı

568
terkip: bir araya getirme

569
ecza-yı mütemmime:
bütünün parçaları

570
esbab-ı selâmet:
kurtuluş vasıtaları

571
ahvâl-i hususiye: özel
durumlar

572
münhasır: bir şey için
ayrılmış

573
kısım-ı mahsus: özel
kısımlar

ve hem de Arnavutça neşrolunacaktır. Lâkin... bu ilâvenin neşrinin Arnavutluk gibi bir vatanpârenin⁵⁷⁴ iştirak⁵⁷⁵ veya istiklâlî gibi makaside⁵⁷⁶ müstenit⁵⁷⁷ olmadığını söylemeğe hacet yoktur... Mahall-i tab'⁵⁷⁸ matbaamız olmakla beraber her bir husus için âtidedeki⁵⁷⁹ adrese müracaat edilmek lâzım gelir.

Verilen adres Brüksel'dedir.

1901 yılında yayımlanmaya başlandığı anlaşılan *Selâmet* gazetesini hakkında Sommerville Story tarafından yayımlanan *The Memoirs of Ismail Kemal Bey* adlı kitapta (Londra 1920, XIX + 410 s.) tamamlayıcı bilgiler buluyoruz. İsmail Kemal'in yazdığına göre, adını Fransızca olarak "Le Salut de l'Albanie" olarak verdiği *Selâmet*, üç dilli bir gazetedir. Bu gazetenin Türkçe bölümü Folkestone'da, Arnavutça bölümü Brüksel'de ve Rumca bölümü de Atina'da basılmakta idi.ⁱ *Osmanlı* gazetesinin ihtimal vermemesine rağmen *Selâmet*'in Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalıştığı anlaşıyor.

İsmail Kemal (1844-1918) ilk bölge gazetemiz *Tuna*'da da görev almış, Odian Efendi'nin yokluğunda ona vekâlet ederek, gazetesinin yönetiminde ve başyazarlığında bulunmuştur.ⁱⁱ Kahire'de yayımlanan *Kanun-ı Esasî* adlı gazetesinin 22 Mart 1897 tarihli sayısında (sayı 13, s. 3) İsmail Kemal Bey'in, "... Midhat Paşa'nın Tuna Valiliğinde Meclis-i İdare Başkıtabeti ve TUNA gazetesini sermuharirliği ifa ettiği" belirtilmiştir. Hatıralarında yazdığına göre Midhat Paşa ile birlikte Rusçuk'ta bulunurken yayımladığı *Mecrâ-yı Efkâr* adlı dergiyi daha sonra siyasi bir gazete haline getirerek Filibe'de de çıkarmıştır.ⁱⁱⁱ Adı geçen derginin, Türkçe-Bulgarca olarak Rusçuk'ta yayımlanan ikinci sayısı (1868) Millî Kütüphane'de mevcuttur. Bir araştırmacıya göre bu "Türkçe-Bulgarca ilmî, edebî aylık dergi" 1867-1868 yıllarında "iki üç sayı yayımlanmıştır".^{iv}

Siyaset ve fikir tarihimize de yeri olan İsmail Kemal, tarihe "Arnavutluk devlet adamı" olarak geçmiştir.^v

574

vatanpâre: vatan
parçası

575

iştirak: dağılma

576

makasid: maksatlar

577

müstenit: dayanan

578

mahall-i tab': basım
yeri

579

âti: aşağıda

i Sommerville Story (ed.), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, s. 303.

ii A.g.e., s. 30.

iii A.g.e., s. 277.

iv İ. Eren, "Tuna Vilâyeti Matbuatı ve Neşriyatı", *Türk Kültürü*, sayı 29, Mart 1965, s. 316.

v N. Jökl, "İsmail Kemal Bey", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, c. 8, New York 1950, s. 350.

Abdülhamid gazetesesi

13. Abdülhamid Gazetesi

Londra'da teksir suretiyle basılan bu gazetenin (21x27 cm) tek bir nüshası Ankara'da Millî Kütüphane'de bulunmaktadır. Üzerinde sayı kaydı bulunmayan dört sayfalık gazete 3 Aralık 1901 tarihli ve "Hariciye Muhasebe Kalemi Kâtiplerinden Ali Fuad" tarafından çıkarılmıştır. İlk yazının "İfade-i Mahsusa" adını taşımasına bakılarak eldeki sayının *Abdülhamid*'in 1. sayısı olduğu sanılabilir. Gazetenin başlığının üst sağ köşesinde şunlar yazılıdır:

580
nazargâh-ı intibah:
beğeni

581
meccanen: ücretsiz
olarak

582
eşhas: kişiler

583
varidat-ı seneviye:
yıllık gelir

584
masarifât: giderler

585
düyûn-ı umumiye:
genel borçlar

586
varidat-ı umumiye:
genel gelir

587
düyûnat: borçlar

Osmanlılar'ın nazargâh-ı intibahına⁵⁸⁰ meccanen⁵⁸¹ arz ve takdim olunur. Her on günde bir defa neşrolunur.

Abdülhamid'in şahsına hücum edilen gazetede "Havadis"ler, "Osmanlı Padişahları" başlıklı bir makale ile "Muhavere" adlı bir yazı vardır. Bizim dikkate değer bulduğumuz "Biz Bir Hükûmet miyiz?" adlı yazıda şöyle denilmektedir:

Hayır! Bin kere hayır! Biz bir hükûmet değil zevat hükûmet diye mevcut eşhas⁵⁸² bir eşkiya çetesinden ibaret ve Abdülhamid ise reisleridir.

Biz bir hükûmet olmuş olsak bizim bir maliye kontrolümüz olacak, varidat-ı seneviyemizi⁵⁸³, masarifatımızı⁵⁸⁴ gösterecek düyûn-ı umumiymiz⁵⁸⁵ malûm olacak. Buna mukabil varidat-ı umumiymizden⁵⁸⁶ düyûnatımıza⁵⁸⁷

verilmek üzere neler tefrik⁵⁸⁸ edildiğini bileceğiz ve her sene düyûnatımızın re's-ül-mâline⁵⁸⁹ ne kadar ve faizine ne kadar para tesviye ediyoruz⁵⁹⁰ malûm olacak. Varîdat-ı mütebakimiz⁵⁹¹ yoluyla sarf edilecek. Böyle değil mi? Şimdiki halde ise umum Türkiye hazine-i hâssa⁵⁹² için çalışıyor.

Böylece, gazeteyi çıkaranın "Muhasebe Kalemî" mensubu olduğu belli oluyor. Gazetede "Ey ahali" diye söze başlayan bir de davulcu klişesi vardır. "Davulcu", gaflet içinde olanları uyandırmaya ve Abdülhamit'in başkalarına yaptığı kötülüklerin bir gün kendilerine de erişeceğine inandırmaya çalışıyor. Kaç sayı çıktığını bilemediğimiz "Ali Fuad"ın *Abdülhamid*'i, taşıdığı adla ilgimizi çekmektedir. Süreli yayınlarımız arasında, sayısı kibarık olmasa da, insan adı taşıyanlar eksik değildir.ⁱ

14. Sadakat Gazetesi

Bugüne kadar tek bir sayısını göremediğimiz gazetelerden biri de *Sadakat*'tir. Bu gazete hakkında bütün bildiklerimiz S.N. Gerçek'in verdiği kısa bilgiye dayanmaktadır. Buna göre, "(Sadakat)'in müdür ve muharriri İbrahim Hakkı Bey'dir. Mançester'de 1902 senesinde intişara başlamıştır".ⁱⁱ

Sadakat gazetesi ile İngiltere'deki Türk Gazeteciliği'nin yayın yerlerine Manchester da katılmış olmaktadır.

15. El-Hakikat Gazetesi

588
tefrik: ayırma

589
re's-ül-mâl: anapara

590
tesviye etmek: ödemek

591
varîdat-ı mütebakiye:
kalan gelir

592
hazine-i hâssa:
padişahın özel hazinesi

İngiltere Hükûmeti tarafından 1916 yılında yayımlanmaya başlanan ve Türkçe açıklamalara da yer verilen bu gazete, benzeri gazete ve dergilerle birlikte "İngiltere'de Türkçe Basın" başlığı altında ele alınacaktır. Zaman sırası içindeki yerini belirtmek için adını burada andık.

i Diyarbakır'da *Gökalp* ve *Ziya Gökalp* adlarıyla yayımlanan günlük gazeteler için bkz., C.O. Tütengil, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul 1966, s. 32.

ii S.N. Gerçek, "Jön Türk' Gazeteleri", *Akşam*, 19 Mart 1941, s. 7.

lık müstakil siyasî gazete"nin (28x44 cm) 1960 Mart tarihli sayısıyla sona erdiği görülür. Gazete sahibinin mektubumuza verdiği cevaptan öğrenildiğine göre *Türk Sesi*'nin tirajı 6-8 bin arasında değişmekte idi. Aynı mektupta, gazetenin yayınına devam edemesine sebep olarak "Nisan ayında Türkiye'de talebe nümayişlerinin başlaması" gösterilmektedir. Bu olaylar karşısında "lehte veya aleyhte" bir tavır takınmak istemeyen gazete yayınına durdurmuş, 27 Mayıs 1960'ta "İhtilâl olunca Türk Sesi de maziye karışmış"tır.

B

Türk Sesi'nin en büyük özelliğini, büyük çoğunluğu gazetenin yayımlandığı şehirde oturan Türk cemaatine hitap etmesi teşkil eder. Gerçi gazetenin Kıbrıs ve Türkiye'de de okuyucuları vardı, fakat büyük okuyucu kütlesini İngiltere'de oturan Kıbrıs Türkleri teşkil ediyordu. Gazetenin ilk sayısındaki "Başyazı"da belirtildiği gibi, "Londra gibi dünyanın en büyük bir şehrinde hemen her lisanda gazete çıktığı halde, bunlar arasında bir Türkçe gazete bulunmayışı hiç şüphesiz büyük bir eksiklikti. Bu derin boşluk bugün artık doldurulmuş oluyor".

Gazetenin her sayısında "Türk Sesi" imzalı başyazıdan başka "Anavatan Haberleri", "Kıbrıs Haberleri", "Okuyucu Mektupları" ile fıkralar ve makaleler yer almaktadır. İlk planda ele alınan Kıbrıs davasının yanı sıra Türk cemaatinin sosyal ve ekonomik meseleleri de üzerinde ciddiyetle durulan konular arasındadır.

Gazeteye ait bir özellik olmamakla birlikte, dikkat ve ibretle üzerinde durulması gereken bir nokta da, zamanın "Londra Basın Ataşesi"nin *Türk Sesi*'nin ilk sayısına gönderdiği mesajın şu cümlesidir:

(Türk Sesi)'nin, Namık Kemal'in neşrettiği (Hürriyet)'ten sonra ve 93 yıl ara ile Londra'da ikinci Türk gazetesi olarak çıkacağı söyleniyor.

"İdeal Basımevi"nde hazırlanan *Türk Sesi*, dizgi ve baskı itibarıyla İngiltere'de yayımlanmış olan gazetelerin en iyisi sayılabilir. Haber ve resimleri, genel düzeni itibarıyla da bir "gazete-dergi karışımı" görünüşündedir.

C

“Demokrat Parti” iktidarına yakın Kıbrıs konusundaki fikirleri bir yana bırakacak olursak *Türk Sesi*’nde üzerinde durulan görüşler arasında “Türk’ten Türk’e” kelimeleriyle özetlenen iktisadi dayanışma ve Londra’ya göç konuları dikkati çekmektedir. *Türk Sesi*’ne göre, “Türk’ten Türk’e demek, Türk’ün malını benimsemek ve ecnebininkine tercih etmek demektir. Aynı şey bir Türk’te satılıyorsa onu ecnebiden almamak demektir. Kısacası Türk’ün parasını yine Türk’e vermek demektir”. Bu konuda İngilizleri örnek gösteren gazete “iktisadî hususlarda istisnasız olarak cemaat menfaatlerini korumak” ilkesini savunmaktadır.

Gazetenin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de Kıbrıs’tan İngiltere’ye göç ve bunun yaratacağı meselelerdir. Gazeteye göre, 1959 yılında İngiltere’de 12-15 bin Türk vardır ve gittikçe artan bir muhaceret⁵⁹³ akımı sonucu her ay “1200 ila 1500” kişi İngiltere’ye muhaceret etmektedir. *Türk Sesi*, İngiltere’ye yerleşen Kıbrıs Türklerinin “İngiliz tabiiyetinde” kalmaları halinde “52 milyon İngiliz içerisinde kendi başına eriyip kaybolmak ve kozmopolit bir veçheye bürünmek” tehlikesine dikkati çekmektedir. Gazeteye bakılırsa “... umumî hayat standardımız burada yaşayan hemen her cemaattan daha dun⁵⁹⁴ bir seviyededir. Yegâne millî teşekkülümüz ihtiyaçlarımıza cevap vermekten çok uzaktır. Dinî teşkilâtımız yoktur. Kültür merkezimiz yoktur”. Çıkar yol olarak gazete iki tavsiyede bulunmaktadır: Bunlardan ilki “samimi ve tam bir birlik ve beraberlik kurmak”sa da “maalesef cemaatimiz şu sırada bu millî hasletinden de mahrumdur”. Tavsiye edilen ikinci yol ise, Ada’daki Türklerin hicret etmemeleridir. “İstikbali düşünen her Kıbrıslı Türk’ün bu akını durdurmak için çalışması elzemdir. Muhaceret Kıbrıs’tan Londra’ya değil, bilakis Londra’dan Kıbrıs’a olmalıdır.”

Gazete, Türk cemaatinin meselelerini öğrenmek isteyenler için başvurulması gereken bir kaynaktır. “Londra’da Tanınmış Türkler” yazı dizisi iş hayatını ve gazetede yer alan ticari ilanlar da “çevre”yi tanımayı kolaylaştırmaktadır.

593
muhaceret: göç
594
dun: aşağı

19. Kıbrıs Türk Sesi Gazetesi

İngiltere'deki Türk cemaatinin "Türkçe haber ve yorum ihtiyacını karşılamak için" çıkarılan *Kıbrıs Türk Sesi* de bazı görüş ve yorum farklarıyla bir önceki gazetenin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmaktadır.

A

Kıbrıs Türk Sesi'nin ilk sayısı 10 Kasım 1961 tarihinde Londra'da yayımlanmıştır. İmtiyaz sahibi ve müessese müdürü Abdullah Tahir, yazışleri müdürü ve başyazarı da Osman Türkay'dır. Altı sütun üzerine resimli ve 4 sayfa olan gazete "İstanbul Basımevi"nde dizilip basılıyordu. Başlığının altında "Haftalık Bağımsız Siyasî Gazete" cümlesi yer alan *Kıbrıs Türk Sesi*'nin yayını, 23 Mart 1962 tarihli 15. sayı ile sona ermiştir. İlk sayısının 3500 basıldığını öğrendiğimiz gazetenin tirajı sonraları 5000'in üstüne çıkmıştır. 8 Aralık tarihli 5. sayısından sonra bir süre yayımlanmayan gazetenin 6. sayısının 19 Ocak 1962 tarihinde "Kıbrıs Türk Sesi Matbaası"nda dizilip basıldığı görülmektedir.

B ve C

Kendisini "Türk Kıbrıs'ın Batıda yankılanan hür ve gür sesi" olarak tanıtan *Kıbrıs Türk Sesi* tutumunu şu cümlelerle anlatmaktadır:

Toplumsever ve Atatürkçü ideallerle yayın hayatına atılmış bulunuyoruz. Adanın barışa ve huzura kavuşması en büyük dileğimizdir. Her türlü ihtikârın⁵⁹⁵ ve ihtilâsın⁵⁹⁶, iltimas ve tabasbusun⁵⁹⁷, sahte milliyetçilik ve menfaate dayanan yapmacık vatanseverliğin amansız düşmanıyız... Gerçek olayların objektifi haline gelen (Kıbrıs Türk Sesi), mutlu yarınları yaratacak olan okurlarına hizmeti bir borç saymaktadır. Hür fikir, serbest görüş ve demokratik ideallerle halk safında, halk için savaşmak, şüphe yok ki insanlık değerlerinin bayrağıdır.

⁵⁹⁵ ihtikâr: vurgunculuk

⁵⁹⁶ ihtilâs: hırsızlık

⁵⁹⁷ tabasbus: yaltaklanma

Gazetenin her sayısında Kıbrıs ve Anayurt haberleri, makaleler ve fıkralar vardır. Bize kalırsa gazetenin en önemli yanı, Kıb-

rıs Türklerinin meseleleri ve Londra'daki yaşayışları hakkında bilgi vermesidir. Bu arada üç nokta üzerinde durulduğu söylenebilir: Bunlardan ilki, Londra'da yaşayan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ı unutmamaları, "Kıbrıs'taki ailelerini ve toplumsal faaliyetleri paraca desteklemeleri"dir. Bir örnek olarak, Geçitkale halkının köylerine yaptıkları 124 sterlinlik yardım övülmektedir. İkinci nokta, ihtiyaçlar ve tenkitler başlığı altında toplanabilir. Öne sürülen ihtiyaçlar arasında "takriben 20.000 Kıbrıslı Türk"ün yaşamakta olduğu Londra'da eksikliği duyulan bir de cami vardır. Tenkitler arasında dikkati çeken de, sayısının 200'ü aştığı söylenen "Türk lokantası, kahvesi ve bakkal dükkânında" Türk hususiyetlerine tesadüf edilmemesidir. *Kıbrıs Türk Sesi*'ne göre, "... sadece pilav ve şiş kebabı ile her şey tamam olmaz! ... Ama Rumlar boş durmuyorlar". Üçüncü nokta da, gazetenin son sayılarında gittikçe daha çok yer alan ticari ilanlara bakarak bizim yaptığımız bir yorumdur. Bu ilanlardaki artış, Londra'daki Kıbrıs Türklerinin iktisadi başarılarına bir ölçü olarak ele alınabilir.

Kıbrıslılar arası iç çekişmelerde bir hizbin sözcüsü durumunda bulunan ve siyasi tavrını "Kıbrıs'ta devam eden Menderes rejimi" sözleriyle açıklayan *Kıbrıs Türk Sesi*'nin, "Gazetemizin Kıbrıs'ta satışı ve okunması men mi ediliyor?" sorusu dikkati çekmektedir.

Gerek *Türk Sesi* ve gerekse *Kıbrıs Türk Sesi* gazeteleri, hitap ettikleri okuyucular bakımından İngiltere'deki Türk Gazeteciliği'nde özel bir yer almaktadır. Çünkü bu gazetelerin büyük okuyucu çoğunluğu, gazetelerin yayımlandığı şehirde oturuyorlardı. Siyasi ve tarihi şartların meydana getirdiği bu durumun, bir basın organını canlı tutması ve onu yaşatması, cemaatin sayıca çokluğundan ziyade, kültürel seviyesine ve dayanışma ruhuna bağlı görünmektedir.

20. *Abbotempo* Tıp Dergisi

İngiltere'de Türkçe olarak yayımlanan gazete ve dergilerle ilgili kronolojik listemiz, 1962 yılında çıkmaya başlayan bu dergi ile sona ermektedir. Bu tıp dergisi hakkında da "İngiltere'de Türkçe Basın" başlığı altında bilgi verilecektir.

Son yüzyıl içinde İngiltere’de yayımlanan Türkçe gazete ve dergilerin sayısı 20’den mi ibarettir? Bu soruya kesinlikle “evet” denilemez. Eski ve yeni süreli yayınların ortaya çıkarılması ihtimali daima mevcuttur.ⁱ

Ş. Mardin, “Görülebilen Jön Türk Dergileri ve Tarihleri” listesi içinde, 1901 yılında Londra’da yayımlandığını ileri sürdüğü *İstirdad*’dan söz etmektedir.ⁱⁱ Yazarın, kitabının başka yerlerinde de “yayın” kelimesi yerine kullandığı anlaşılan “dergi” sözü bir yana, Londra’da bu adla bir süreli yayın çıkmış değildir. Bize öyle geliyor ki, “Osmanlı İstirdad Cemiyeti” adına Cenevre’de yayımlanan *İstirdad* gazetesi, yanlışlıkla Londra’da yayımlanmış gibi gösterilmiştir. İlk sayısı 10 Ocak 1901 tarihinde çıkan bu “On günde bir çıkar Türk gazetesi”nin, 10 Haziran 1901 tarihini taşıyan 12 sayılı bir koleksiyonu İstanbul Belediye Kütüphanesi’nde görülebilir.

İngiltere’de yayımlanan Türkçe bültenler, bu araştırmanın dışında bırakılmıştır. Bu bültenler arasında “T.C. Londra Büyük Elçiliği Basın Ataşeliği” tarafından ilk sayısı 26 Ağustos-1 Eylül 1957 günlerini kapsayan *Haftalık Basın Raporu* ve daha sonra günlük olarak çıkarken taşıdığı adla *Basın Raporu* başta gelmektedir. “Hizmete Mahsus” olan bu rapor, yerini *Türkiye Haberler Bülteni*’ne bırakmıştır. “BBC Türkçe Yayınları Servisi”nin haftalık programlarını veren *Londra’dan Bu Hafta...*, “Kıbrıs Türklerine Yardım Komitesi”nce yayımlanan *Kıbrıs’a Yardım Postası* ve 1 Eylül 1967 tarihinden beri Londra Kıbrıs Türk Cemiyeti’nin yayın organı olarak ayda iki defa çıkarılan *Haber Bülteni* bu arada anılabilir.

İngiltere’de Türkçe Basın

İngiltere’de Türkler tarafından yayımlanan gazete ve dergilere, biri İngiliz hükümeti, üçü de özel kişiler tarafından çıkarılan dört süreli yayın daha katılmaktadır. Türkçe oldukları için ilimizi çe-

i S.N. Özerdim, 9.4.1966 tarihinde bize yazdığı mektubunda “iki üç yıl önce” İngiltere’de çıkan, fakat adını hatırlayamadığı bir dergiden söz ediyordu.

ii Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, s. 249.

ken bu yayınların toplu bir halde ele alınması ve “İngiltere’de Türkçe Basın” başlığı altında incelenmesi bize daha uygun göründü. Kronolojik sıra içindeki yerlerine göre tanıtacağımız bu yayınlar şunlardır:

15. *El-Hakikat* Gazetesi

İngiliz Hükümeti tarafından “Onbeş günde bir kere” yayımlanan bu resimli gazetenin (41x58 cm) ilk sayısı 10 Mart 1916 tarihinde Londra’da “Strand Cadde’de Melford Leyn basmahanesinde tabolunmuştur”. Birinci Dünya Savaşı’nın çeşitli cephe-lerdeki fotoğraflarına yer verilen 8 sayfalık gazetede, resim altı veya açıklamalar dışında hiçbir yazıya rastlanmamaktadır. Dört dilli gazetede Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve Urduca da yer almaktadır. Gazetenin son sayısı, 5 Ocak 1919 tarihini taşıyan 75. sayıdır.

El-Hakikat, benzerlerini İkinci Dünya Savaşı sırasında da gördüğümüz bir propaganda gazetesidir. Koleksiyonda bizi de yakından ilgilendiren savaş resimleri vardır.

16. *Türkiye ve Büyük Britanya* Dergisi

Londra’da “British Industrial Publicity Overseas Limited” in sahipliğini yaptığı bu derginin ilk sayısı 1940 Ekim’inde yayımlanmıştır. İlan ve reklama geniş ölçüde yer veren ve İngiltere ile ilgili çeşitli makaleleri yayımlayan bu resimli dergi üç ayda bir çıkmaktadır. 1943 Haziran tarihli 15. sayıya kadar Türkçe olarak çıkarılan dergi, İkinci Dünya Savaşı’nın son yıllarında Türkçe yayınların Türkiye’ye girmesinin yasaklanması üzerine, 16-24. sayılarını İngilizce olarak yayımlamak zorunda kalmış, Şubat-Mart 1945 tarihli 25. sayısı ile yeniden Türkçe olarak çıkmaya başlamıştır. Bazı yazıların İngilizce özetlerine de yer verildiği görülür.

İngiliz sanayi mamullerini Türk piyasasına tanıtmak ve satmak amacını güden dergide kültürel yazılara da rastlanır. Derginin 100. sayısındaki bir makalede belirttiği gibi, “... ziraate, ticarete, sanayiye ve bilhassa son icadlarla tekemmül ettirilen⁵⁹⁸ makine ve alet-

⁵⁹⁸ tekemmül etmek: yetkinleştirmek

TÜRKİYE VE BÜYÜK BRİTANYA

TURKEY and GREAT BRITAIN

JULY—SEPTEMBER, 1968

Vol. 26 No. 127

Temmuz—Eylül, 1968

Türkiye ve Büyük Britanya dergisi

ler" ile ilgili yazılar önde gelmektedir. Kurucusunun S.C. Talbot olduğu anlaşılan derginin başyazarı H.M. Burton'dır. Bazı Türkler de yazıların Türkçeye çevrilmesinde çalışmaktadırlar.

Londra Halkevi'nin faaliyetleri, Türk-İngiliz iktisadi, ticari ve kültürel ilişkileri bu dergide izlenebilir. Bugün de yayınına devam eden derginin gördüğümüz son sayısı Temmuz-Eylül 1968 tarihli (cilt 26, sayı 127). Son yıllarda derginin düzenli bir şekilde yayımlanmadığı anlaşıyor.

Türkiye ve Büyük Britanya'nın başlıca iki özelliği arasında, İngiltere'de yeni Türk harfleriyle yayımlanan ilk dergi oluşu ve uzun süredir yayımlanması sayılabilir.

17. *Britanya Sanayii Dergisi*

İngilizler tarafından Londra'da yayımlandığını gördüğümüz dergilerden biri de, "En eski ve ileri gelen Britanya İhracat Gazetesi olan (British Trade Journal and Export World) Mecmuasının Türkçe nüshası", *Britanya Sanayii* olmuştur. İngilizcesinin "Tesis tarihi: 1863" olan derginin Türkçe sayısının 1940 yılının sonlarına doğru çıkarıldığını sanıyoruz. İki ayda bir yayımlanan derginin bizim görebildiğimiz sayıları Aralık 1948'de çıkan cilt 8, sayı 51 ile 9. cilde dahil olan ve sırasıyla 1949 yılının Şubat, Ağustos ve Ekim aylarında yayımlanan 52., 55. ve 56. sayılarıdır.

"Başmuharriri Ph. Marsh, müdür ve naşiri K.E. Hughes" olarak belirtilen *Britanya Sanayii*'nin, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'a göre, "başlıca gayelerinden biri Britanya sanayiini Türkiye'de tanıtmak ve iki dost memleket arasında ticarî

ve iktisadî temasları teşvik etmek” tir.ⁱ Dergide, İngiltere’nin ihraç ettiği sanayi mamulleri ile ilgili ilanların yanı sıra bunları tanıtan yazılar, Türkiye’de açılan sanayi tesisleri ve yeni buluşlarla ilgili makaleler vardır.

Britanya Sanayii’ni sadece bir ilan ve reklam dergisi sanmak yanlış olur. Adı geçen dergide, özellikle sanayi dünyasındaki gelişmeler ve çalışmalar konusunda ilgi çekici makaleler bulunmaktadır. Bunlar arasında “Kömür madenciliğinde gelişmeler – İki saatte kurulan ev – Yeni paket ve ambalaj usulleri – Makineleştirilmiş muhasebe – Sıcak memleketler için İngiltere’de yapılan alüminyum evler – İngiliz demiryollarında ıslahat” adlı yazıları söyleyebiliriz.

Derginin yayın süresi hakkında bir bilgimiz yoktur.

20. *Abbottempo* Tıp Dergisi

İlk sayısı 1962 Mart’ında “Abbott Laboratuvarları” tarafından yayımlanan bu Türkçe dergi, ortaya bir tartışma konusu koymaktadır. Söz konusu laboratuvar adına “Londra’da Interspan tarafından” çıkarılan *Abbottempo* “foto-ofset usulüyle Hollanda”da basılmaktadır. Bu durumda derginin İngiltere’ye mi, yoksa Hollanda’ya mı mal edileceği “metodolojik” bir mesele olarak ele alınabilir. Biz bu tartışmaya girmeden, derginin 1965 yılı 2. sayısına kadar üzerinde yer alan “Abbott Laboratuvarları adına Londra’da Interspan tarafından çıkarılmıştır” cümlesinin, aynı yılın 3. sayısından başlanarak “Abbott Laboratuvarları tarafından hazırlanıp çıkarılmıştır” şeklini aldığına işaret edelim.

Artistik bir şekilde yayımlanan dergide tıp konularının yanı sıra sosyoloji, psikoloji, felsefe, sanat ve edebiyat meselelerine de, tıp tarihiyle ve hastalıklarla ilgisi ölçüsünde yer verilmektedir. Yayını devam eden derginin her sayısında sanat değeri olan resim ve fotoğraflar vardır.

Durumu tartışma konusu olan *Abbottempo* dergisi bir yana bırakılsa bile, Ali Suavi’nin *Muhbir*’i ile 1867 yılında başlayan İngiltere’deki Türkçe süreli yayınlar içinde ve yüzyıllık bir zaman sü-

ⁱ *Britanya Sanayii*, c. 8, sayı 51, Aralık 1948, s. 105.

resinde 19 gazete ve derginin yer aldığı anlaşılır. Önce de işaret ettiğimiz gibi, bulunacak eski-yeni yayınlarla bu sayının yükselmesi mümkündür."

İngiltere'de yayımlanan gazete ve dergileri tanıtmak amacını güden bu analitik çalışmayı, bundan sonraki bölümde ele alacağımız Türkiye dışı gazeteciliğimizin ortaklaşa yanları ve varılan hükümler tamamlayacaktır.

IV

Sonuçlar

Muhbir ile başlayan ve bazı aralıklarla günümüze kadar gelen “İngiltere’de Türk Gazeteciliği ve Türkçe Basın”ın ortaya koyduğu “Sonuçlar”ın iki bakımdan değerlendirilmesi bize mümkün ve gerekli görünüyor:

I. İngiltere örneğinin düşündürdüğü, başka ülkelerde de geçerli olup olmadığını incelenmeye değer bulduğumuz “model”.

II. Bir “kesit” olarak ele aldığımız İngiltere örneğinin, Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği için de “ortaklaşa” olan yanları.

İngiltere “Model”i

İngiltere örneğinden hareketle kurduğumuz “model”, kelimenin gerçek anlamında “Giriş”te üzerinde durduğumuz “Tasnif Denemeleri”ne bir “ek” niteliğindedir. Başka ülkeler için de geçerli olmamasına bir sebep göremediğimiz bu “tasnif”, basının sebep olduğu “personel” ve “malzeme” birikimine geniş ölçüde bağlı görünüyor. Bir “koloni”nin teşekkülü ise, “büyük şehir-métropole” ile ilgili bir vakıa olduğu kadar, tarihi olayların da bir sonucu sayılmak gerekir.

Bir yüzyıl boyunca İngiltere’de karşılaştığımız Türkçe yayınlar, bunları çıkaranlar bakımından, dört kümede toplanabilir:

- 1) Türkiye'den kaçan gazeteciler tarafından yapılan yayınlar,
- 2) "Büyük şehir" çevresinde oluşan "Türk kolonisi" mensupları tarafından yapılan yayınlar,
- 3) Hükümete bağlı "resmî kuruluşlar" tarafından yapılan yayınlar,
- 4) Özel teşebbüse mensup kişiler tarafından yapılan yayınlar.

İngiltere'de yayımlandığını tespit ettiğimiz bütün Türkçe gazete ve dergiler bu kümelerden birine girmektedir. "Kıbrıs Türkleri"ni göz önünde tutarak ileri sürdüğümüz "Türk kolonisi", tarihi bir kategori olarak, Türkiye dışı gazeteciliğimizin yer aldığı her ülkede "yeter miktarda" teşekkül etmemiş olabilir. Fakat Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine doğru meydana gelen işgücü akımlarının yarattığı ve yaratacağı basın türünün de aynı çerçeveye içinde ele alınması, kanaatimizce yerinde olur.

Ortaklaşa Yanlar

Bir bütün teşkil eden "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği"nin İngiltere bölümünden alınan "kesit", konunun "ortaklaşa" yanlarını vermektedir. Öteki ülkeler için de geçerli olduğu görülen bu "konular" şunlardır:

a. Gazetelerin finansmanı

İlk gazetelerin yayımlanması Mustafa Fazıl Paşa'nın kurduğu "döner sermaye" ve gazetecilere bağladığı "maaş" ile mümkün olmuştu. Abone ve satış bedellerinin ne ölçüde yöneticilere ulaştığını bilmediğimiz bir ortamda, üstelik bazı yayın organlarının "mecanen" dağıtıldığına bakarak, zaten ticari bir maksat gütmeyen gazetelerin yayınının büyük ölçüde fedakârlığa dayandığı söylenebilir. Bu yayınları kuşku ile izleyen Abdülhamit'in gazetecilere "para ve rütbe" dağıtma yolunu tutması bir ölçüde etkili olmuş,ⁱ Ş. Mardin'in "sebebinin Türk hürriyetçilerinin bir karakter zaafından çok Osmanlı sosyal strüktüründe" aradığı "bir (hami)ye sığınma veya devletten faydalanma" yolları açılmıştır.ⁱⁱ Konunun ayrıntılarına

ⁱ S.R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul 1939, s. 59.

ⁱⁱ Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, Ankara 1964, s. 94.

girmek, bazı gazeteciler için, aslında “iktisadi” olan meseleyi bir “moralité⁵⁹⁹” meselesi haline getirmektedir.

b. Karşılaşılan güçlükler

Gazete çıkaranlar çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlar, sefaret mensuplarımızın bir vesile bularak açtıkları veya açtırdıkları davalar, basımevleri üzerinde yaptıkları baskılar sürüp gitmiştir.ⁱ Çıkarılan engellerle, yayınların durdurulması amacı güdüliyordu. Basımevleri üzerine elçiliklerce yapılan baskıya bir örnek olarak 23 Eylül 1897 tarihiyle Brüksel'den Saray'a gönderilen şu jurnal gösterilebilir:

Ahmet Rıza Bey'in (Meşveret)'in Türkçesini neşretmek üzere Fransa'dan Belçika'ya geldiğini haber alarak arz etmiştim. Takip edilen tahkikat neticesinde bu malûmatın sıhhati tebeyyün etti⁶⁰⁰ etti. Yalnız, gazetenin hangi matbaada basıldığını öğrenemedim. Belçika'da matbaacılık sair san'atlar gibi serbest olduğundan matbaa öğrenilip tabiye birkaç yüz frank itasile⁶⁰¹ gazetenin orada basılması men olursa idi Belçika Hükûmeti nizamem edemeyeceğinden yine başka bir matbaada bastırabilir idi. Bununla beraber teşebbüsât-ı lâzimedede⁶⁰² bulunulması için Sefaret-i Seniyyelerine⁶⁰³ malûmat verdim.ⁱⁱ

Bu güçlüklerle, alışmadıkları bir iklimde yaşamaktan ve kendi aralarındaki geçimsizlik ve gerginliklerden doğan sıkıntılar da kâtilabilir.

c. Gazetelerin Türkiye'ye gönderilmesi

Yurtdışında yayımlanan gazete ve dergilerin Türkiye'ye gönderilmesi başlıca meselelerden birini teşkil ediyordu. Bu yayınların Türkiye'ye sokulmasının yasaklanması, “muzır evrak”tan sayılarak okuyanların izlenmesi, gönderilme ve dağıtılma işini oldukça güçleştiriyordu. Buna rağmen, “Memâlik-i Osmaniye”nin her kö-

599
moralité: (Fr.) ahlak

600
tebeyyün etmek:
ortaya çıkmak

601
ita: ödeme

602
teşebbüsât-ı lâzime:
gerekli girişimler

603
sefaret-i seniyye: yüce
büyükelçilik

i Osmanlı gazetesinin 55. sayısında (1 Mart 1900) “Erbabına İhtar” başlığı altında şu satırlar okunmaktadır:

“Bugünlerde Türkçe (Osmanlı)'nın tab'ı hususunda matbaacılar müşkülât çıkarıyorlar. Orada cebir ve kahr ile hüküm sürenler burada para ile icra-yı hükmetmek istiyor demektir.”

ii A. Tuğay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul 1961, s. 112.

şesine "Jön Türk" gazetelerinin ulaştırıldığı görülür. Bunun için "yabancı postalar" dan faydalanılmıştır.ⁱ

Kapitülasyonların bir bölümünü teşkil eden, yabancı devletlere Türkiye'de posta işletme hakkının verilmesinin 1746'da Avusturya postaları ile başladığı anlaşıyor. Daha sonra Rusya, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin de yararlandığı posta işletme hakkı, yabancı posta merkezlerinin faaliyetine son verildiği 1914 yılına kadar sürmüştür.ⁱⁱ

P. Fesch'e göre, "Bir gazetenin Paris'ten Erzurum'a gönderilmesi, Beyoğlu'ndan Galata'ya gönderilmesinden daha kolaydı. Jön Türkler, yabancı postaların aracılığı ile fikirlerini bütün Türkiye'ye yaymak olanağını buluyorlardı".ⁱⁱⁱ

Yabancı postaların yanı sıra gümrük kapılarının da zorlandığını, Namık Kemal'in "Zabtiye'de çalışan birine" yazdığı 8 Mart 1868 tarihli mektubu göstermektedir:

Sizden, maksadımız için pek büyük hizmet ve himmet me'mûl ederim⁶⁰⁴; bulunduğunuz mevki müsâittir. Gazetenin idhâlinde⁶⁰⁵ sıkıntı çekiyoruz; şu arayıcılık mehâretini, elmas kaçırانların aleyhinde kullansanız da, bizim gibi gazete kaçırانların eşyâsını, o kadar aramayıverseniz, iş pek kolaylaşırdı.^{iv}

Ebüzziya Tefvik'in birinci ve ikinci sayılarını "halkın vapurlarda, filanlarda aleni okuduklarını" yazdığı *Hürriyet*^v ve benzeri gazeteler gizli olarak satılmaktaydı. Abdurrahman Şeref'e göre *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri Beyoğlu'nda Tünel başındaki "bir ihtiyar Fransız kitapçısından gizlice alınır idi".^{vi}

Jön Türk yayınlarının dağıtılması bakımından aşağıdaki olay, eğlenceli olduğu kadar da düşündürücüdür:

i E.E. Ramsaur, *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton 1957, s. 5.

ii Bu konuda daha fazla bilgi için bk.

H.S. Durukal, "Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıldönümü", *Yıllık*, sayı 3-4, İstanbul 1963, s. 21-24.

iii P. Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1908, s. 328.

iv F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Mago-sa Mektupları*, Ankara 1967, s. 131.

v Ebüzziya Tefvik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 86.

vi Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 176.

Suâvi'nin ifadesine göre Fâzıl Paşa, beş yüz kuruş bağlayarak, Yunan tebaasından Yorgi İstenfalis'i Muhibri dağıtmağa me'mur etmiştir; bunu duyan Hüsnü Paşa, Yorgi'yi çağırarak, ona Fâzıl Paşa'dan çok para vermiştir. Her iki taraftan da faydalanan Yorgi, kendisine verilen yüz Muhibri dağıtıyorum diye, Fâzıl Paşa'nın kâhyası Mehmed Bey'den maaşını muntazaman alıyor, dağıtmıyorum diye, ellisini Hüsnü Paşa'ya veriyor, geri kalan elliyi de bahalı bahalı satıp, üç taraflı istifâde ediyordu.ⁱ

“Yeni Osmanlılar”ın yabancı postaları hakkındaki görüşünü belirtmesi bakımından *Hürriyet*'te çıkan bir yazıyı hatırlatmak isteriz. Nafia Nazırı Davut Paşa'nın ecnebi postalarının lağvı için Avrupa'ya geleceğinin *Ceride-i Havadis*'te rivayet edilmesi üzerine Reşat'ın yönetimindeki gazete diyor ki:

Biz bunu da Fırkamızın âsar-ı muvaffakiyetinden⁶⁰⁶ addederiz. Çünkü memleketinde postayı kendi işletmek her devletin hukuk-ı mahsusasındandır⁶⁰⁷... Bu tedbir ile ecnebi postaları kaldırılabilirse Yeni Osmanlılar yine devlete bir hizmet etmiş olur ama bizim neşriyata bundan bir zarar gelmez.ⁱⁱ

606
âsar-ı muvaffakiyet:
başarı eserleri

Hürriyet'in daha sonraki bir sayısında “İstanbul'dan Mektup”a eklenen şu “Mülâhaza” hem bir durumu, hem de çaresini okuyuculara anlatmaktadır:

607
hukuk-ı mahsusa:
özel haklar

608
vürut: gelme

... ecnebi postahanelerine açıktan vürud⁶⁰⁸ eden *Hürriyet* nüshalarının İstanbul'da mahallerine dağıtılmıyarak hükûmete teslimi kararpezir⁶⁰⁹ oldu. Bu karar bizce malûm olduğundan birkaç haftadan beri açıktan nüshalar irsalinden⁶¹⁰ sarf-ı nazar⁶¹¹ olunmuştu. Bu halin üzerine İstanbul'da *Hürriyet* alanlar dahi derhal Galata ve Beyoğlu'nda ahz ve ita⁶¹² eyledikleri ecnebi tüccanna müracaatle hisse almaya talip oldular. Bunlar tarafından dahi Avrupa'daki şeriklerine⁶¹³ yazılarak birkaç haftadan beri Paris ve Londra'da mutaddan⁶¹⁴ ziyade hisseler satıldı.ⁱⁱⁱ

609
kararpezir:
kararlaştırılma

610
irsal: gönderme

611
sarf-ı nazar: vazgeçme

612
ahz ve ita (ahz ü ita):
alışveriş

613
şerik: ortak

614
mutat: alışılmış

i F.A. Tansel, *a.g.e.*, s. 130.

ii *Hürriyet*, sayı 3, 13 Temmuz 1868.

iii *Hürriyet*, sayı 25, 14 Aralık 1868.

Elden ele dolaşan ve gizlice okunan "Jön Türk" gazetelerinin bazı hallerde aşırı fiyatlarla satıldığı da anlaşılmaktadır.

ç. Teknik buluşlar

Başlangıçta bir "taklit editme fobisi" içinde görünen gazeteler, kâğıt değiştirmek, renkli kâğıt kullanmak ve gazeteye "mühür" basmak yollarını deneyerek korunma tedbirleri almışlardır. Gazetelerin Türkiye'ye girmesinin güçleştiği sıralarda başvurulmuş bir yol ise en dikkate değeri olup günümüzdeki "uçak baskısı"nı hatırlatmaktadır. Gazeteyi hacim ve ağırlık olarak küçültüp zarf içinde Türkiye'ye gönderilmesini mümkün kılabilmek için aynı sayının iki ayrı baskısı yapılmıştır. İnce kâğıda basılan gazeteler "zarf derununda" uzak yurt köşelerine yollanmıştır. Koleksiyonlar dikkatle incelenirse bu farklı baskılar ayırt edilebileceği gibi, bu baskıya duyulan ihtiyacı açıklayan satırlara da rastlanabilir.⁶¹⁵

d. "Çok dillilik" vakası

Önceden işaret ettiğimiz sebepler, Türkiye dışı gazeteciliğimizde "çok dillilik" vakasını yaratmıştır. *Muhbir*'in "Fransızca" olarak yayımlanan sayıları yanında, Türkçe gazete içinde verilen "İngilizce" özetler, başta yabancı basın olmak üzere bu yayınlara ilgi duyan Batılılar için yapıyordu. Öte yandan, imparatorluğun sosyal yapısından doğan, Türkçenin yanı sıra başka dillerle de yayın yapma isteği iki, üç, hatta daha fazla dilli yayın organlarını vücudunda getirmiştir. "Jön Türk" gazeteleri arasında "çok dillilik" vakasının pek çok örnekleri vardır.

e. Yer, cephe ve ağız değiştirmeler

1867-1908 dönemi boyunca bazı "Jön Türk" gazetelerinin aynı mekânda ve aynı siyasi örgüt emrinde kalmayarak "yer" ve "cephe" değiştirdiklerine şahit oluruz. Bu değişikliklerde iklim de dahil olmak üzere çeşitli baskıların, tavizlerin ve menfaatlerin rol oynadığı sanılabilir. Bazı gazete ve gazetecilerde görülen ağız değişikliklerini "tactique"⁶¹⁵ icabı saymak mümkünse de birçok haller-

de “hami” değişikliğinin sonucu olduğu görülmektedir. Uzun bir yayın hayatı boyunca meydana geldiği görülen köklü değişikliklerin ne ölçüde “gelişme”ye veya karakter çapraşıklığına bağlı olduğunun belirtilmesi ise bizim konumuzu aşmaktadır.

“Ülkücü”lerle “eyyamcı”ların, basın hayatının incelediğimiz döneminde de bir arada bulunması olağan sayılmalıdır.

f. Mürettip⁶¹⁶ ve hurufat⁶¹⁷ temini

“Yeni Osmanlılar”ın ilk kafilesini Marsilya’ya götüren vapurda bir de “mürettip” bulunuyordu. Daha sonraları, çoğunluğu “Ermeni ve Rum milletinden” olan mürettiplerin “İstanbul’dan celbedildiği⁶¹⁸” görülmektedir. Bu arada *Muhbir*’in “Agâh Efendi’nin *Tercüman-ı Ahval* gazetesine mahsus olan köhne huruf” ile hazırlandığı biliniyor.ⁱ Mürettip konusuna bağlı olarak bazı gazetelerin vaktinde çıkamaması veya sayfalarını azaltmak zorunda kalması dikkati çekmektedir.

Karşılaşılan güçlüklerin bir sonucu olarak özel basımevlerinin kurulması, “Jön Türk” gazetelerinin bazı merkezlerde yoğunlaşmasına yol açmıştır. 1896 yılında Civanpir Efendi’nin *Hürriyet*’inde iki mürettip istenilmesine karşı “on üçten ziyade talep vuku bulunduğu”nun yazılmasıⁱⁱ ise iş göçlerinin çoğaldığını göstermektedir. Zaten, yurda dönmesi pazarlık konusu olanlar arasında mürettipler de vardır.ⁱⁱⁱ

İngiltere örneğinden hareketle Türkiye dışı gazeteciliğimiz için geçerli gördüğümüz “ortaklaşa yanlar”ı belirttikten sonra vardığımız hükümleri şöyle özetleyebiliriz:

1) Fikir gazeteciliğimizle birlikte başlatılan “diyalog”, halkın “beyan-ı efkâr etmesi” ve gazetenin “neşir ve beyana vasıta olması” anlayışından sonra “dünyada izhar-ı efkârın birinci vasıtalarından” sayılan ve “galebe-i efkâr”ı sağlamanın yolu olan gazete an-

616 mürettip: yazı dizicisi (matbaada)

617 hurufat: basımda, baskı işinde kullanılan metal vb. bir madde-den yapılmış harf, rakam veya başka işaretle kalıpları

618 celbetmek: getirtmek

i Ebüzziya Tevfik, “Yeni Osmanlılar Tarihi”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Tefrika no. 50.

ii *Hürriyet*, sayı 64, 15 Aralık 1896.

iii A. Tuğay, *İbret: Abdülhamid’e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, s. 219.

layışından geçerek günümüze kadar gelir. Bizim dikkate değer bulduğumuz, diyalogun bir tarafında, çoğu kere "Bâb-ı âli"nin veya onun günümüzdeki karşılığı olan "devlet"in bulunmasıdır. Türkiye'de devletin sınırlandırıcı ve yapısı gereği "otoriter" olmasından doğmuş görünen bu durum, farklı düşünceler arasında diyaloga yeterince fırsat bırakmamıştır. Türkiye'de köklü fikir cereyanlarının bulunmayışı, özellikle sosyoloji tarihimizde yer alan içtimai doktrinlerin siyasi kanallarla beslenmesi, bize kalırsa, Türkiye'de diyalogun büyük ölçüde "Devlet"i karşısına almasının bir sonucudur.

Zaten, "Yeni Osmanlılar"ın başlattığı diyalogun *hürriyet* temasını konu yapması ve bu durumun süregelişi kanaatimizi doğrulamaktadır.

2) Başlangıçta "Yeni Osmanlılar" ve bunun Batı dillerindeki karşılıkları olarak bir topluluğu ifade etmekten öteye gitmeyen terimlerin yerini, kısa bir sürede bütün "İttihat ve Terakki" organlarıncaya benimsendiğini gördüğümüz Fransızca "Yeni Türkiye"nin almasını, "topluluk"tan "uzuvlaşmaya" geçişin bir işareti olarak yorumlamak yerinde olur. Bu adlandırma sırasında "Osmanlı" kelimesinin yerini "Türk"e bırakması, Batı dünyasının bu "liberal" görüşlü "Osmanlı"ları kendi dillerinde "Türk" kelimesiyle karşılamalarının olduğu kadar, aydınlarımızın "millet gerçeği"ni görmeye başlamasının da ilk belirtisi saymalıdır.

3) İngiltere'de başlayan Türkiye dışı gazeteciliğimizin, acı tecrübelerden ve hayal kırıklıklarından geçtikten sonra kıta Avrupa'sına kaydığı, Paris'ten sonra da Cenevre'de ve Kahire'de merkezileştiği gözden kaçmamaktadır. Bu durumda, dış baskılara kolayca boyun eğmeyen ve basın hürriyetini küçük pazarlıklara feda etmeyen İsviçre Cumhuriyeti'nin ve ortak kültür değerlerinin yanı sıra mali desteğe de imkân hazırlıyor görünen Mısır'ın rolü kendini hissettirmektedir.

4) "Doğru söze susamış" olanlara hitap ettiği ölçüde aranan, "sosyal realite"ye eğildikçe de yarattığı ilgiyi canlı tutabilen basının kendini kabul ettirmesi, katlandığı fedakârlıkla orantılı olmuştur. Günümüzde zıt örneklerin çoğalmasına rağmen halkın, yazılı olanın doğruluğuna beslediği inanç, kazanç dışı motiflerin ağır bastığı uzak mazinin bugüne kadar sürüp gelen mirasıdır.

5) Katalogların yetersiz veya eksik, koleksiyonların mühmel⁶¹⁹, aranıp bulunmasının oldukça güç olduğu bilinen gazete ve dergilerimiz, dünyanın en büyük kitaplıklarındakilerle karşılaştırıldığı vakit bile, ne kadar zengin bir kültür yadigarı olduğunu ortaya koymaktadır. “BM”deki araştırmalar sonunda İngiltere’de yayımlandığını tespit ettiğimiz gazete ve dergileri topluca tanıtan yayımız,ⁱ Türkiye’deki kitaplıkların süreli yayınlar konusundaki zenginliği hakkında bir mukayese için ele alınabilir.

Türkiye’nin bütün kitaplıklarındaki “eski harfli” süreli yayınları bir katalogta tanıtmaya teşebbüsünü, atılan ilk adımın oldukça eksik ve bazı yanlışlara yer vermesine rağmen, sevinçle karşılıyoruz.ⁱⁱ Monografimizin de göstermiş olacağı gibi, bu tarafı ihmal edilirse, kültür tarihimiz önemli kaynaklarından birinden yoksun kalmış olur.

Basın Hayatında Türk-İngiliz İlişkileri

Basın açısından Türk-İngiliz ilişkileri birkaç bakımdan ele alınabilir. Bunlardan ilki, Berna Moran’ın “İlk İngiliz Gazetelerinde Türkiye Haberleri” adlı araştırmasına borçlu olduğumuz bilgilerdir.ⁱⁱⁱ Bu araştırmada belirtildiğine göre, 1620 yılında Amsterdam’da Petrus Keerius tarafından çıkarılan ve ilk İngiliz gazetesi sayılan “Coranto”larda ve 1620 yılı Şubat’ında haftalık olarak Londra’da çıkmaya başlayan ilk İngiliz gazetelerinde Türkiye ile ilgili haberler oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Araştırmacı, Türkiye ile ilgili haberleri üç kısma ayırarak özetlemiştir: 1. Askeri faaliyet, 2. İç haberler (Sultanların cülusu, katli, yeniçeri isyanları, salgınlar vs), 3. Elçilik haberleri.

Benzeri bir araştırma bizde yapılmadığı için ilk gazetelerimizde İngiltere haberlerinin ne ölçüde ve hangi konularda yer aldığı-

i “İngiltere’de Yayımlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler”, *Kitap Belleten*, sayı 7, 1 Eylül 1963, s. 2-4.

ii Burada söz konusu edilen 1963 yılında Millî Kütüphane tarafından yayımlanan *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*’dur.

iii *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XII, İstanbul 1963, s. 205-218.

619
mühmel: ihmal edilmiş

nı bilmiyoruz. Türk basını açısından İngiliz ilişkilerine gelince, bunları da şu noktalarda toplamak mümkündür:

1) *Takvim-i Vakayı*'den sonra 1840 yılında yayımlanan ve "yarı resmi" ilk gazetemiz sayılan *Çeride-i Havadis*, William Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda, bu zatın oğlu olan Alfred Churchill de *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesini İstanbul'da yayımlayacaktır.

2) Türkiye dışında yayımlanan ilk gazetemiz olan *Muhbir*'in İngiltere'de yayımlanması ve onu izleyen öteki gazete ve dergilerin İngiltere'de yayımlanma olanağı bulması, son yüzyıl içinde, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa basınında çıkan Türkiye ile ilgili haber, yorum ve makalelerin Türkiye'de bilinmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

3) Türklerin İngiltere'de çıkardığı gazete ve dergilere, İngilizler tarafından yayımlananların da katılması, Türk-İngiliz siyasi, kültürel ve iktisadi ilişkileri için küçümsenemeyecek bir kaynağı ortaya koymuş bulunmaktadır.

4) En güzel örneğini Namık Kemal'in "Terakki" adlı makalesinde gördüğümüz, gazeteci aydınlarımızın İngiliz hayatını ve müesseselerini yakından tanımaları, Türkiye'nin Batı'ya açılan penceresi sayılan Fransa'nın yanına Anglosakson dünyasının da geniş ölçüde katılması sonucunu vermiştir.

Görüldüğü gibi, Türk gazeteciliğinin İngiltere ile olduğu kadar İstanbul'daki İngiliz gazetecileri ile de tarihi bir ilişkisi söz konusudur. İlk İngiliz gazeteleriyle başlayan Türkiye ilgisi, basın tarihimizin başlangıç yıllarında karşımıza çıkan baba-oğul iki İngiliz gazetecisinden sonra, Türk basınının İngiltere'nin çeşitli şehirlerinde kendini göstermesiyle yeni bir döneme girmiştir. *Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği* adını taşıyan bu dönemin bütünüyle bilinmesinin, basın tarihimize olduğu kadar kültür tarihimize de aydınlık getireceğine şüphe yoktur.

Bibliyografya

1. Kitaplar

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339.

AKSÜT, A.K., *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944.

ATAY, F.R., *Başveren Bir İnkılâpçı*, Ankara 1954.

Avram Galanti [BODRUMLU], *Küçük Türk Tettebular*, c. I, İstanbul 1925.

BENNIGSEN, A. ve Ch. L. Quelquejay, *La presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920*, Paris ve La Haye 1964.

Copies of Letters, etc. ("BM", OR. 12.130).

DANIŞMEND, İ.H., *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, İstanbul 1942.

DELİORMAN, M.N., *Balkan Türklerinin Tarihi*, Birinci Kitap, İstanbul (t.s.).

ENGELHARDT, Ed., *La Turquie et le Tanzimat, ou Histoire des réformes dans l'Empire ottoman, depuis 1826 jusqu'à nos jours*, c. I, Paris 1882; c. II, Paris 1884.

———, *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826-1882*, çev. Ali Reşat, İstanbul 1328.

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, Ankara 1963, (Teksir).

FESCH, P., *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris 1908.

FINDIKOĞLU, Z.F., XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarşûsîzâde Münif Bey, Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930), İstanbul 1962.

———, *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul 1962.

———, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, İstanbul 1962.

GERÇEK, S.N., *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, İstanbul 1931.

———, *Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası*, İstanbul 1939.

GIBB, E. J.W., *A History of Ottoman Poetry*, c. V, Londra 1907.

İĞDEMİR, U., *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1937.

İSKİT, S.R., *Husûsî İlk Türkçe Gazetemiz "Tercüman-ı Ahval" ve Ağâh Efendi*, Ankara 1937.

———, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul 1939.

———, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (Ankara?) 1943.

KAPLAN, M., *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948.

KARAGÖZ, Â.R., *Bulgaristan Türk Basını 1879-1945*, İstanbul 1945.

KARAL, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara 1954; c. VII, Ankara 1956.

KUNTAY, M.C., *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c. I, İstanbul 1944; c. II, kısım 1, İstanbul 1949; c. II, kısım 2, İstanbul 1956.

———, *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946.

KURALAY, E., *Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya*, İstanbul 1953 (yayımlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 421).

KURAN, A.B., *İnkılâp Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, İstanbul 1945.

———, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, İstanbul 1948.

———, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959.

MARDİN, Ş.A., *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton 1962.

———, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, Ankara 1964.

- Namık Kemal Hakkında*, İstanbul 1942.
- OKDAY, İsmail Tevfik, *Romanya Matbuatı*, Ankara 1932.
- , *Oniki-Ada Matbuatı*, Ankara 1933.
- ÖZGÜREL, M., *Ziya Paşa'nın Makaleleri*, İstanbul 1954 (yayımlanmamış tez, Türkiyat Enstitüsü, no. 454).
- ÖZÖN, M.N., *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938.
- ÖZTUNA, T.Y., *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, c. X, İstanbul 1966; c. XII, İstanbul 1967.
- RAMSAUR, E.E., *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton 1957.
- SELEK, S., *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1965 (2. Basım).
- SOKU, Ziya Şakir, *Beşinci Murad'ın Hayatı (Çırağan Saray'ında 28 Sene)*, İstanbul 1943.
- TANPINAR, A.H., *Namık Kemal Antolojisi*, İstanbul 1942.
- , *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, İstanbul 1956 (2. basım).
- TANSEL, F.A. (haz.), *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Ankara 1967.
- Tanzimat I*, İstanbul 1940.
- The Letters of Zia Bey (Pacha)*, ("BM", OR. 12.129).
- The Memoirs of İsmail Kemal Bey*, Londra 1920.
- TUĞAY, A., *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnaller*, İstanbul 1961.
- TUNAYA, T.Z., *Türkiye'de Siyasî Partiler 1869-1952*, İstanbul 1952.
- TÜTENGİL, C.O., *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1949.
- , *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954.
- , *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul 1956.
- , *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, İstanbul 1964 (2. basım).
- , *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul 1966.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967.
- WELLS, Ch., *The Literature of the Turks, A Turkish Chrestomathy...*, Londra 1891.

2. Makaleler

AKYÜZ, K., "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoloji Dergisi*, c. II, sayı 1, Ankara 1965, s. 1-226.

"Ali Şefkati", *Türk Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1966, s. 97.

ATAY, N.H., "Ali Suavi Kendine Göre", *İstanbul*, c. III, sayı 25-33, 1 Aralık 1944-1 Nisan 1945.

BİLSEL, C., "Tanzimatın Haricî Siyaseti", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 661-722.

BLIND, K., "Young Turkey", *The Fortnightly Review*, c. LX, Londra ve New York, Aralık 1896, s. 830-843.

BORATAV, P., "Namık Kemal'in Gazeteciliği", *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, s. 161-185.

BROCKELMANN, Carl, "Fârisüşşidyâk", *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1945, s. 469-470.

DİZDAROĞLU, H., "Ali Suavi'de Dil Anlayışı", *Türk Dili*, c. VII, sayı 80, 1 Mayıs 1958, s. 374-380.

DURUKAL, H.S., "Ecnebi Postalarının Türkiye'de İlgasının 50. Yıldönümü", *Yıllık*, sayı 3-4, İstanbul 1963, s. 21-24.

Ebüzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 31 Mayıs 1909-7 Ocak 1911.

EREN, İ., "Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türk Gazete ve Dergiler", *Kitap Belleten*, sayı 2, İstanbul, Aralık 1960, s. 14-15.

———, "1866 Yılından Sonra Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Bilgi*, c. XIV, sayı 163-165, Ekim-Aralık 1960, s. 8-10 ve sayı 166-167, Ocak-Şubat 1961, s. 11-12.

———, "Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)", *Türk Kültürü*, sayı 29, Mart 1965, s. 311-318.

———, "Yugoslav Topraklarında Türkçe Basın", *Sesler*, sayı 9, Üsküp 1966, s. 51-73 ve sayı 20, Üsküp 1967, s. 18-20.

EROĞLU, L., "Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. V, İstanbul 1949, s. 1489-1497.

FINDIKOĞLU, Z.F., "Tanzimat'ta İctimaî Hayat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 619-659.

———, “Namık Kemal, Hukukçu”, *İş*, sayı 25, İstanbul 1941, s. 25-40.

———, “XIX. Asırda Türkiye Dışındaki Matbuatımız: İkinci ‘Hürriyet’”, *Yıllık*, sayı 1, İstanbul 1961, s. 44-48.

GERÇEK, S.N., “‘Jön Türk’ Gazeteleri”, *Akşam*, 19 Mart 1941, s. 5, 7.

———, “Jön Türk Neşriyatı”, *Akşam*, 3 Nisan 1941, s. 5, 7.

———, “Takvimi Vakayi”, *Aylık Ansiklopedi*, c. I, İstanbul 1945, s. 189-191.

GÖKALP, Z., “Felsefî Vasiyetler (1) Babamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, sayı 17, 25 Eylül 1922, s. 1-3.

GÜNYOL, V., “Matbuat, II. Türkler, 1. Türkiye”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1957, s. 367-380.

———, ve A. Mango, “Djarida”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. II, Leiden ve Londra 1965, s. 464-479.

H.K.A., “Masonluk veya Farmasonluk”, *Aylık Ansiklopedi*, c. V, İstanbul 1949, s. 1509-1514.

JOKL, N., “İsmail Kemal Bey”, *Encyclopaedia of Social Sciences*, c. 8, New York 1950, s. 350.

“Jeunes-Turcs”, *Larousse du XXe Siècle en six volumes*, c. IV, Paris 1931, s. 179.

KURBANOĞLU, Şerif Hulûsi, “Namık Kemal’in Eserleri”, *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, s. 303-421.

LEWIS, B. ve Ch. Pellot, “Djarida”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. II, Leiden ve Londra 1965, s. 464.

MENEMENCİOĞLU, N., “Namık Kemal’in Avrupa Mektupları”, *Türk Dili*, c. XVIII, sayı 200, 1 Mayıs 1968, s. 216-219.

MORAN, B., “İlk İngiliz Gazetelerinde Türkiye Haberleri”, *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XII, İstanbul 1963, s. 205-218.

“Namık Kemal ve 1940-41 Türkiyesi”, *İş*, sayı 25, İstanbul 1941, s. 2-4.

ONGUNSU, A.H., “Tanzimat ve Âmillerine Umumi Bir Bakış”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 1-12.

SUNGU, İ., “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857.

SUNGU, İ., "Hürriyet Gazetesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. I, İstanbul 1945, s. 54-55.

———, "Muhtbir Gazetesi", *Aylık Ansiklopedi*, c. II, İstanbul 1946, s. 401-404.

TAYMAS, A.B., "Rusya Türkleri Arasında Matbuatın Tarihçesi ve Bugünkü Durum", *Yıllık*, sayı 2, İstanbul 1961, s. 47-64.

TÜTENGİL, C.O., "F. Le Play Münasebetiyle İki Not", *İş*, c. XXI, sayı 164-165, Nisan-Mayıs 1955, s. 54.

———, "İngiltere'de Yayınlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler Hakkında Notlar", *Kitap Belleten*, sayı 27, 1 Eylül 1965, s. 2-3.

———, "Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXV, sayı 1-2, İstanbul 1966, s. 141-150.

———, "Türkiye'de Bölge Gazeteciliği", *Anadolu Basını Semineri*, İstanbul 1968, s. 145-162.

UZUNÇARŞILI, İ.H., "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, sayı 29, Ankara 1944, s. 71-118.

———, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, sayı 30, Ankara 1944, s. 246-328.

———, "Beşinci Murad ile Oğlu Salâhaddin Efendi'yi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, sayı 32, Ankara 1944, s. 589-600.

———, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", *Belleten*, sayı 37, Ankara 1946, s. 195-209.

ÜLKEN, H.Z., "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 757-775.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209.

3. İncelenen Gazete ve Dergiler

Abbottempo (Londra)

Abdülhamid (Londra)

Britanya Sanayii (Londra)

Dolab (Folkestone)

El-Hakikat (Londra)

Hayal (Londra)

Hayal (Paris)

Hilâfet "El-Hilâfet" (Londra)

Hürriyet (Londra-Cenevre)

Hürriyet (Londra)

İstikbal (Napoli-Cenevre-Londra)

İstirdad (Cenevre)

Kanun-ı Esasi (Kahire)

Kıbrıs Türk Sesi (Londra)

Kürdistan (Kahire-Cenevre-Kahire-Londra)

Mechveret (Paris-Cenevre-Paris)

Meşveret (Paris-Brüksel)

Mizan (Cenevre)

Muhbir (İstanbul)

Muhbir (Londra)

Osmanlı (Cenevre-Londra-Folkestone-Kahire-Cenevre)

Osmanlı (Kahire)

Türkiye ve Büyük Britanya (Londra)

Türk Sesi (Londra)

Yeni Tasvir-i Efkâr (İstanbul)

DİZİN

- “Jön Türk” gazeteleri (yayınları) 6, 8,
 9, 12, 28, 76, 85, 90, 91, 92, 94,
 97, 114, 116, 117
 1864 Nizamnamesi (Âli Kararname)
 14, 35
 1867 Kararnamesi 14, 22
Abbotempo 105, 109, 126
 Abdullah Tahir 104
 Abdurrahman (Bedirhan Paşazade)
 95
 Abdurrahman Şeref 19, 114, 121
 Abdülaziz 20, 22, 23, 25, 29
 Abdülhakim Hikmet 81
Abdülhamid 99, 100
 Abdülhamit (II) 25, 27, 28, 29, 53, 77,
 79, 80, 85, 86, 88, 89, 97, 99, 100,
 112
 Abdülkerim Hâdi 85
 Abdülmecit 17, 25
 Açıkalın, C. 108
 Afrika 47
 Ağâh Efendi 4, 23, 24, 34, 59, 72, 74,
 117
 Ahmet Celâlettin Paşa 81
 Ahmet Faris (Fârisüşşidyak) 77
 Ahmet Rıza 3, 28, 81, 85, 92, 113
 Aksüt, A.K. 23
Akşam 6, 92, 100, 125
 Akyüz, K. 14, 17
 Aleksander (II) 24
 Ali Fuad 99, 100
 Âli Paşa 14, 19, 23, 39, 61, 68, 71
 Ali Reşat 14
 Ali Suavi viii, 18, 22, 23, 24, 26, 34-
 50, 52-54, 56, 58-60, 67, 71-73,
 83, 109
 Ali Şefkati 3, 26, 27, 82-86, 90
 Amerika 29, 76
 Amsterdam 119
 Arabistan 38
 Arif 58, 60
 Arnavutluk 97, 98
 Atay, F.R. 52
 Atay, N.H. viii, 53
 Atina 98
 Avram Galanti [Bodrumlu] 6
 Avusturya 114
 Ayetullah Bey 18, 19
 Aziz Bey 27, 82
 Bâb-ı âli 1, 39, 43, 44, 49, 51, 65, 67,
 68, 79, 118
 Balkanlar 6
 Belçika 2, 34, 113
 Belgrad Kalesi 22, 35
Belleten 2, 25, 26, 27, 119
 Bennigsen, A. 2
 Bertrand, G. 34
 Beyoğlu 22, 114, 115
 Beyrut 77
 Bilâl 41
Bilgi 2
 Bilsel, C. 15
 Birinci Dünya Savaşı 29, 107
 Birinci Paris Kongresi 28, 93
 Blind, K. 34, 77
 Boratav, P.N. 74
 Bosna-Hersek 2
 Bouillet 47
Britanya Sanayii 101, 108, 109
 British Museum (BM) ix, 11, 33, 34,
 37, 47, 56, 60, 74, 87, 91, 119
British Trade Journal and Export
World 108
 Brockelmann 77
 Brüksel 2, 20, 24, 28, 37, 93, 98, 113
Bulletin de Nouvelles 3
 Burton, H.M. 108
 Büyük Türkistan 47
 Cadmus 45
 Caillol 22
 Cenevre 2, 24, 28, 53, 55, 76, 81, 84,
 90-93, 95, 106, 118

Ceride-i Havadis 4, 115, 120

Cezayir 88

Churchill, A. 39, 120

Churchill, W. 39, 120

Comte, Au. 28

Courrier d'Orient 20, 22, 23

Çerkes Hasan 25

Çerkes Hasan Olayı 25

Çırağan Vakası (Ali Suavi Vakası) 26, 52, 53

Damat Mahmut Paşa 28, 89, 93

Danimarka 3

Danışmend, İ.H. 46, 52, 53

Davut Paşa 115

Deliorman, M.N. 2, 3

Demokrat Parti 103

Demolins, Ed. 28

Diyarbakır 100

Dizdaroglu, H. 53

Dolab 96, 97

Durukal, H.S. 114

Ebüzziya Tevfik 4, 5, 21-24, 34, 38, 54, 58, 72, 73, 114, 117

Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 119

El-Cevaip 77

El-Hakikat 100, 107

El-Hilâfet 87, 88, 95

Engelhardt, Ed. 14, 17, 20

Eren, İ. 2, 4, 98

Eroğlu, L. 17, 24

Ertaylan, İ.H. 18

Erzurum 114

Farabi 47

Fedailer Cemiyeti 17

Fesch, P. 8, 34, 70, 114

Fındıkoğlu, Z.F. 1, 8, 15, 20, 28, 34, 82, 87, 94

Filibi 98

Filip Efendi 35, 77

Filistin 23

Folkestone 2, 28, 90, 92, 94, 96-98

Fransa vii, viii, 2, 4, 5, 24, 29, 35, 40, 71, 113, 114, 120

Fransız İhtilali 3, 15, 40

Fuat Paşa 23, 44, 68

Galata 114, 115

Gazali 47

Gazette Française de Constantinople 4

Geçitkale 105

Gerçek, S.N. viii, 3, 4, 6, 13, 77, 92, 100

Giampietry (Jean Piétry) 22, 23

Gibb, E.J.W. 77

Girit 10, 45, 46, 76, 89

Girit 75, 76, 101

Gökalt 100

Gutenberg 8

H.K.A. 27

Hakkı Tark Us Kütüphanesi (HTK) 33, 34

Halil Halit Efendi 79, 80

Hamidiye 86, 87

Hammersmith 3, 34

Hampton Court 69

Hayal 82, 83, 84, 86

Hilâfet 87, 88, 89, 95

Hindistan 88, 89

Hollanda 109

Howe, V. 76

Hughes, K.E. 108

Hürriyet (1) 17, 20, 24, 54-65, 68-72, 75, 76, 82, 102, 114, 115

Hürriyet (2) 77-83, 85, 87, 89, 116, 117

Hürriyetperveran Fırkası 92, 93

Hüsnü Paşa 115

İbni Haldun 69

İbni Sina 47

İbrahim Hakkı Bey 100

İbrahim Müteferrika 8

İbret 16, 74

İğdemir, Uluğ 17, 18

İkinci Dünya Savaşı 107

İkinci Meşrutiyet 25, 29

İkinci Paris Kongresi 28

İktisat Fakültesi Mecmuası 38

İnal, İbnül'emîn Mahmut Kemal 18

İnkılâb 24

İshak Sükûti 93

İskenderiye 3

- İskit, S.R. 4, 14, 112
 İsmail Kemal 97, 98
 İsmail Paşa (Hidiv) 60, 86
 İsmail Şefik 83
İstanbul viii, 47
İstikbal 3, 82-86, 90
İstirdad 106
 İsviçre 2, 24, 71, 91, 118
 İş 20, 54, 74
 İtalya 3, 114
 İttifak-ı Hamiyet 25
İttihad 24
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 27, 28, 86, 90, 92, 118
 Jersey 24
Jeune Turquie 79
 Jokl, N. 98
 Kahire 2, 3, 28, 85, 90, 91, 93, 95, 98, 118
 Kandiye 89
Kanun-ı Esasi 98
 Kaplan, M. 18, 59, 61, 63, 75
 Karal, Enver Ziya 14, 17, 41
 Kastamonu 22, 35, 36
 Kedourie, Elie 23
 Kıbrıs 10, 76, 101-106
Kıbrıs Türk Sesi 104, 105
 Kırım 10
Kitap Belleten 2, 119
 Kleanti Skaliyeri 27, 82
 Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi 27, 82
 Konya 47
 Kopenhag 3
 Kuleli Vakası 16, 17, 25
 Kuntay, Mithat Cemal 5, 26, 27, 51-53, 73, 86
 Kuralay, Emel 18
 Kuran, Ahmet Bedevî 8, 16, 26, 27, 80, 81, 85, 88, 93
 Kurbanoğlu, Ş.H. 74
Küçük Mecmua 75
Kürdistan 95, 96
 Lavissee, E. 70
 Le Play 28, 53, 54, 94
 Lewis, B. 4
 Liverpool 92
 Londra 2, 3, 5, 24, 28, 34, 36, 37, 44, 50-57, 59-61, 69-71, 74-77, 81-90, 92, 93, 95, 97, 99, 101-109, 115, 119
 Lutfullah Bey 28
 Lyon 3, 24, 53
 Mahmut (II) 41
 Manchester 3, 100, 101
 Mango, A. 125
 Mardin, Ş.A. 1, 18, 23, 52, 79, 80, 86, 90, 91, 94, 106, 112
 Marsh, Ph. 108
 Marsilya 117
Mechveret 3
Mecrâ-yı Efkâr 98
 Mehmed Bey 115
 Mehmet Bey (Sağır Ahmet Beyzade) 23, 24
 Menderes, Adnan 105
 Meneghello, A. 83
 Menemencioğlu, N. 23
 Merakeş 88
Meşveret 79, 81, 85, 113
 Mısır 2, 10, 23, 47, 60, 81, 88, 90, 92, 95, 118
 Millî Kütüphane 95, 98, 99, 119
 Mithat Paşa 53
Mizan 53, 81
 Montesquieu 69
 Moran, Berna 119
Muhbir (İstanbul) 4, 20, 22, 35
Muhbir (Londra) 3, 4, 6, 11, 24, 33-38, 42, 45-52, 54, 56, 59, 61, 62, 69, 72, 73, 75, 76, 109, 111, 114-117, 120
 Murat (V) 25, 26, 27
 Mustafa Fazıl Paşa 20-24, 38, 58, 60, 72, 73, 112
Muvakkaten Ulûm Müşterilerine 24
 Münif Bey 90
 Namık Kemal 16, 20, 22-24, 37, 53, 54, 57-61, 63, 72, 74, 75, 80, 82, 102, 114, 120

- Napoléon (III) 5
 Napoli 3, 28, 83
 Necib Hindi 87, 88
 Nişabur 47
 Nord 20
 Nuri (Menapirzade) 23, 24, 72
 Odian Efendi 98
 Okday, İsmail Tefvik 2
 Ongunsu, A.H. 15
 Ortadoğu 4
 Osmanlı 89-98, 113
 Özerdim, S.N. 106
 Özgürel, M. 59
 Özön, Mustafa Nihat 16, 74
 Öztuna, T.Y. 23, 25, 26
 Paris 2, 3, 5, 23, 24, 28, 34-36, 53, 71, 77, 79, 81-83, 85-87, 93, 114, 115, 118
 Pellot, Ch. 4
 Petersburg 51
 Petrus Keerius 119
 Pir Civan 87, 88
 Prens Sabahattin 28, 89, 93, 94
 Public Opinion 48
 Quelquejay, Ch. 2
 Ramsaur, E.E. 3, 114
 Reşat (Kayazade) 23, 24
 Reşat Efendi 80
 Reşit Paşa 15, 62
 Revue des Revues 28
 Revue Occidentale 28
 Rifat Bey (Kânîpaşazade) 23, 24
 Rodos 10
 Roma 93
 Rumeli 38, 45
 Rusçuk 4, 98
 Rusya 24, 39, 45, 51, 114
 Ruzname-i Ceride-i Havadis 34, 39
 Sadakat 100, 101
 Sadullah Bey 22
 Sağer, M.N. 101
 Sakakini 23, 72
 Selâmet 97, 98
 Selek, S. 28
 Selim Faris (A. Civanpir) 77, 80, 81, 87
 Sesler 2
 Situation 45
 Sivas 84
 Soku, Z.Ş. 26, 86
 Story, Sommerville 98
 Sungu, İhsan 4, 15, 21, 35, 59, 61, 62, 63, 70
 Suriye 88, 89
 Süleyman (Sultan) 56
 Şeyh Hamit 81
 Şinasi 13, 14
 Takib-i İstikbal 85
 Takvîm-i Vakayi 3
 Talbot, S.C. 108
 Tanpınar, Ahmet Hamdi 22, 34, 52, 71
 Tanzimat Fermanı 15, 25
 Tasvir-i Efkâr 4, 20, 22
 Taymas, A.B. 2
 Teodor Kasab 83
 Terakki 61
 Tercüman-ı Ahval 1, 4, 13, 14, 117
 The Crete 76
 Timur 84
 Toulon 24
 Trablus 47
 Tuğay, A. 113, 117
 Tuna 4, 98
 Tunalı Hilmi 76
 Tunaya, Tarık Zafer 8, 18, 25-28, 34, 91
 Tunus 47, 88
 Türk Dili 23, 53, 119
 Türk Kültürü 4, 98
 Türk Sesi 101-103, 105
 Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti 87
 Türkay, O. 104
 Türkistan 20, 34, 38, 39, 44, 45
 Türkiye ve Büyük Britanya 101, 107, 108
 Tütengil, Cavit Orhan 4, 15, 28, 38, 54, 69, 74, 85, 94, 100
 Ubeydullah Efendi 92
 Ulûm 24, 46, 60

- usul-i meşveret (meşveret usulü) 1, 43,
 48, 50, 53, 56, 57, 62, 63, 68, 69
 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 25, 26, 27
 Ülken, Hilmi Ziya 15, 16

Vakayi-i Mısıriyye 3
 Vambéry 17, 70
Veledül Cevaip 77
 Velidedeoğlu, H.V. 15
 Vietnam 29

 Wells, Ch. 38, 71

 Yeni Osmanlılar Cemiyeti 6, 11, 14, 16,
 18, 20, 22, 24, 25, 34, 36, 37, 38,
 49, 54, 57, 58, 60, 61, 76

Yeni Tasvir-i Efkâr 5, 18, 21-24, 34, 38,
 54, 58, 72, 114, 117
Yıllık 2, 114
 Yorga 17
 Yorgi İstenfalis 115

 Zemahşeri 47
 Zengibâr 88
 Ziya Bey (Paşa) 59-62, 71, 74
Ziya Gökalp 100
 Ziya Gökalp 16, 74, 75, 85, 100

Cavit Orhan Tütengil "Basın Sosyolojisine Giriş" niteliğindeki araştırması "*Yeni Osmanlılar*"dan *Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği*"nde, "fikri muhtevaya kavuşturulmak istenen siyasi bir eylem" olarak değerlendirdiği Türkiye dışı Türk gazeteciliğinin yüz yıllık sürecini ele almaktadır.

Türkiye dışında 1867 yılında yayımlanmaya başlanan ilk Türk gazetesi ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olan *Muhbir*'le başlatılan bu çalışma, ilk sayısı 1962'de çıkan *Abbotempo* dergisiyle tamamlanmaktadır.

Tütengil, kronolojik bir sırayla ele aldığı 20 gazete ve derginin Türkiye dışında çıkarılmasının sebeplerini, bu süreçteki siyasi ortamı ve karşılaşılan zorlukları sosyolojik açıdan değerlendirerek basın tarihimizin bir dönemine ışık tutmaktadır.

Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, 1921 yılında İçel'in Tarsus ilçesinde doğdu. Bir köy öğretmeninin oğludur. İlk ve ortaokulu Tarsus'ta okudu. Parasız yatılılık sınavını kazandığı İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nden 1940'ta mezun oldu. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak 1944'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü ve 1958'de aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ni bitirdi. 1944-1953 yılları arasında Antalya ve Diyarbakır Liselerinde felsefe, Kırıntepe ve Aksu Köy Enstitülerinde de meslek dersi öğretmenliği yaptı. 1950-1951 öğretim yılını, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, mesleki incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği Fransa'da geçirdi. 1953'te İktisat Fakültesi'ne sosyoloji asistanı olarak atandı.

1956'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde savunduğu *Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri* adlı doktora tezi ile Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü (1957) kazandı. 1960 yılında *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları* adlı çalışmasıyla doçent oldu.

1962-1963 öğretim yılında İngiltere'de, British Museum'da yaptığı çalışma sırasında Dr. Rıza Nur'un elyazması kitaplarını ve Ziya Gökalp'in Londra'da yayımlanan "ilk" yazısını bularak kamuoyuna tanıttı. Arkadaşları ile birlikte 1942 yılında İstanbul'da *Değirmen* ve 1953'te de Diyarbakır'da *Çizgi* adlı fikir-sanat dergilerini çıkarmıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Başkanı olan Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, 7 Aralık 1979 sabahı, üniversiteye gitmek için İçlevent otobüs durağına doğru yürürken silahlı saldırıya uğradı ve öldürüldü.

Geride *Az gelişmenin Sosyolojisi*, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak* gibi pek çok önemli eser bıraktı.

KDV dahil fiyatı
12 TL

